سەفەرنامەی ولیەم هیوود بۆ کوردستان سالّی ١٨١٧

وەرگێڕانی لە فڕەنسییەوە، پێشەکی
و پەڕاوێزنووسینی
د. نەجاتی عەبدوڵلا

هەولێر-٢٠١٢

سەفەرنامەی

ولیەم هیوود بۆ کوردستان

ساڵی ١٨١٧

سەفەرنامەی
ولیەم هیوود بۆ کوردستان
ساڵی ١٨١٧

وەرگێڕانی لە فرەنسییەوە، پێشەکی
و پەڕاوێزنووسینی
د. نەجاتی عەبدوڵڵا

هەولێر-٢٠١٢

- ناوی کتێب: سەفەرنامەی ولیەم هیوود بۆ کوردستان ساڵی ١٨١٧.
- بابەت: سەفەرنامە.
- لە فڕەنسییەوە وەرگێڕان و پێشەکی و پەراوێزنووسینی: د.نەجاتی عەبدوڵڵا.
- تایپ و هەڵەچنی: لە لایەن وەرگێڕەوە
- بەرگسازی: عوسمان پیرداود.
- بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (١٧٠).
- چاپ: چاپخانەی حاجی هاشم.
- تیراژ: ٥٠٠ دانە .
- لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٦٤) ی ساڵی ٢٠١٢ ی پێدراوە

له برێتی پێشەکی

ڕەنگـە دەسـتپێکی کوردناسـیی ڕۆژئـاوایی بـە زمـانێکی زۆر سـادە لـە سەدەکانی شانزەهەمەوە تا کۆتایی نیوەی یەکـەمی سـەدەی بیسـتەم، هـەر بریتی بێت لەو سەفەرنامە و بیرەوەری و پێوەندیانەی سەفەر ، کە گەڕۆك و ڕۆژهەلاتناسـەکان (بـە ڕوویێکـی تایبـەتی) ئـەوروپایی و ئەمریکاییـەکان، لەکاتی گەشتەکانی خۆیاندا بۆ ئیمپراتۆریای عوسمـانی و ئێـران لـە گـەڕان و سوڕانەکانیاندا بە ناوچە کوردەوارییـەکانی ئـەم دوو ئیمپراتۆریایـە سـەرنج و تێبنی وردی خۆیان تێدا تۆمارکردبێت. ئەم گەڕۆکانە دواتر لە داوێنی کتێبی سـەفەر و گەشـتەکانی خۆیانـدا باسـی ژیـانی سیاسـی و کۆمەلایـەتی و تـا ڕادەیەك ژیانی فەرهەنگی کوردەواری ئەوسەردەمانەشیان بۆ تۆمـارکردووین. ئەم سەرچاوە کوردناسیانە برێکی زۆر زانیاری و مـەتریال و فیگـور و وێنـەی دەگمەنی کورد و کوردستانیان بۆ پاراستووین. ئەم سەرچاوانە فرە بابەتن و دەکـرێ بـۆ لێکۆلێنـەوە لـەزۆر لایـەنی ژیـانی کۆمەلایـەتی و سیاسـی و کولتـووریی کوردییـەوە خوێندنـەوە و تێڕامـانی مێـژووییان بـۆ بکـرێ و لـەو ڕێگەوەیەوە وێنە ونەکانی کۆمەلگەی کوردییان پێ دووبارە وێنا بکرێتەوە.

لەناو بەرهەمە کوردناسییەکاندا، کوردناسی لای ئینگلیزەکـان شـوێنێکی تایبەت دەگرێ. چـاوگێڕانێك بـەناو و پێگـە و کەسـایەتی گەڕۆکـەکان ئـەوە

بـەدەر دەخـات، کـە بەشـی زۆرتـرینی ئـەو گەڕۆکانـە زیـاتر عەسـکەرتار، دیپلۆماتکار وکـارداری دەوڵـەتیی بـوون و زیـاتر بـۆ زانیـاری کۆکردنـەوە بـە ئامـانجی ڕێگـە خۆشـکردن بـۆ سیاسـەتی وڵاتگیریـی و دەستپێڕاگەیشـتنی وڵاتەکـەیان بـەو دەروناوچـانەدا گەشـتەکانیان ئـەنجام داوە. بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هێنـدەی ئـەوەی ئـەم سـەفەرنامانە لـە کـاتی خۆیـدا بـۆ زانیـاری وئاگاداربوونی وڵاتەکەیان گرینگ و پێویست بوون، ئەمڕۆ زۆر لەوە زیـاتر بـۆ ئێمە گـرینگ تـر و بەسـوودترن. ڕەنگـە زێـدەڕۆیی نـەبێت ئەگـەر بێـت و لـە مێژووی سـەدەکانی حەڤدەهـەم تـا نۆزدەهـەمی کوردسـتاندا ئـەو سەرچـاوە کوردناسیانە دەربهاوێژین پێم وانییە شتێکی ئاوامان لە بواری مێژوونووسـیی کوردیدا بۆ بمێنێتەوە. بۆیە هەق وایە و دەبوایە ئەمڕۆ هـەموو ئـەم کەرەسـە کوردناسیانە وەربگێردرابوونایەتە سەر زمانی کوردی، ئەم سەفەرنامەیە هـەر لەم ڕوانگەیەوە کراوە بـە کـوردی، بـەو هیوایـەی لـەم وەرگێڕانـە کوردییـەدا ئەوەندەی پێم کرابێـت لـە دەقەکـە دوور نەکەوتبمێتـەوە. دواجـاریش وەکـو گـەواهیی بـۆ سوپاسـگوزاری، سوپاسـێکی زۆری هاوڕێیـانی خۆشەویسـتم: دکتـۆر ئـازاد ئەحمـەد، عەبـدوڵڵا زەنگەنـە و هـاوڕێ خۆشەویسـتم دکتـۆر عوسمـان دەشـتی دەکـەم، کـە وەرگێـڕاوە کوردییەکـەیان بـۆ خوێندمـەوە و کۆمەڵێك تێبینی و سەرنجی ورد و بەسوودیان پێبەخشیم.

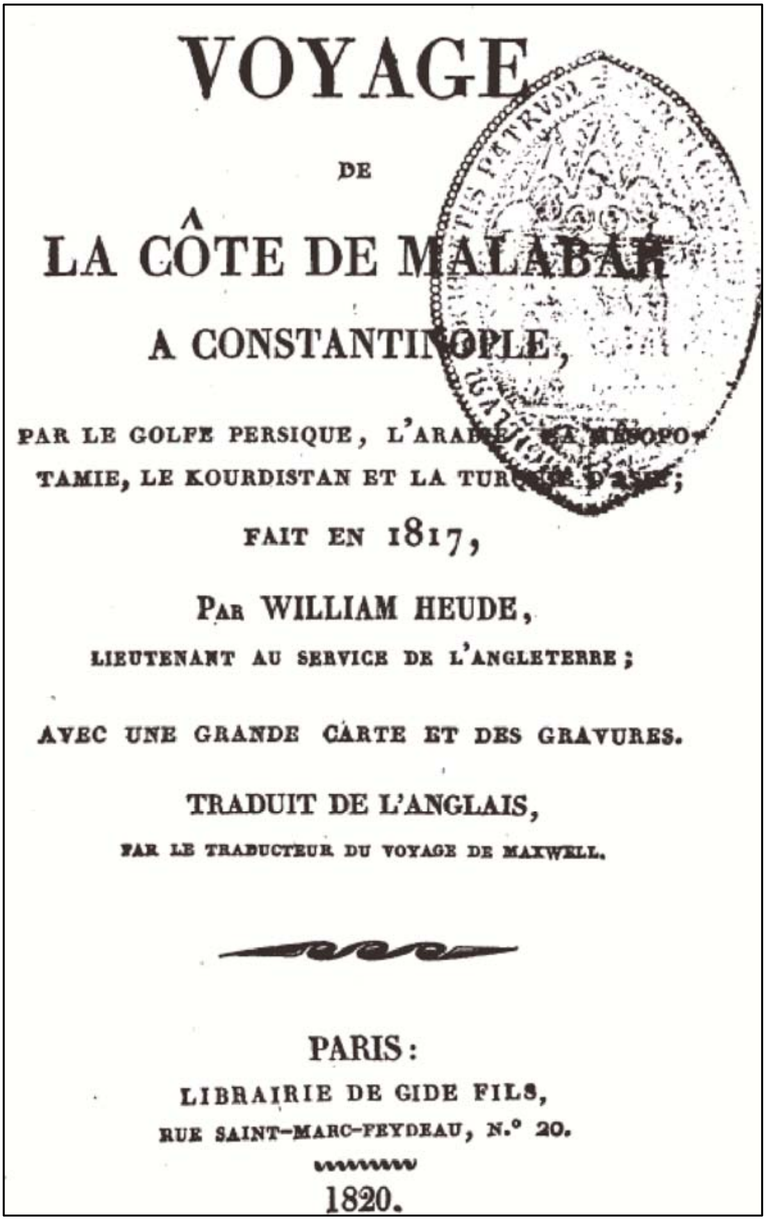

VOYAGE

DE

LA CÔTE DE MALABAR

A CONSTANTINOPLE,

PAR LE GOLFE PERSIQUE, L'ARABIE, LA MÉSOPOTAMIE, LE KOURDISTAN ET LA TURQUIE D'ASIE;

FAIT EN 1817,

PAR WILLIAM HEUDE,

LIEUTENANT AU SERVICE DE L'ANGLETERRE;

AVEC UNE GRANDE CARTE ET DES GRAVURES.

TRADUIT DE L'ANGLAIS,

PAR LE TRADUCTEUR DU VOYAGE DE MAXWELL.

PARIS:

LIBRAIRIE DE GIDE FILS,

RUE SAINT-MARC-FEYDEAU, N.° 20.

1820.

چاپی فرەنسی کتێبەکە (سەفەرێك لە کەناری مالابارەوە بۆ کۆنستانتینۆپل لە ڕێگەی کەنداوی فارس و عەرەبستان و میزۆپۆتامیا و کوردستان و تورکیا و ئێران)، پاریس، ١٨٢٠

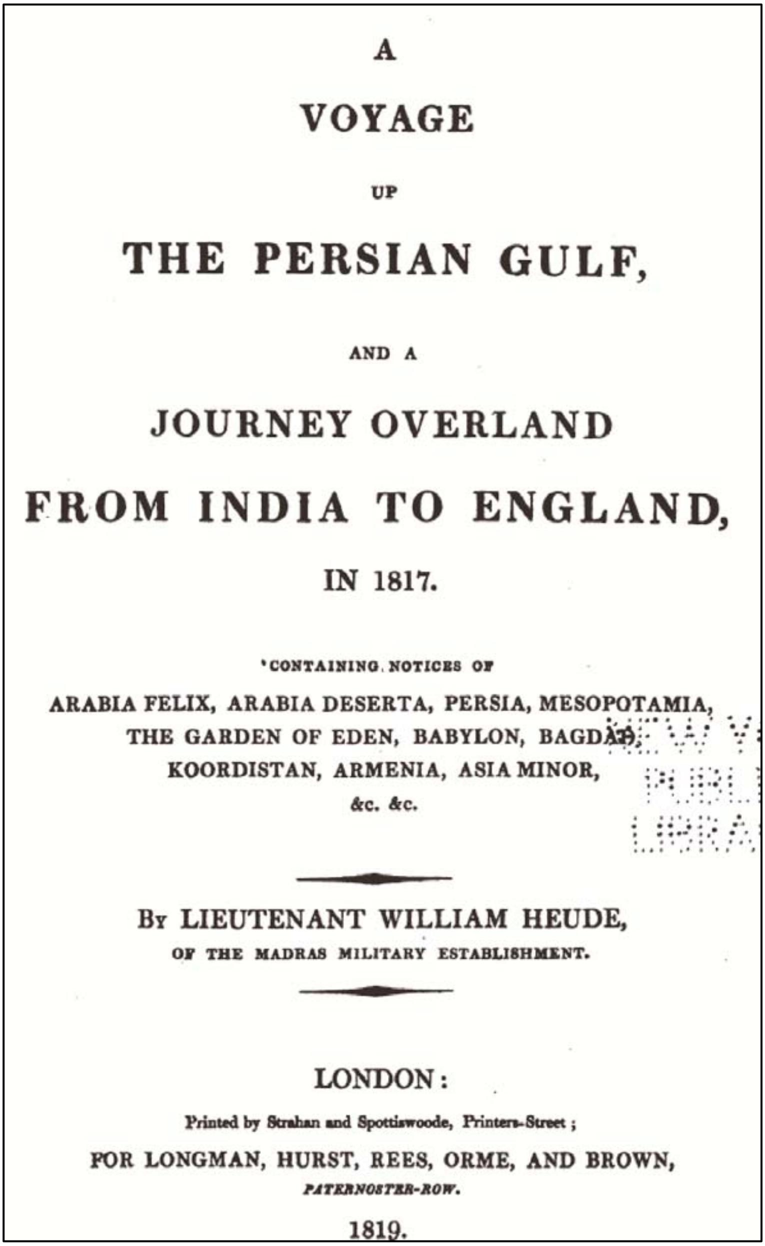
A

VOYAGE

UP

THE PERSIAN GULF,

AND A

JOURNEY OVERLAND

FROM INDIA TO ENGLAND,

IN 1817.

CONTAINING NOTICES OF

ARABIA FELIX, ARABIA DESERTA, PERSIA, MESOPOTAMIA,
THE GARDEN OF EDEN, BABYLON, BAGDAD,
KOORDISTAN, ARMENIA, ASIA MINOR,
&c. &c.

By LIEUTENANT WILLIAM HEUDE,
OF THE MADRAS MILITARY ESTABLISHMENT.

LONDON:
Printed by Strahan and Spottiswoode, Printers-Street;
FOR LONGMAN, HURST, REES, ORME, AND BROWN,
PATERNOSTER-ROW.

1819.

چاپی ئینگلیزی کتێبەکە (سەفەرێك تا کەنداوی فارس و سەفەرێك بە ڕێگەی وشکانی لەناو خاکی هیندستانەوە بۆ ئەنگلستان لە ساڵی ١٨١٧ دا)، لەندەن، ١٨١٩

ئەم سەفەرنامەیە لە کوێوە بۆ کوێ؟

ولییەم هیوود لەم گەشتەیدا، کە دیارە زیاتر بە مەبەستی زانیاری کۆکردنەوە و شارەزابوون لە ڕێگەوبانی ناوچەکە، داب و نەریت و شێوازی ژیانی گەلانی ڕۆژهەڵات ئەنجام دراوە، بە هیچ شێوەیەك باسی سەرەتای شوێنی گەشتەکە دەستنیشان ناکات و تەنها چەند زانیارییەکی گشتی لەبارەی ڕەوشی مالابار[1] و دانیشتوانەکەی، لەو کاتەی بوون بە تابیعی حکوومەتی ئینگلیز، بەدەستەوە دەدات. هیوود، کە لە کۆتایی ئەیلوولی ساڵی ١٨١٦ لە کانانۆر[2]-ەوە بەرەو بەسرە بەڕێ دەکەوێ، لەم ماوەیەدا تا دەگاتە ئەو شارە هیچ وردەکارییەکی ئەوتۆ بەدەستەوە نادات، تەنها ئەوەندە نەبێ زۆر بە کورتی، تاوەکو بەسرە، باسی هەندێ لە سەرەڕۆییەکانی خۆی دەگێڕێتەوە، وەك ئەوەی ئامانجی گەشتەکەی تەنها عیراقی عەرەبی و کوردستانی عوسمانی بووبێت. نیشینگەی ئینگلیزیش لە بەسرە، وەکو ڕێبەر، عەلی ئاغای پەیامنێری ئاسایی خۆی بەگەڵ هیوود دەدات، عەلی ئاغا، تورکێکی تەمەن چڵ و پێنج ساڵ بووە، شێوە و سیماکەی بەلای کەمییەوە، دە ساڵ زیاتر لە تەمەنی خۆی نیشان دەدا.

---

[1] مالابار: ناوچەیەکە کەوتۆتە کەناری باشووری ڕۆژئاوای نیمچە دورگەی هیندستان، کەناری مالاباریشی پێ دەڵێن – وەرگێڕ.

[2] کانانۆر یا کاننوور: شارێکە لە ویلایەتی کیرلای هیندستان و کەوتۆتە کەناری باشووری نیمچە دورگەی هیندستان– وەرگێڕ.

هیوود له ڕێگەدا، که چەند ڕۆژێك له لای شێخی مەنتەفیکەکان دەمینێتەوە و تێبینی ورد لەسەر داب و نەریت و کولتووری ئەم هۆزەش دەنووسێ، دواتر لە دەستپێکی شوباتی ١٨١٧ دەگاتە بەغدا، نزیکەی بیست ڕۆژێك لەم شارەکەدا دەمینێتەوە، له سەفەرنامەکەیدا، باسی ئاسایشی شاری بەغدای کردووه و ژمارەی دانیشتوانیشی به دووسەد هەزار کەس دەخەملێنێ. ئەو کاتەیش که هیوود دەگاتە بەغدا ، سەروبەندی بەدەستەلات گەیشتنی داود پاتشا بووه و بۆتە شایەتحاڵی ڕۆژی ٢٤ ی شوباتی ١٨١٧، کە داود پاشا بەسەرکەوتوویی دەگاتە ناو شار و دواتر سەری سەعید پاشا و چەند لایەنگرێکی دەبڕێ و لەگەڵ ئەو کاروانەی که هیوود هاوسەفەریان بووه، به دیاری بۆ بابیعالی دەینێرێ. هیوود له ٢٨ ی شوبات لەگەڵ نێردراوێك، که له لایەن پاتشای نوێ ی بەغدا، والی داود پاشاوه، ڕادەسپێردرێ تا سەری براوی سەعید پاشا و چەند داروودەستەیەکی نزیکی ئەو بنێرێ بۆ کۆنستانتینۆپل، له بەغداوه بەناو جەرگەی کوردستاندا لەگەڵ ئەم کاروانە سەفەر دەکات. وەرگێڕانە کوردییەکەی ئێمەش لێرەوە دەستپێدەکات و تا کۆتایی سەفەرنامەکەی گرتۆتەوە. هیوود له بەغداوه تاوەکو کفری ڕێگەی ئاسایی گرتۆتەبەر، لەوێوەش بەرەو باکوور—ڕۆژهەلات دەڕوات و دەچێتە وڵاتێك، که ئەو به وڵاتێکی نەناسراوی دادەنێ. زیاتریش دەڵێ: ئەم وڵاتە تاوەکو ئێستە (واته ساڵی ١٨١٧) لەسەر نەخشەکان بە سپێتی ماوەتەوە. پاشان له ڕێگەی ئیبراهیم—خانچی و سەگرمەوه دەچێتە شاری سلێمانی پایتەختی کوردستان، لەوێشەوه به ڕێگەی کۆیەدا، دەچێتە هەولێر، که ئەو ناوی یەکەمیان به کۆیسنجاق و دووەمیشیان بە ئەربیل دێنێ. پاشان لە ڕێگەی هەولێرەوه دەچێتە مووسڵ و پاشان یەك لە دوای یەك دەچێتە ماردین، دیاربەکر، ئەماسییە و سکۆتاری، دوامەنزلیش لە کۆنستانتینۆپل گەشتەکەی به کۆتا دێت. وێرای ئەوەی کە نووسەر سەفەرەکەی کورت

بووە، بەڵام زۆر بە وردی باسی ئەو دەڤەر و ناوچانە دەكات كە كەوتوونەتە نێوان كفری و هەولێر، دروست باشووری كوردستانی ئێستامان، كە ئەو لای وایە هیچ گەڕۆكێكی ئەوروپایی پێش ئەو پێی نەناوەتە ئەم شوێنە هەڵەت و بەرزە. ئەو شوێنەی كوردستان، كە ئێمە هیچ سەروساختێكمان لەگەڵیدا نییە، هەرچەندە گەڕۆكی فرەنسایی ئەدریان دوپرێ[1] لە سەفەرنامەكەی خۆیدا (چاپی ساڵی ١٨١٩) باسی سلێمانی دەكات، بەڵام بێ ئەوەی خۆی سەردانی شارەكەی كردبێت، وەلێ هیوود بۆ خۆی بە سلێمانی دا تێپەڕیوە پاتشای شاری سلێمانی پێشوازی لێ كردووە و دواتریش چووەتە كۆیە. هیوود لەم سەفەرنامەیەیدا، لە كوردان وردبۆتەوە و تێبینی و سەرنجی وردی لەسەر ژیانی كوردەواری نووسیووە. هەروەها باسی ئێزیدییەكانی نێوان بیابانی مووسڵ و نەسیبین و دواتر باسی شارەكانی: ماردین و نەسیبین و دیاربەكر دەكات، دواجاریش باسی دوایین قۆناغی سەفەرەكەی خۆی لە چیای تۆرۆسەوە تا كۆنستانتینۆپل دەكات.

گرینگی ئەم سەفەرنامەیەی هیوود لەوەدایە كە لە دەستپێكی سەدەی نۆزدەهەم سەفەری ئەو ناوچانەی كوردستانی عوسمانی كردووە، ئێمە وا دەزانین هیچ گەڕۆكێكی دیكەی ئەوروپایی لە پێش ئەو پێی نەنابێتە ئەم بەشەی كوردستان، بۆیە پێمان وایە نووسەر ڕاستی وتووە كە ئەم ناوچەیە لەسەر نەخشەكان وەكو خاڵێكی سپی وایە. خاڵێكی دیكە كە لەم سەفەرنامەیە تێبینی دەكرێ ئەوەیە: نووسەرەكەی تابلۆیەكی گرینگی سیاسی، ئابووری و مێژوویی و كۆمەڵایەتیی سەرەتای سەدەی نۆزدەهەممان

[1] Adrien Dupré, Voyage en Perse fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du golfe Persique, et de là à Iréwan, Paris : J.G. Dentu, 1819, 2 vol.

بۆ دەخاتە بەرچاو، کە دەتوانین لەوێوە و لە ڕێگەی ئەو زانیارییانەوە، کۆمەڵێك پرسیاری لۆژیکی بورژێنین و هاوکات سەرەداوی وەڵامەکانیشمان وەگیر بکەویَ. ئێمە لەم چاپە کوردییەی بەدەستتاندا تەنیا ئەو بەشانەمان کردۆتە کوردی کە تایبەتن بە کورد و کوردستان. دوا تێبینییەك کە حەزدەکەم خوێنەرانی خۆشەویستی لێ ئاگادار بکەمەوە، ئەوەیە کە ئەم سەفەرنامەیە بۆ یەکەمجار ساڵی١٨١٩ لە لەندەن بە زمانی ئینگلیزی بڵاوکراوەتەوە، دواتریش لە ساڵی ١٨٢٠دا کراوەتە فرەنسی و لە پاریس بڵاوکراوەتەوە. وەرگێڕاوە کوردییەکەی ئێمە لە سەر چاپە فرەنساییەکە کراوە، دواتر لەگەڵ چاپە ئینگلیزییەکەش بەراورد کراوەتەوە، بۆیە ئەگەر لە چەند جێگەیەکدا جیاوازییەك لەنێوان چاپە کوردی و فرەنساییەکەدا هەبێت ئەوا هۆیەکەی ئەوەیە وەرگێڕانە کوردییەکە لەو جێگایانەدا بە وردی لەسەر بنەمای چاپە ئینگلیزییەکە ڕاستکراونەتەوە.

گەڕیدە و دیپلۆماتکارە ئینگلیزەکان
لە کوردستانی سەدەی نۆزدەهەم و نیوەی یەکەمی بیستەمدا

ئەگەر پێوەندی نێوان فرەنسا و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی شانزەهەم و لەم سەدەیە بەدواوە چەند ڕۆژهەلاتناسێك سەفەری ڕۆژهەلاتیان کردووە و کەم و زۆر چەند شتێکی کەمیشیان لەسەر کوردستان نووسیوە وەکو (کلۆد بیلیڤر– ١٥٢١)، (ژاك گاسووت– ١٥٥٠)، پییێر بیلۆن– ١٥٥٣) و (ژان شیسنۆ– ١٥٥٥). دواتر لە سەدەی حەڤدەهەم (سێزار لامبێرت–١٦٥١، ژان پاتێست تاڤێرنییێ–١٦٣٢، پوولیێ–١٦٦٨، ژان دو تێڤێنۆت–١٦٥٥) و دواتر لە سەدەی هەژدەهەم ئەم پردی پێوەندییە مکوم تر دەبێت و کۆمەڵێك گەڕیدە و گەڕالی فرەنسایی وەکو (ژان شاردان–١٧١١، ژان ئۆتیێ–١٧٤٨) سەردانی کوردستان دەکەن. کەچی دەبینین پێوەندی نێوان ئیمپراتۆریای بریتانی و ئەو بەشەی ڕۆژهەلات کە بەناوی (ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست) ناسراوە دروست دەگەڕێتەوە بۆ دەستپێکی سەدەی حەڤدەهەم، بەگوێرەی بە دواداگەڕانەکانی

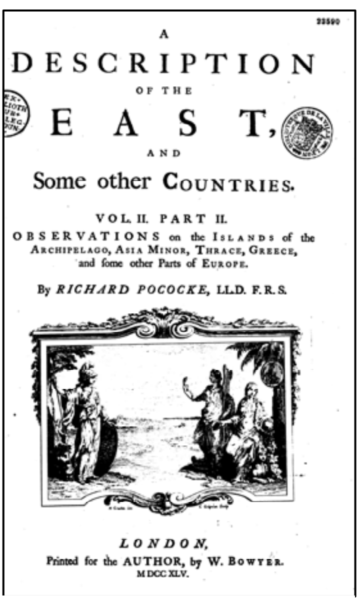
A
DESCRIPTION
OF THE
EAST,
AND
Some other COUNTRIES.
VOL. II. PART II.
OBSERVATIONS on the ISLANDS of the ARCHIPELAGO, ASIA MINOR, THRACE, GREECE, and some other Parts of EUROPE.
By RICHARD POCOCKE, LL.D. F.R.S.
LONDON,
Printed for the AUTHOR, by W. BOWYER.
MDCCXLV.

(وەسپی ڕۆژهەلات و چەند ولاتێکی دیکە)

ئێمە جۆن میلدنهال[*] (١٥٦٠–١٦١٤) یەکەمین گەڕاڵی ئینگلیز بووە، کە ساڵی ١٥٩٩–١٦٠٠ سەفەری ئیمپراتۆریای هیندستانی کردووە و دواتر سەری ئیمپراتۆریای ئێران و ئیمپراتۆریای عوسمانی داوە و لە سەفەرنامەکەی خۆیدا کە ساڵی ١٦٢٥ لە لەندەن چاپکراوە بەناو کوردستانیشدا ڕۆیشتووە، لە ٧ ی حوزەیرانی ١٦٠٠ حەلەب بەجێدەهێڵێ و بە خۆیی و شەشسەد کەس لە دارودەستەکەیەوە لە ڕێگەی بیر، ئورفە، دیاربەکر، بدلیس، وان، جولفا، سولتانیە، قەزوین، قوم، کاشان، کرمان، سیستان و قەندەهار، تا ساڵی ١٦٠٣ دەگاتە لاهور و زۆر بە کورتی باسێکی ئەو شارە کوردییانە دەکات کە پێیاندا ڕەتبووە[١]. دواتر لە کۆتایی نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەهەم گەڕیدەیەکی دیکەی ئینگلیز بە ناوی ڕیچارد پۆکۆسکی (١٧٠٤–١٧٦٥) لە کتێبەکەیدا بە ناوی (*وەسپی ڕۆژهەڵات و چەند وڵاتێکی دیکە*)[٢] کە ساڵی ١٧٤٥ چاپکراوە زۆر بە ڕاگوزاری باسێکی کوردیش دەکات. دواتر گەڕیدەیەکی دیکە بە ناوی ژۆن ژاکسۆن لە سەفەرنامەکەی خۆیدا، کە دوو

---

[*] John MILDENHALL

[١] بۆ چاپی ئەم سەفەرنامەیە، بڕوانە:
Oost-Indise voyagien van J. Mildenhall en J. Cartwright, ... in de jaren 1599 en 1606 te water en te lande, gedaan na de landen van Persien en den Grooten Mogol. Door haar selfs beschreven, en nu aldereerst uyt het Engels vertaald, etc.

[2] Richard Pococke ; A description of the East, and some other countries, London : printed for the author, by W. Bowyer; and sold by J. and P. Knapton, W. Innys, W. Meadows, G. Hawkins, S. Birt, T. Longman, C. Hitch, R. Dodsley, J. Nourse, and J. Rivington, MDCCXLIII-MDCCXLV [1743-1745],

ساڵ دوای گەشتەکەی ساڵی ١٧٩٩ لە لەندەن چاپکراوە، باسێکی کورد و شارەکانی کوردستان بە تایبەتی شاری ئامەد (دیاربەکر)[٣] دەکات.

ڕەنگە بکرێ بڵێین کوردناسی لای ئینگلیز بە ڕاستی لەگەڵ دەستپێکی سەدەی نۆزدەهەم دەستپێدەکات و لێرەوە بەدوا تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی هەموو ئەو سەفەرنامە ئینگلیزییانە، ئەگەر نەڵێین هەموویان ئەوا بەشی هەرە زۆریان لەلایەن کاردار و ئەفسەر و شۆفارە ئینگلیزەکانەوە نووسراونەتەوە. ئەوە لە سەرەتای ئەو سەدەیە بوو کە دەستەکەی سێر جۆن مالکۆلم (١٧٦٩-١٨٣٣) بە نوێنەرایەتی ئیمپراتۆریای بریتانی دەگاتە ئێران، کە کۆمەڵێك

سێر جۆن مالکۆلم

پسپۆری سیاسی و ڕاوێژکاری لەگەڵ دابوو، یەکێك لەوانە جۆن ماکدۆنالد کێننەر (١٧٨٢–١٨٣٠)، ڕاوێژکاری جۆن مالکۆلم بوو. ئا لێرەوە دیپلۆمات و مەئموورانی سیاسیی دەوڵەت بە مەبەستی ناسین و زانیاری کۆکردنەوە لەبارەی گەلانی ناوچەکە و بە نیازی دەست بەسەرداگرتنی دەستیان بە نووسنەوەی یادداشتنامە و بیرەوەرییەکانی خۆیان کرد. کوردستان وەکو بەشێکی گرینگ لە ئیمپراتۆریای عوسمانی و ئیمپراتۆریای ئێران لێرە و لەوێ پشکی خۆی لەم یادداشت و نووسراوانەدا بەرکەوتووە. کینیێر کە لەگەڵ مسیۆنی مالکۆم بۆ ئێران ساڵی ١٨٠٨–١٨٠٩ هاتۆتە ڕۆژهەڵات لە

---

[3] John Jackson, Journey from India, Towards England, in the Year 1797: By a Route Commonly Called Over-Land, Through Countries Not Much Frequented, and Many of Them ... Euphrates and Tigris, Through Curdistan, London, 1799.

کتێبەکەیدا (*یادداشتنامەی جوگرافیایی ئیمپراتۆریای ئێران*)[٤]، کە ساڵی ١٨١٣ لە بارەی جوگرافیای ئیمپراتۆریای ئێران بڵاویکردۆتەوە، باسی هەموو هەرێمەکانی ئێران دەکات و ئەوەی پێوەندی بە کوردستانەوە هەیە ئەم هەرێمانەن: یەکەم: ئەردەلان. هەرێمی ئەردەلان لای ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانە. درێژییەکەی هەزار میلە و لە ڕووباری چکۆڵەی شاروخ تا هەرێمی زەهاوی تورکیا درێژ دەبێتەوە، پانییەکەی نزیکەی سەد و شێست میلە و دواتر باسێکی جوگرافی و دابەشبوونی ئاواییەکان و پێکهاتەی ئیتنیکی هەرێمەکە دەکات (لا: ١٤٢–١٤٧)، ئازەربایجان (لا: ١٤٨–١٥٨)، خوراسان (لا: ١٦٩–١٨٦) و دواجاریش لە بەشی پاشالیکی ئورفە دا باسێکی جوگرافی گرینگی پاشالیکی ئورفە و پێکهاتە و ئاواییەکانی دەکات (٣١٣–٣١٨)

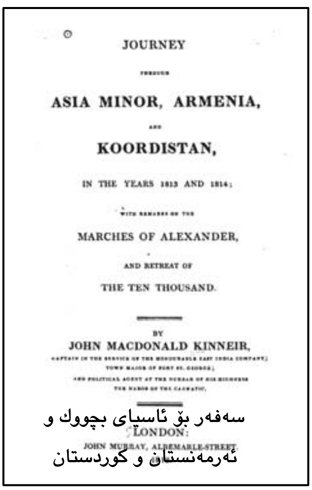
JOURNEY

THROUGH

ASIA MINOR, ARMENIA,

AND

KOORDISTAN,

IN THE YEARS 1813 AND 1814;

WITH REMARKS ON THE

MARCHES OF ALEXANDER,

AND RETREAT OF

THE TEN THOUSAND.

BY

JOHN MACDONALD KINNEIR,

LONDON:

JOHN MURRAY, ALBEMARLE-STREET.

سەفەر بۆ ئاسیای بچووك و ئەرمەنستان و کوردستان

هەمان لیۆتینان کۆلۆنێل کینیێر (١٧٨٢–١٨٣٠)، دوای کۆتایی هاتنی مسیۆنەکەی بۆ ئێران چەند گەشتێکی بۆ ئێران کردووە و لە کۆتایی ساڵی ١٨١٠ بەشێکی کوردستان گەڕاوە و دواتر لە ساڵانی ١٨١٣–١٨١٤بەناو کوردستان و ئاسیای بچووك دا گەڕاوە. ساڵی ١٨١٨ لە لەندەن سەفەرنامەکەی لە کتێبێکی نایاب بە ناوی (*سەفەر بۆ ئاسیای بچووك و ئەرمەنستان و کوردستان لە ساڵەکانی ١٨١٣–١٨١٤دا*)[٥] بڵاو

[4]John Macdonald Kinneir, A geographical memoir of the Persian Empire,1813, (VIII, 486 p).

[5] John Macdonald Kinneir, Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand*. London : John Murray, 1818, (XII-603 p).

دەکاتـەوە کـە بـە یـەکێك لەسەرچـاوەی دەسـتی یەکەمـەکانی دەسـتپێکی سەدەی نۆزدەهەمی مێژووی کورد دادەنرێ. ساڵی ١٨٢٤ پۆستێکی بەرز لە کۆمپانیای هیندی ڕۆژهەڵات وەردەگرێ و لە تاران نیشتەجێ دەبێـت. سـاڵی ١٨٣٠ لـە تـەورێز کۆچـی دوایـی دەکـات. دوای کینیێـر، کۆلـۆنێلی سـوپای ئینگلیز ولیەم هیوود (١٧٨٩–١٨٢٥)، سـاڵی ١٨١٧ سـەفەری ئیمپراتۆریـای عوسمانی دەکات و لە سەفەرنامەکەی خۆیدا (*سەفەرێك تا کەنداوی فارس و سەفەرێك بە رێگەی وشکانی لەناو خـاکی هیندسـتانەوە بۆ ئەنگلسـتان لـە سـاڵی ١٨١٧ دا*)[٦]، لـە ٢٨ ی شـوباتی ١٨١٧ لـە بەغـداوە دەردەچـێ و لـە ڕێگـەی کفـری دەچـێتە سـلێمانی دوایـی لـە ڕێگـەی کۆیـە دەچـێتە هـەولێر (ئـەربیل) و لەوێشـەوە بۆنـاو ئێزیدییـەکان و قـەرەقووش و تـا مووسـڵ (لا:١٨٩–٢١٦). دواتـر لـە نەینـەواوە بـەناو بیابـان دا دەچـێتە نەسـیبین و ماردین و وەسپێکی وردی شاری جەزیرە و نەسیبین دەکات و پاشـان باسـی ئێزیدییەکان (یان وەك ئەوەی ئەو پێیان دەڵێ شەیتان–پەرستان) دەکات و ئینجا لە ماردینەوە دەچێتە دیاربەکر و لەوێشەوە بەناو چیاکانی تـۆرۆس دا بە مەلاتیە و دۆڵی سیواس دا دەڕوات و دواجار سەفەرەکەی لە ئەستەموول بە کۆتا دێت (هەموو بەشـەکانی ئـەم سـەفەرنامەیە کـە تایبـەتن بـە کـورد و کوردستان لەم کتێبەی بەردەستاندا کراون بە کوردی).

[6] William Heude, A voyage up the Persian Gulf, and a journey overland from India to England in 1817: containing notices of Arabia Felix, Arabia Deserta, Persia, Mesopotamia, The Garden of Eden, Babylon, Bagdad, Koordistan, Armenia, Asia Minor. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1819, (252 p).

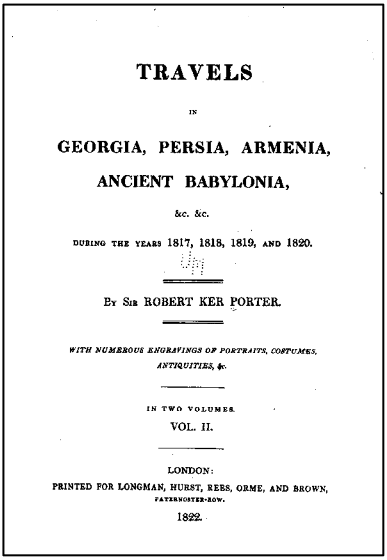
TRAVELS

IN

GEORGIA, PERSIA, ARMENIA,

ANCIENT BABYLONIA,

&c. &c.

DURING THE YEARS 1817, 1818, 1819, AND 1820.

BY SIR ROBERT KER PORTER.

WITH NUMEROUS ENGRAVINGS OF PORTRAITS, COSTUMES, ANTIQUITIES, &c.

IN TWO VOLUMES.

VOL. II.

LONDON:

PRINTED FOR LONGMAN, HURST, REES, ORME, AND BROWN, PATERNOSTER-ROW.

1822.

(چەند گەشتێك بۆ جۆرجیا و ئێران
و ئەرمەنستان و بابلی کۆن)

هاوکات لەگەڵ هەمان دەورانی سەفەرەکەی ولیەم هیوود، گەڕۆکێکی دیکە بەناوی سێر ڕوبێرت کێر پۆرتێر (١٧٧٧–١٨٤٢)، ساڵەکانی ١٨١٧ تاوەکو ١٨٢٠ گەشتێکی دووردرێژی بۆ جۆرجیا و ئێران و ئەرمینیا و عێراقی عەجەمی و عێراقی عەرەبی و کوردستان ئەنجام داوە و لە ساڵی ١٨٢١– ١٨٢٢لە دوو بەرگی گەورە، سەفەرنامەکەی خۆی بە ناوی (*چەند گەشتێك بۆ جۆرجیا و ئێران و ئەرمەنستان و بابلی کۆن*)[7] بڵاوکردۆتەوە. ئەوەی بۆ ئێمە گرینگە بەرگی دووەمی سەفەرنامەکەیە کە تێیدا نووسەر لە کرماشانەوە (لا: ١٧٨) لەڕێگەی ماهیدەشت هاتۆتە قەسری شیرین، لەوێوە چۆتە کوردستانی باشوور (کە ئەو پێی دەڵێ عێراقی عەرەبی)، لە دیالەوە چۆتە قزرابات و حەمرین و لەوێشەوە چۆتە بەغداد (لا:٢٢٨). دواتر لە بەغداوە (لا: ٤٢٧) بەرەو کوردستان هاتووە و چووەتە کەرکووك و لەوێشەوە چووەتە سلێمانی زۆر بە درێژی باسی سلێمانی و ناوچەی شارەزوور دەکات و پاشان لەوێشەوە بەرەو ساوج–بولاق و ئازەربایجان و مەراغە ڕۆیشتووە (لا: ٤٩٨).

---

7 Robert Ker Porter (Sir), Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia, &c. &c : during the years 1817, 1818, 1819, and 1820. With numerous engravings of portraits, costumes, antiquities, &, London : Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1821-22, 2 vol. (XX-720, 869 p).

رەنگــە یــەکێك لــە دیــارترین و بەناوبانگترین سەفەرنامەکانی کوردناسی ئینگلیزەکــان بــۆ کوردســتان، سـەفەرنامەکەی کلۆدیـوس جـیمس ریـچ بێـت، کـە سـاڵی ١٨٢٠ بـە تایبـەت بـۆ کوردستانی کردووە و کە دواتر بـووە بـە سەرچاوەیەکی بێ وێنـە بـۆ هـەموو ئـەو بـاس و لێکۆڵینەوانـەی لـەبارەی کـورد و کوردستانەوە نووسراون. سەفەرنامەکەی ریچ بۆ یەکەمجار ساڵی ١٨٣٦لە لەنـدەن بـە دوو بـەرگ بـەناوی (سـەربوردەی جێنشنێك لە کوردسـتان و لـە شـوێنەواری نەینـەوای کـۆن، لەگـەڵ ڕۆژانـەی سـەفەرێك بـە ڕێـڕەوی دیجلـە بـۆ بەغـدا و ڕاپۆرتێـك دەربـارەی شـیراز و پەرسیپۆل)[8] لە لایەن هاوسەرەکەیەوە لە لەندەن بڵاوکرایەوە. ڕیچ (١٧٨٧–١٨٢١) لە شاری دیژۆن لە فرەنسا لە بنەماڵەیەکی ئاریستۆکرات لە دایك بووە بەڵام منداڵی خـۆی لـە بریسـتۆل بەسـەر بـردووە. لـە منـداڵی زۆر حـەزی لـە مۆسیقا بووە و زمانە ڕۆژهەڵاتییەکان سەرنجی ڕاکێشاوە. عیبری، ئاسووری، فارسی و عەرەبی فێربووە. لە بیست ساڵییەوە بووە بە مـوقیمی کۆمپانیـای

کلۆدیوس جیمس ریچ

---

[8] Claudius James Rich, Narrative of a residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh : with journal of a voyage down the Tigris to Bagdad and an account of a visit to Shirauz and Persepolis, ed. By his widow, London : J. Duncan, 1836, vol.I (XXXIII, 398 P); Vol II (VIII, 410 p).

هیندی ڕۆژهەڵات لە بەغدا و شەش ساڵ لەو پۆستەدا ماوەتەوە. لە بەهاری ١٨٢٠ باری لەشساغی تێك دەچێ و بۆ هەوا گۆڕین لەسەر داوەتی مەحموود پاشای جاف، بە هاوەڵی هاوسەرەکەیی و دەست و پێوەندەکانی سێ مانگ لە کوردستان ماوەتەوە و زۆربەی کاتەکانیشی هەر لە سلێمانی بەسەربردووە. سەری تەواوی ناوچەکانی ئەمارەتی بابان و ئەمارەتی سۆران و ئەمارەتی ئەردەلانیشی داوە و ئەو زانیاری و مەتریالانەی بەدەستی داون وێنەیەکی زۆر ڕاستەقینەی ڕەوشی سیاسی و کۆمەڵایەتی سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم لە کوردستان نیشان دەدەن و یەکێکە لەو سەرچاوانەی کە ناکرێ بۆ کەسێك باسی مێژووی کورد بکات لەو سەربەندەدا و نەگەڕێتەوە بۆ ئەم سەرچاوەیە. ئەم سەفەرنامەیە پانزە ساڵ دوای مردنی ڕیچ وەك وەفایەك لە لایەن هاوسەرەکەیەوە (ماری ماکینتۆش) ساڵی ١٨٣٦ بە دوو بەرگ لە لەندەن بڵاوکرایەوە. بەرگی یەکەمی ئەم گەشتەنامەیە کە لە ١٦ ی نیسانی ١٨٢٠ دەستپێدەکات و لە ڕێگەی دەلی عەباس ، توزخورماتوو و چەمچەماڵ و ڕۆژی ٨ ی ئایار گەیشتۆتە سلێمانی و تا ١٧ ی تەمووز هەر لە سلێمانی ماوەتەوە و دواتر بە ڕێگەی دەربەندی گۆیژە سەردانی سنەی کردووە و ناوچەکانی پێنجوین و مەریوان و ئەو دەوروبەرە گەڕاوە و دواتر لە ٢٥ ی ئەیلوول گەڕاوەتە سلێمانی و تا ٢١ ی تشرینی یەکەمی ١٨٢٠ لەوێ ماوەتەوە. بەرگی یەکەمی ئەم سەفەرنامەیە سەرومڕ تەرخانی کوردستان کراوە و بەپێچەوانەوە بەرگی دووەمی لەم ڕۆژەوە دەستپێدەکات کە سلێمانی جێدەهێڵێ (لە ٢١ ی تشرینی یەکەم) و هەر تەنها فەسڵی یەکەمی لەسەر کوردستانە و ئەوی دیکە پێوەندییەکی ئاوهای بە مێژووی کوردستانەوە نییە.

کونسوڵی ئینگلیز لە ئەرزەڕۆم، جیمس برانت دوو سەفەری بۆ کوردستان ئەنجام داوە، سەفەری یەکەمیان بە ناوی "سەفەر بۆ بەشێکی

ئەرمەنستان و ئاسیای بچووك لە ساڵی ١٨٣٥"[9]، کە لە هاوینی ١٨٣٥ بە مەبەستی زانیاری کۆکردنەوە بۆ حکوومەتەکەی ئەنجامی داوە. ئەم سەفەرە زۆر بە تایبەتی بۆ ناوچە ئەرمەننشینەکان و کوردنشینەکانی عوسمانی کراوە و برانت لەم سەفەرنامەیەدا زیاتر بایەخی بە وەسفی جوگراف، بەرزایی چیایەکان، شوێنی جوگراف، ئاو وهەوا و ژمارەی دانیشتوان داوە. سەرەتای سەفەرنامەکەی لەناوچەی تەرابزۆندە دەست پێدەکات و لەوێشەوە بەرەو سنووری ڕووسیا بۆ باتۆم دواتر بۆ پاشالیکی قارس و ئەدەهان و ئەرزەرۆم دەڕوات. لە چیاکانی دوگلیك کە بە قسەی نووسەر تەنها کوردەکانی تێدا دەژین باسی کوردەکانی ئەم ناوچەیە دەکات. دواتر باسی ناوچەکانی ئەرزەنجان، عەرەبگیر (لێرە هەستدەکەین ئیدی توخمی کورد لەو ناوچەیە باڵادەستە)، دیاربەکر، مەلاتیە، جەزیرە دەکات و لە کۆتایی سەفەرنامەکەیشدا نەخشەیەکی گەشتەکەی بە سەعاتە ڕێ و ڕەوشی ڕێگەوبانەکانی بەدەستەوە داوە. هەرچی سەفەری دووەمە، بەناوی "چەند سەرنجێك لەبارەی گەشتێك بەناو بەشێکی کوردستان لە هاوینی ساڵی ١٨٣٨ دا"[10] بڵاوکردۆتەوە. ئەم سەفەرنامەیە لە ئەرزەرۆم لە ١٦ ی حوزەیرانی ١٨٣٨ دەستپێدەکات و بە ناوچەکانی وان، موش و بدلیس دا دەڕوات و لە ١٩ ی ئەیلوولی هەمان ساڵ تەواو دەبێت. برانت دۆڵ بە دۆڵ و شاخ بە شاخی ناوچەکە گەڕاوە و وەسپێکی وردی دۆڵ و چیا و پێدەشت و کانیاوەکان دەکات و ئەم گەشتە زیاتر بە ئامانجی زانیاری کۆکردنەوە بووە لەبارەی کوردستان و ڕەوشی ئەرمەنییەکان، شایانی گوتنە برانت لەم

---

9 J. Brant "Journey through A part of Armenia and Asia Minor in Year 1835", In JRGS, Vol VI, 1836, pp. 187-223.

10 J. Brant, "Notes of a Journey through a part of Kurdistan in the Summer of 1838", In JRGS, Vol X, 1841, pp. 341-432.

گەشتەدا میستەر ئادام گیفۆرد گلاسکۆتی ئەفسەری هێزی زەریاوانیی کە نەخشەی ڕێگەو بانەکانی سەفەرەکەی بۆ کێشاوە و هەروەها پزیشکی نەشتەرگەر ئەدوارد دیکسۆنی لەگەڵدا بووە. دواجار برانت ڕۆژانەیەکی دەرچوون و ناوی ئەو شوێنانەی کە سەفەری تێدا کردوون بڵاوکردۆتەوە لەگەڵ دووری ڕێگای نێوان ناوچەکان.

ڕەنگە لە دیارترین سەفەرنامەکانی کوردناسی، لە کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم سەفەرنامەکانی جیمیس بیللی فرەیزەر (١٧٨٣–١٨٥٦)ی، گەڕۆکی ئینگلیز بێت. لە یەکەمین زستانە گەشتی خۆیدا لە کۆنسنتنتینۆپلەوە بۆ تاران، کە ساڵی ١٨٣٨ لە لەندەن لە دوو بەرگدا بەناوی (*زستانە گەشتێك لە کۆنستانتینۆپلەوە بۆ تاران*)[11] بڵاوکراوەتەوە، فرەیزەر لەم سەفەرنامەیەدا تەنها لەنامەی شەشەم (لا ٢٥٣–٣٠٣) باسی کورد دەکات و دواتریش لە نامەی حەوتەم لە لاپەڕەکانی (٣٠٤–٣٦١) کەم و زۆر باسی کورد دەکات. یەکێکی دیکە لە سەرچاوە زۆر بەرچاو و دیارەکانی کوردناسی جیمیس بیللی فرەیزەر، بریتیە لە کتێبی (*چەند گەشتێك بۆ کوردستان و میزوپۆتامیا*)[12] *کە ساڵی ١٨٤٠ لە دوو بەرگدا لە لەندەن بڵاوکرایەوە.* فرەیزەر یەکێك لەو گەڕۆك و گەڕاڵە ئینگلیزانە بووە کە زۆرترین بەشی ژیانی بەسەفەر و گەڕان بەسەر بردووە. لە ساڵی ١٨٣٤ لە ڕێگەی ئەستەموولەوە بە ئەرکێکی دیپلۆماسی دەگاتە تەورێز و ناوچەی

[11] James Billie Fraser, A winter's journey (Tâtar), from Constantinople to Tehran, published by R. Bentley, London, 1838, 2 volumes (Vol 1, VII+420 p), (Vol 2, 511 p).

[12] J. Baillie Fraser, Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc : with sketches of the character and manners of the Koordish and Arab tribes, [1840?], 2 v.in 1 (ix, 477 p).

حـوكمڕانی ئەردەڵانـەکان. لـە تـەورێزەوە دەچـێتە ورمـێ و سـاوجبۆلاق و سەردەشت و لەوێشەوە ویستویە بچێتە ڕواندوزی میری پاشای کۆرە، بـەڵام وادیارە لەبەر ئۆپێراسیۆنەکانی جەنگ نـەیتوانیوە ئـەو سـەفەرە بکـات بۆیـە ئاڕاستەی سەفەرەکەی بۆ شاری سـلێمانی گۆڕیـوە و لـە ڕۆژی ١ ی تشـرینی دووەمی ١٨٣٤ دەگاتە سـلێمانی و ماوەیـەك میـوانی سـلێمان پاشـای بابـان دەبێ و دواتر لە ڕێگـەی کفرییـەوە دەگەڕێتـەوە بەغـدا و پاشـان لـە ڕێگـەی دیالەوە دەچێتەوە بۆ ئێران. فرەیزەر سەفەرنامەکەی خۆی لەسـەر شـێوەی نامـە بـۆ هاوسـەرەکەی نووسـیووە و بـە پۆسـتە بـۆ ئەنگلسـتانی ڕەوانـە کردۆتەوە. سەفەرنامەکە ساڵی ١٨٤٠ لە لەندەن لە دوو بەرگ دا بڵاوکرایەوە کە بەرگی یەکەمیان (١٥) نامە و بەرگی دوەمیشیان بریتییە لە (١٩) نامە.

ناکرێ لە دوادواییەکـەی نیـوەی یەکـەمی سـەدەی نۆزدەهـەم باسـی هێنری ئۆستن لایارد، یەکێك لە دامەزرێنەرانی ئارکیۆلۆژیای کۆنی ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست نەکرێ، لایارد لە تەمەنی بیست و دوو سـاڵی لەنـدەن جێـدەهێڵێ بەو هیوایەی بتوانی لە دەرەوەی وڵات سەرمایەیێك پێکەوە بنێ و سـەفەری ئیمپراتۆریـای عوسمـانی دەکـات و سـاڵی ١٨٤٠ لـــە مووســـڵ ناســـیاوی لەگـــەڵ ئارکیۆلۆژیســـتی فرەنســـی بۆتـــا پەیـــدا دەکات کە لە مووسڵ خەریکی هـەڵکۆڵینی ئـــارکیۆلۆژی بـــووە. لایـــارد دوای ئـــەم ســـەفەرەی مووســـڵ دەگەڕێتـــەوە بـــۆ کۆنســـتانتینۆپل و لـــە ســـاڵانی ١٨٤٢ تـــا ١٨٤٥ لەوێ دەمینێتەوە و وەکوو کارداری نا ڕەسمیی لە بالوێزخانەی ئەنگلستان لـە لای بابیعـالی کاردەکـات و لـە ئۆکتۆبـەری

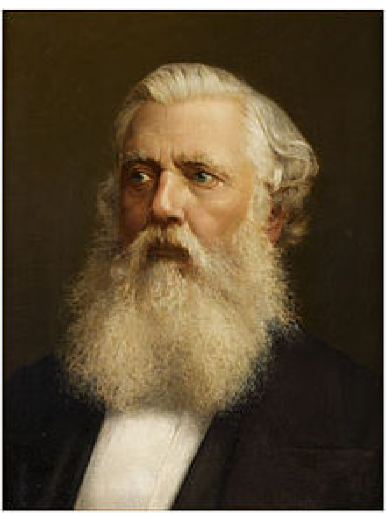
هێنری ئۆستن لایارد

١٨٤٥ بە یارمەتی بالوێزخانە بۆ کاری هەڵکۆڵینی ئارکیۆلۆژی دەگەڕێتەوە مووسڵ و لە نەمرود جێگیر دەبێ و تا ساڵی ١٨٤٧ هەر خەریکی کاری ئارکیۆلۆژی دەبێت. لایارد لە سەفەرنامەکەیدا بە ناوی (*نەینەوا و کەلاوەکانی: لەگەڵ سەربووردەی سەفەرێك بۆ لای مەسیحییە کلدانییەکانی کوردستان و ئێزیدی یان شەیتان پەرستەکان*)[13]، کە بە دوو بەرگ لە لەندەن، ساڵی (١٨٤٩) بڵاوکرایەوە هەر تەنها سەفەرنامەیێکی هەڵکەندنی ئارکیۆلۆژی لەناوچەی موسڵ و دوەروبەری نییە، بەڵکو سەفەرنامەیەکی مێژوویی زیندووی سەردەمی خۆشیەتی و مێژووی کوردستان بەشی شێری بەرکەوتووە. فەسڵەکانی (٤ تا ٩) تەرخانی مێژووی کوردستانی دەورانی لایارد کراون. بەمشێوەیە لە فەسڵەکانی (٤ تا ٦) بایەخێکی زۆری بە ئێزیدییەکان داوە و چۆتە ناویان و لە نزیکەوە دۆستایەتی لەگەڵ شێخەکانیان پەیدا کردووە. بەهەمان شێوە لە فەسڵی حەوتەمی کتێبەکە بایەخێکی زۆری بە قەتلوعامی ئاسووریەکانی هەکاری لەساڵی ١٨٤٣ داوە و لە فەسڵی هەشتەم باسێکی کورتی مێژووی مەسیحییەکانی کوردستان دەگێڕێتەوە. هەرچی فەسڵی نۆیەمە دیسان دەگەڕێتەوە سەر باسکردنی سەفەری خۆی بۆ ناو ئێزیدییەکان و باسی ژیان و ڕێکخستنی ئایینی و کۆمەڵایەتی و داب و نەریتی ئێزیدییەکان دەکات و چەندین وێنەی مێژوویی بەدەستەوە دەدات و وێنەیەکی ڕوونی دوادواییەکەی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمی ئێزیدییەکان باسدەکات.

---

13 Austen Henry Layard, Nineveh and its remains : with an account of a visit to the Chaldæan Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or devil-worshippers; and an inquiry into the manners and arts of the ancient Assyrians. London : John Murray, (2nd ed.), 1849, 2V (VOL I, XXX, 399 p) , (VOL II, XII, 495 p).

لەنێوان ساڵەکانی ١٨٣٨ تاوەکو ١٨٥٦ بڕێك گەریدە و پیاوی کارداری دەوڵەتیی ئینگلیز کۆمەڵێك سەفەرنامە و تێبینی و سەرنجی وردیان لەبارەی کۆمەڵگەی کوردەواری لەو دەورانەدا بۆ بەجێهێشتووین لەوانە: ژ.شیل[١٤]، هۆراتیۆ سوتگات[١٥]، جۆرج فلۆوەر[١٦]، جوستین پێرکینس[١٧].

ژ.گ. تایلۆر کونسوڵی ئینگلیز لە دیاربەکر، سەرجەمی بەرهەمی سێ گەشتی خۆی کە لەنێوان ساڵەکانی ١٨٦١–١٨٦٣ بە ڕەزامەندیی حکومەتی خاوەندشکۆی بریتانی بۆ دیاربەکر، پایتەختی پاشالیکی کوردستان ئەنجامی دابوون لە وتارێکدا بە ناوی (*سەفەر بۆ کوردستان لەگەڵ چەند تێبینی بۆ سەرچاوەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای دیجلە لەگەڵ پاشماوە کۆنەکانی دراوسێکانیان*)[١٨] ساڵی ١٨٦٥، لە گۆڤاری Journal of the Royal Geographical Society *بڵاوکردەوە*. تایلۆر لەم گەشتانەیدا زیاتر مەبەستی بووە لە ڕەوشی بازرگانی ناوچەکە تێبگات و داتاگەلێك کۆبکاتەوە کە خزمەتی بەرژەوەندییە کۆلۆنیالیەکانی بریتانیا بکات. باسی پێکهاتەی

[14] J. Shiel, "Notes on a Journey from Tabriz through Kurdistan via Van, Bitlis, Se'rt and Erbil, to Suleimaniyah, in July and August, 1838".

[15]Horatio Southgate, Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia. Vol 1, [S.l.] : Tilt and Bogue, 1840.

[16] George Fowler, Three years in Persia, with travelling adventures in Koordistan, London, 1841, 2 v.(XII, [2], 330; X, 2, 333, 1 p.)

[17] Justin Perkins, "Journal of a Tour from Oroomiah to Mosul through the Koordish Mountains"[17]. In : JAOS. II, 1851, pp, 71-119.

[18] J. G. Taylor, « Travels in Kurdistan, with Notices of the sources of the Eastern and western Tigris, and Ancient Ruins in their neighbourhood », In: Journal of the Royal Geographical Society, 1865, pp. 21-58.

ئیتنیکی و ئاییني ناوچە کوردەوارییەکان دەکات و باسی سەرچاوە ئابووری و سروشتیەکان و هەروەها توانای هۆزەکان و پێکهاتەی هۆزەکانی ناوچـەکە بـاس دەکـات. دواجـاریش لـەناو خشـتەیەکدا پێکهاتـەی ئیـتنی و ئـاییني پاشالیکی دیاربەکر دیاری دەکات.

یەکێکی دیکە لەو ئینگلیزانەی، کە بـە نـاوی عوسمـان سـەیفی بـەگ لـەناو سوپای عوسمانی ناسراو بوو، ئەویش (فریدریك میللینگن)ە، کە بە ڕەچەڵەك ئینگلیـزە بـەڵام لـە کۆنسـتانتینۆپل لـە دایکبـووە و خزمایـەتی لەگـەڵ خانەوادەی عوسمانییەکاندا هـەبووە. سـەرباری زمـانی تـورکی، بـە تـەواوی ئینگلیـزی، فرەنسـی و ئیتالیـایی زانیـووە. قوتابخانـەی حەربییـە لـە کۆنستانتینۆپل تەواو دەکات و سەرۆکی بەتالیۆنی سوپای عوسمـانی بـووە. میللینگن بە حوکمی ئەوەی سـەرکردی بـەتالیۆنی سـوپا بـووە لـە نزیکـەوە سـەرۆکهۆزە کوردەکـانی بینـووە و تێبـینی و سـەرنجەکانی خـۆی لـەماوەی مانەوەی لەناوچەکە لـەبارەی کـوردەوە لـە کتـێبی (*ژیـانی سـەرەتایی لـەناو کوردەکاندا*)[19] نووسیوە بەڵام هـەرگیز نـەیتوانیووە لـەو ڕوانگـە عوسمانییـە بچـێتە دەرەوە کـە عوسمانییـەکان سـەیری کوردیـان پـێ کـردووە. شـایانی گوتنە کە میللنگن بە زمانەکانی ئینگلیزی و فرەنسی کتێبی نووسیووە.

لە دوا دەیەی سەدەی نۆزدەهەمـدا، ئیـزابێلا لوسـی بیشـۆپ، نووسـەر و فۆتۆگرافیست، کە هەموو ژیانی خـۆی لەسـەفەر و نووسـیندا بردۆتـە سـەر و هەموو دونیا گـەڕاوە: ئـەمریکا، کەنـەدا، ئاسـیای ڕۆژهـەڵات، چـین، ژاپـۆن، کۆریا و تیبیـت، لەسـەر ڕێگـەی گەڕانەوەشـیدا لـە هیندسـتان سـاڵی ١٨٨٩ سـەری ئێـران و هەرێمـەکانی عوسمـانی دەدات و بەشـێکی کوردسـتانیش دەگـەڕێ. ئـەو زیـاتر بـە دوای مەسـیحییەکانی ڕۆژهەڵاتـدا گـەڕاوە و لـەو

[19] Frederick Millingen (Osman bey), Wild life among the Koords, London: Hurst and Blackett, 1870, (xiii, 380 p).

جێگەیانەی سەفەری کوردستانی کردووە تێبینی و سەرنجی زۆری لەسەر کورد نووسیووە. ساڵی ١٨٩١ سەفەرنامەکەی خۆی لە لەندەن لە دوو بەرگدا بەناوی (سەفەرێك بۆ ئێران و کوردستان)[٢٠] بڵاوکردۆتەوە و لە بەرگی دووەمدا (لا: ٢٦١–٣٩٠) تەرخانی کوردستان کراوە. شایانی گوتنە مەدام بیشۆب ماوەیەك لە شاری خانەقی و پاشان لە لای بەختیارییەکان ماوەتەوە. ساڵی ١٨٩١ لە گۆڤاری (The Contemporary Review) وتارێکی بەناوی (سێبەری کوردەکان)[٢١] بڵاوکردۆتەوە.

هەر لە دوایین دەیەی سەدەی نۆزدەهەم کۆمەڵێك ئەفسەری بریتانی تێبینی و سەرنجی گەشتەکانی خۆیان لە کوردستان بڵاوکردۆتەوە، وەك: کاپیتان.ف.ڕ.مۆنسێل لە سەفەرنامەکەی خۆیدا بە ناوی (کوردستان)[٢٢]، کە لە هاوینی ١٨٩٢ لە باکوورەوە چۆتە کوردستان و لە ٢٦ ی ئابی ١٨٩٢ کوردستانی جێهێشتووە. باسی ڕێگە و بانەکانی سەفەر و تێبینی لەسەر ئاوایی و شار و شارۆچکە کوردییەکان دەخاتە ڕوو و بەشی زۆری کوردستانی عوسمانی و کوردستانی ئێران گەڕاوە و سەفەرنامەکەی پڕیە لە زانیاری و کەرەسە دەربارەی ڕەوشی کۆمەڵایەتی کوردستان لە دوایین دەیەی سەدەی نۆزدەهەمدا. هەر لە هەمان دەوراندا والتەر .ب. هاریس لە

---

20 Isabella L. Bird Bishop, Journeys in Persia and Kurdistan, Tom I Londres : Murray, 1891, (XIV-381 p.); Tom II, Londres : Murray, 1891, (409 p).

21 Isabella Lusy Bishop (-Bird), « The shadow of the Kurds » In : The Contemporary Review, London, May 1891, Vol 59, pp. 642-654; pp. 819-835.

22 Captain F. R. Maunsell, R.A, « Kurdistan »22. In: The Geographical Journal, N° .2, February, 1894, Vol. III, pp, 81-95.

گەشتنامەکەی خۆیدا بەناوی "گەشتێك بە کوردستانی ئێران"[23] کە لە ساڵی ١٨٩٥ لە لەندەن بڵاوکرایەوە، باسی گەشتێك بۆناو خاکی کوردستانی ئێران دەکات. نووسەر لە ١٢ی ئاداری ١٨٩٥ لە تەورێزەوە سەفەرێکی بۆ ناوچە کوردەوارییەکانی گۆڵی ورمێ ئەنجامداوە و لە ١٤ ی مانگ گەیشتۆتە مەراغە. بەقسەی نووسەر ژمارەی دانیشتوانی مەراغە ١٨٠٠٠ کەس بووە و ئەو شارە بە شوێنی نیشتەنی هۆلاکۆ دادەنێ. لە مەراغەوە دەچێتە سابڵاغ و لەوێشەوە بەهۆی ڕێبەرێکی کورد و لەگەڵ دەست و پێوەندە تورك و عەرەبەکانی لە ٢٠ ی ئایار دەگاتە سەردەشت و سەردانی مەنگوڕەکان دەکات. دوای سێ ڕۆژ مانەوە لە سەردەشت بەرەو بانە و سەقز و سنە دەڕوات و لە کۆتایی سەفەرنامەکەشیدا ناوی هۆزە کوردەکانی ناوچەی سنە و سەقز و دەوروبەریان بەدەستەوە دەدات. هەمان نووسەر ساڵی ١٨٩٦ لە کتێبێکی (٣٣٥) لاپەرەدا، سەفەرێکی خۆی دەگێڕێتەوە بە ناوی (لە باتوومەوە بۆ بەغدا بە ڕێگەی تفلیس و تەورێز و کوردستانی ئێران)[24]، کە یەکێکە لەسەرچاوە گرینگەکانی دوایین ساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەمی کوردستان.

دواتر لە دەستپێکی سەدەی بیستەمەوە تاوەکو کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم کۆمەڵێك دیپلۆمات و کارداری دەوڵەتیی و ئەندازیاری ڕێگەوبان لە گەشتەکانی خۆیاندا باسی کورد و کوردستانیان کردووە و سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندیان بۆ بەجێهێشتووین لەوانە: مارك

23 Walter B. Harris « A Journey in Persian Kurdistan », In: The geographical journal , The Royal Geographical Society– London: Vol.6, 1895 (July–December), pp. 453–457.

24 Walter B. Harris, From Batum to Baghdad via Tiflis, Tabriz, and Persian Kurdistan, Edinburgh, Ed. W.Blackwood, 1896, (335 p).

سایکس لە وتاری " چەند گەشتێك بۆ باکووری میزۆپۆتامیا"[٢٥] باسی ناوچەکانی جەزیرەی ئیبن عومەر، هۆزە کوردییەکان، ئیبراهیم پاشا، کوردەکانی تورعابدین و کوردەکانی سوریا و هەروەها کوردەکانی هەردوو لای چیای شەنگال دەکات و بایەخێکی تایبەتیشی بە ئێزیدییەکان داوە و چەندین وێنەی نایابی سەرۆکهۆز و ئاواییە کوردییەکانی لەگەڵدا بڵاوکردۆتەوە. جگە لەوە ولیەم ئیدوارد کۆللینس[٢٦]، کاپیتان بێرترام دیکسۆن[٢٧]، ل. مۆلینێکس–سیل[٢٨]، مۆرگان فیلیپ پرایس[٢٩]، ماژۆر کینیپ ماسۆن[٣٠]، ئی.بی. مێجەر سۆن[٣١]، ئێدوارد ولیم چارلس نۆئێل[٣٢]، گی.م.

25 Mark Saykes, "Journeys in North Mesopotamia", In: The Geographical Journal, N° .3, September, 1907, Vol. XXX, pp. 237-254 & 384-398.

26 William Edward Collins, Notes of a Journey to Kurdistan, Reprinted, with additions, from the Anglican Church Magazine, Guildford: For private circulation, 1908, (58 p).

27 Captain Bertram Dickson, « Journeys in Kurdistan ». In: GJ, Vol XXXV, n° 4, April 1910, pp, 357-379.

28 L. Molyneux-Seel, "Journey into Dersim". In : The Geographical Journal Vol. XLIV, (July to December), 1914, pp. 49-68.

29 Morgan Philips Price, "A journey through Azerbaijan and Persian Kurdistan », In: Journal of the Manchester Geog. Soc, Vol. XXX, 1914, pp. 45-67.

30 Major Kenneth Mason, M.C., R.E, " Central Kurdistan", in: The Geographical Journal, N° .6, December, 1919, Vol. LIV, pp. 329-347.

31 Ely Banister Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise ... Second edition, with a memoir of the author by Sir Arnold T. Wilson., London: John Murray, 1926, (Xxi. 421).

32 Edward William Charles Noel, Diary of Major E.M. Noel : on Special Duty in Kurdistan, from June 14th, to September 21st, 1919, Basrah, [1920], (76 p).

لیز[٣٣]، س.ژ.ئیدمۆندز[٣٤]، فرانسیس م. هاللی[٣٥]، ئارشیبالد میلنا هامیلتۆن[٣٦] ، گی.ئی، هیبارد[٣٧] و لیندفایلد سۆن (خێزانی مێجەر سۆن) [٣٨] سەرچاوەیەکی زۆر گرینگ و دەوڵەمەندی کوردناسی ئینگلیزییان بۆ بەجێهێشتووین کە هەموویان شایانی ئەوەن بکرێنە کوردی و بە پێشەکی و پەراوێزی مێژووییەوە بڵاوبکرێنەوە.

33 G. M. Lees, « Two years in South Kurdistan », In: Journal of the Royal Central Asian Society. London, Vol. 15.1928, (3), pp. 253-278.
34 C. J. Edmonds, "Soane at Halabja : an echo", In Journal of the Royal Central Asian Society. Vol. 1936, pp. 622-625.
35 Francis M. Halley, "The Gorge of the Qal'a Cholân and its confluence with the lesser Zab: Notes of a Tour in south Kurdistan in 1921", in: The Geographical Journal, Vol. LXXXVI, (July to December), 1936, pp. 158-164.
36 Archibald Milne Hamilton, Road through Kurdistan : the narrative of an engineer in Iraq; with a foreword by Major-General Rowan-Robinson, London : Faber & Faber limited, 1937, (331 p).
37 G. E. Hubbard, From the gulf to Ararat: an expedition through Mesopotamia and Kurdistan, Edinburgh and London: W. Blackwood and Sons, 1916, (pp. xv. 273)
38 Mrs Lindfield Soane, "A Recent Journey In Kurdistan", In: JRCAS, London, July 1935, P: 403-417

ولیەم هیوود کێیە؟

ولیەم هیوود، لە بنەماڵەیەکی ئارستۆکراتی ئینگلیزە، ڕۆژی ٢٠ کانوونی دووەمی ساڵی ١٧٨٩ لە شاری روان* لە فرەنسا لە دایك بووە، هێندە نابات بنەماڵەکەیان بە هۆی هەڵگیرسانی ئاگری شۆڕشی فرەنسی دەگەڕێنەوە بۆ ئەنگلستان. ساڵی ١٨٠٤یش لە لایەن کۆمپانیای هیندی ڕۆژهەڵات وەردەگیرێ و ساڵی ١٨٠٧ لە دامەزراوەی (مەدراسیی سەربازیی)** پلەی لیوتینان وەردەگرێ. لە ئۆکتۆبەری ساڵی ١٨١٦ بۆ سەفەرێك بۆمبای بەجێدەهێڵێ و بەسەرهاتی سەفەرنامەکەی لە نیسانی ١٨١٧ لە کۆنستانتینۆپل تەواو دەکات، ئەم کتێبەیان کە بریتییە لە بەسەرهاتەکانی هیوود و لێرەدا بەشێکی کراوە بە کوردی، هیوود یەکەم کەس بووە وەسپێکی میللیی بۆ بابل کردووە، ئەوە لەکاتێکدا بووە، کە مستەر ڕیچ لە ماوەی ١٨٠٨–١٨٢١ موقیم بووە لە بەغدا و لەو سەفەرەیدا پێشوازی لە هیوود کردووە. هیوود دوای تەواوبوونی گەشتەکەیشی دەگەڕێتەوە بۆ هیندستان. شوباتی ١٨٢٢ هاوسەرەکەی کۆچی دوایی دەکات و کوڕە بچووکەکەی دەنێرێتەوە بۆ ئەنگلستان. خۆیشی لە ئایاری ١٨٢٥ لە تەمەنی (٣٦) ساڵیدا لە مازولیپاتان*** کۆچی دوایی دەکات.

* Rouen

** Madras Military Establishement

*** Masulipatan

بەشی یەکەم[1]

دەرچوون لە بەغدا، گەشت بەناو چیاکانی کوردستاندا، کاریگەرییەکانی قامچی، مەترسییەکانی سەر ڕێگە، ئەو ترسەی کە ڕووس ناویەتەوە، کێشە لەگەڵ هۆزێکی کورد، کۆمەڵە گۆڕێکی سەرنجڕاکێش، کۆیسنجاق، وردەکاری لەبارەی کوردانەوە ، گەیشتن بە ئەربیل و مووسڵ.

[1] ئەم بەشە لە سەفەرنامەکەدا دەکاتە بەشی یانزەهەمی چاپە فرەنسییەکە.

٢٨ ی شوبات: لەگەڵ عەلی ئاغا چولنگی*[٣٩] وا ڕێکەوتبووین بە ٦٠٠ پیاستەر بمگەیەنێتە کۆنستانتینۆپل، ئەوە سەرباری ئەو دیارییە بچووکەی دەبوایە بیدەمە خزمەتکارەکەی ژێر دەستی، کە دەبا لە ڕێگەدا خزمەتی منیش بکات. عەلی ئاغا (تابلۆی ژمارە ١) پێشتر لە لایەن پاشای نوێوە ڕاسپێردرابوو سەرە بڕاوە داواکراوەکان بگەیەنێتە کۆنستانتینۆپل. کەوابێ ئەم سەفەرە بۆ ئەو زۆر بە سوود دەبێ، چونکە لە لایەن پاشا و لە لایەن کۆمپانیا و لە لایەن منیشەوە پارەی سەفەرەکەی درابوویێ. لەگەڵ ئەوەشدا کەس نەیدەتوانی وا لەم تەتەرانە بکات تا واز لەو دابە بێنن بەوەی کەلوپەلەکان بەسەریەکەوە دانەدەن. هەموو گەڕۆکەکان پێشتریش گلەییان

---

* Aly-Aga-Chulingi

[٣٩] عەلی ئاغا ناوی بوو، "چولنگی" (یان ئەو کەسەی کە مێزەر لەسەر دەکات)، نازناوێکە یەکێك لە پاشایەکانی میسر خستبوویە پاڵ ناوەکەی، چونکە لە کاتی شالاوی فرانسا بۆ سەر میسر سەری دوو فرەنسی بۆ هێنابوو. بە بەدواداچوونی نرخی پارەگۆڕینەوە، ٦٠٠ پیاستەر ئەوکاتە بەرامبەر نزیکەی ٢٠ پاوەندی ئیستەرلینی بوو. نزیکەی دە پاوەندی ئیستەرلینی دیکەم لە ڕێگەدا خەرجکرد و دەمتوانی گلیبدەمەوە چونکە دابوومە ئەو خزمەتکار و ڕابەرانە تەنها بۆ ئەوەی فریویان بدەم چاك خزمەتم بکەن. ماوەی نێوان بەغدا و کۆنستانتینۆپل ١٨٠٠ میلە، بەڵام بەهۆی ئەو ڕێگەیەی کە گرتمانە بەر زیاتر لە ٢٠٠٠ میل بوو. بە ٦٠٠ پیاستەر ئەسپ، خان و هەموو پێویستییەکانی منیان لە کاتی گەشتەکە بۆ دابین کردم. بێگومان ڕاستییەکەی بەو شێوە نایابە نەبوو بە تەواوی، بەڵام باشترین لەوەی کە لەبەردەست دابوو پێشکەشیان کرد. خۆ ئەگەر ٦٠٠٠ پیاستەریشم بدابوایە ئەوا بە شێوەیەکی لەوە جیاوازتر خزمەتیان نەدەکردم. بە گشتی ئەم تەتەرە نزیکەی ٤٠٠٠ پیاستەری بۆ ئەم گەشتە وەرگرت. بەڵام ئەگەر ئەم دەرفەتەم بۆ هەڵنەکەوتبایە سەفەرەکە تەنها لەسەر من ٢٠٠٠ پیاستەر دەکەوت.، تەتەرەکانی کۆمپانیاکە ١٢٠٠ پیاستەر وەردەگرن بۆ ئەم سەفەرە لە بیست و پێنج ڕۆژ لە هاوینان و سی ڕۆژ لە زستاناندا و ٢٠٠ پیاستەریش وەکو بەخشیش بۆ هەر ڕۆژێکی لەو ڕێگەیەدا کە بەسەری دەبەن وەردەگرن. بۆیە دەبینین لە بەرژەوەندی ئەوان دایە کە پەلە نەکەن یان خۆیان ماندوو نەکەن لەوەی نامەکان بگەیەنن. بەمشێوەیە نموونە لەسەر خێرایی ئاسایی دەهێنمەوە کە ئەم گەشتە بیست ڕۆژ دەخایەنێ و هەندێکجاریش تەنها بە حەڤدە ڕۆژ دەیبڕن و بیستوومە کە پیاوێك ماوەی ١٨٠٠ میلی تەنها بە ١٣ ڕۆژ بڕیوە.

لەمەبوو، بەڵام لایان وابوو ئەگەر بێ دەنگ بن قازانجیان زۆرتر دەبێ لـەوەی بەردەوام گلەییان بکـەن، چـونکە بـۆ هـەڵگرتنی کەلوپەلـەکانیان مشـووری ئــەوەیان بــۆ دەخــواردن باشــترین ئەســپیان بــۆ هەڵبــژێرن ، وێــرای ئــەو مەترسیانەش کـە لـە سۆنگەی هـاوەڵێکردنی ئـەو کەسـانەی کـە دەیـانبردن تووشــی دەبـوون، مەترسـییەکانی سـەرڕێگەش بـەو تـاڵان و بڕۆییـەی کـە ڕێگرەکان دەیانناییەوە، زیاتر دەبوو.

تابلۆی ژمارە: (١) عەلی ئاغا چولنگی

١ ی ئادار: خزمەتکارێکی تەتەر، لە کاتژمێر دووی پاشنیوەڕۆ، بە دوامـدا هاتە نشینگەکەم و بـۆ سـواری، ئەسـپێکی عـەرەبی نایـابی بـۆ هێنـا بـووم، ئەسپەکە، کە بەرزترینی ئەو توخمەی خۆی بوو، چاك زینکرابوو، من بۆ ئـەم هەڵبژاردنە پیرۆزباییم لە خۆم کرد. ئەوە بوو خوداحافیزیم لە خانەخوێیەکەم و خێزانەکەی کـرد و بەرێکـەوتین، بـەڵام لـە ماوەیـەکی کـورتی نزیکـەی دوو کاتژمێری، لەناو ڕێگەیەکی زۆر تەسك و تریسك وەسـتاین بـۆ ئـەوەی نامـە و پاکەتگەلێکی پۆستە هەڵبگرین، بێگومـان ئەمانـەش زۆر لـە کەسـیی خـاکیی وەکو من گرینگتر بوون، ڕەفتاری شایستەی سولێمان ئاغای چاوەشەکەشم ، منی بۆ مەترسیگەلی ئاوەها ئامادەکردبوو ، بەڵام چاوەڕێم نـەدەکرد، ئـەوها زوو، ڕێك لەبەرچاوی ئەو هاورێیانەی کە بەجێمهێشتن، بەرەو ڕووی ببمەوە.

دوای دەرچوونمان لە شار ، بۆ ئەوەی سەرۆکەکەمان پێمـان بگـات، بۆ دووەمجـار وەسـتاینەوە، ئەوسـا بینیمـان کاروانەکـەمان هـەمووی بەسـەر یەکەوە، نۆ پیاوی کەتەی تەواو چەکدارن، شـەش ئەسـپی بارهـەڵگر و سـێی یەدەك و پێنج ڕابەری پیادەی کاروانەکـە بـوون. بـە بـێ ئـەوەی لـە کـەناری ڕووبارەکـە دووربکەوینـەوە بـەناو ئـەو بیابانـە ڕەتبـووین کـە دەوری شـاری دابـوو. دوای شـەش کاتـژمێر ڕێکـردن، کـە لەبـەر پێویسـتی ڕێکخسـتن و شەتەکدانی جانتایەکان، تەنها بیست میلێکمان بـڕی بـوو، ، لـە نزیـك ئـاوایی دوخەلا*لەناو کاروانسەرایەکی پەڕپووتدا وەستاین.

٢ ی مـانگ: لـە کاتـژمێر چـواری بـەیانی بەڕێکـەوتین، کـاتێ بـەناو پێدەشتێکدا ڕێمان دەکرد کەلاوەی سـێ گونـدمان بـینی، لـە کاتـژمێر دە لـە شارۆچـکەیەکدا وەسـتاین کـە بـە نزیکـەی هـەموو دانیشـتوانەکەی چۆڵیانکردبوو.

* Dokhala

تابلۆی ژمارە: (٢) چوون بۆ ناو دۆڵی سلێمانی

وادیاربوو ئاستەم بوو ئازووقـەمان لێـوەگیر بکـەوێ، بـەڵام هاورێگـەکانم لـەو کەسانە نەبوون کە هەر وا بە ئاسانی و پۆزشـت هێنانـەوەی چـەند کلـۆلێکی نیمچە–برسی کە تووشیان دەبوون دەستبەردار بن. ئێسترەکانمان کردنە ناو حەوشەی یەك لە ماڵە چۆڵەکانی بـەردەممان، بـۆ وەگیرخسـتنی ئازووقـەش، کاتێـك پارانـەوە بێهـوودە بـوو، قامچـی بـە ئـازادی بـەکار هێنـرا. یـەکێك لـە تورکەکان لەو مۆڵەتەی کە درابوو بۆ ڕاییکردنـی داواکارییـەکانی ئـەو هێنـدە تووڕەبـوو، پـەتی قامچـیەکەی لـە ملـی بەدبـەختێکی بندەسـتی ئالانـدبوو و شمشێرەکەشی دەرهێنا بوو تـا سـەری پەلبـدات، خۆشـبەختانە لـەم کاتـەدا خزمەتکارە تەتەرەکەم گەیشت و لەسەر داوای من نفووزی خۆی بە قـازانجی ئـەم بێگوناهـە بـەکارهێنا کـە ژیـانی گرینگییـەکی ئـەتۆی نـەبوو تـا داوای کەسێکی وەك ئەو ڕەتبکاتەوە. چـووینە مـاڵێکی دیکـە، قامچـی لـە لایـەك و نیشاندانی چەند پیاستەرێك لە لایەکی دیکە، بەوە گەیشتین کە بەشێکی ئەو ئازووقەیە وەگیربخەین کە دانیشتوانەکەی توانیبوویان لەدەست دڕندەیی ئەو لەشکرگەلە بیشارنەوە کە ماوەیەك پێشتر وڵاتـی ڕامـاڵیبوو. ئـەو ڕۆژە هـەر تەنها هەژدە میل و سێ چارەکمان بڕی، ئەمەندەش بەس بـوو بـۆ کەسـانێك کە نە حەسابوونەوە و نە خۆراکێکیشیان خواردبوو.

٣ ی مانگ: بیست و یەك میلمان لەناو وڵاتێکی پان و پۆڕی پڕ لە دۆڵـی تەسك و تریسك بڕی بوو ، لەم ماوەیەشدا تەنها بـەناو تاقـە گوندێکـدا تێپـەر بووین.، ئەو شوێنەی کـە لێـی وەسـتاین هـەروەك دەلـی عـەباس[**] وابـوو لـە ڕووی ژمارەی ئەو هەنگاوانەی کە ئێمە بڕیبوومان.

٤ ی مـانگ: دە پیـاوی ئەسپسـواری تـەواو چـەکدار پێوەنـدیان بـە کاروانەکەمانەوە کرد. ئەوانە چەند کوردێك و گورجییەك بوون، کاتێ من پـێم وابوو گورجییەکەم لە خزمەتکاری کۆشکی پاشادا بینیبوو و لەم زیادبوونـەی

[**] Delly Abbas

هێزە پیرۆزبابیم لە خۆم کرد ، بەڵام پێشبینی ئەو شەکەتی و ئاستەنگانەم نەکرد کە دەبێ ڕەوشێکی ئاوا بۆم دروستبکات کە من وەك دڵخۆشکەر سەیرم دەکرد. هەر زوو پێیان گووتم کەوا ئەم گورجییە کۆیلەیەکی گوێڕایەلی پاشای نوێ بووە. ئەوسا وەبیرم هاتەوە کاتێك ئێمە لە حزووری پاشادا بووین بینیبووم ئەو نەك هەر هێندە لە ڕیزێکی خوارەوە بوو بەڵکو لەگەڵ دوایین کۆیلەکانا وەستابوو، ، ئێستەش ئێمە وا شوێنەکانمان گۆڕییەوە، لە ئێستەوە کە ئەو کەسایەتییە گرینگە پێوەندیمان پێوە دەکات هەموو سەرنج و هەموو چاوەدێرییێکی تەتەرەکەم خرایە سەر ئەو، چاکترین و باشترین شوێنی لە هەمووان شکۆدارتری بەو دەدا، لە کاتێکدا گەڕۆکە ئینگلیزەکە، بە چاوی سووك سەیر دەکرێ و فەرامۆشیش دەکرێ و لە ڕیزبەندی ژمارەشدا تەنها سفرێك بوو. گورجییەکە ، کاتێ نەیدەزانی چی بکات، دەهات منی دەدۆزییەوە و بە هەوایەکی بەرزەوە پرسیارگەلێکی لێکردم، لەو کاتەدا وەڵامی بدەمەوە، حەزم دەکرد دەرفەت لەبار بوایە بە شمشێرەکەم ڕووبەڕووی ببمەوە.

چوارشەممەی ٥ ی مانگ: نزیکەی سێ کاتژمێرێك لە کفریماینەوە، لە کاتی نزیکبوونەوەشمان لەم شارە بە زەبری هێز دەستمان بەسەر مەڕێکدا گرت کە ئێمە بە شمشێرەکەمان کوشتمانەوە و دابەشمان کرد. مەڕەکە دوای کوژرانەوەی لە ماوەیەکی زۆر کەمدا، کە باوەڕ ناکرێ، برژا و خورا. تەنانەت کوردەکان لایان وابوو هەتا پێویست ناکات ئەو بەشەی خۆشیان کەوڵ بکەن کە پێمان دابوون، هەربەوەندە دەستبەردار بوون کە بە ئەستەم پاکیان کردەوە و پاشان خستیانە سەرخەلووزەکە . کاتژمێر سێی ئێوارە، بۆ ئەوەی بگەینە ناو چیاکانی کوردستان، کەمێك بەرەو باکوور-ڕۆژهەڵات ڕۆیشتین. لەوەتای لە بەغداوە دەرچووین تا ڕادەیەك شوێن پێی ڕێگەی ئاساییمان گرتبووەبەر، بەڵام لە باکوور بۆ ڕۆژهەڵاتی کفری بەتەواوی

لەم ڕێگە ئاساییە هاتینەدەرەوە و چووینە نـاو ئـەو وڵاتـەی کـە نەناسـراوە، ئەوە لە سۆنگەی نەبوونی زانیاری گەلی ڕەسەن لەسەر هەموو نەخشەکان بە سپێتی ماوەتەوە. زۆر داخم بۆ ئەوە خوارد کە هیچ کەرەسـەیەکی پێویسـتم لەبەردەستدا نییە تاوەکو بتوانم زانیارییێکی ورد و تەواو لـەبارەی ئـەم وڵاتـە بەردەست بخەم، بەڵام بە گوێرەی ئەو دابەی کـە لـە مـاوەی چـەندین سـاڵدا لەبارەی خەملاندنی دوورییەکان کۆم کردبۆوە، دەکرێ ئەم زانیارییانـەی کـە من لە خوارەوە باسیان دەکەم تا ڕادەیەك ورد و تەواو بن.

ئەو وڵاتەی کە دەچینە ناویەوە، وڵاتێکی بەرزاییە و زەوییەکانی پـان نییـە و هـیچ ئاواییـەکی تێدانییـە، کـەمترین شـوێنکاری کشتوکاڵکردنیشـی بەسەرەوە نییە. بەرەبەری ئێوارە، یانزە میل دوور لە کفری ، لەو کاتەی کە خەریك دەبوو تاریکایی باڵی ڕادەکێشا، تووشی ڕەشماڵێکی کـوردان بـووین. لەبەر ئەوەی ئەو زەویەی کە لەسەری بووین بەرزایی بوو بۆیـە هەواکـەی زۆر سارد بوو. لەگەڵ ئەوەشدا هەر وەك ئـەوەی خانەخوێیەکـەمان ڕەتیکـردەوە کە نەوایەکمان لەژێر ڕەشماڵەکەی خۆیدا بداتێ وا دیـار بـوو زیـاتر ئامـادەیی ئەوەیان بوو تاڵانیمان بکەن لەوەی بە هانامانەوە بێن، بۆیە ناچار بـووین لـە هـەوای ئـازاد لـەناو ئەوانـدا ڕەشمـاڵ هەڵبـدەین لەگـەڵ وریـایی ئـەوەی کـە هەمیشە چەند پیاوێك پاسـەوانی بکـەن لـە ترسـی ئـەوەی نـەوەکا لـە ناکـاو بەسەرماندا بدەن.

ئەو گەلەی کە ئێمە لەناویاندا بووین، لە ڕووی بنەچە و داب و نەریت و عادەتیانەوە، تەواو جیاواز بـوون لـەو هۆزگەلـە کێـوی و کۆچـەرانە، بـەڵام بەخشندە و مینواندۆستانەی کە من زۆر سەردانیانم کردبوون. ئەو هۆزەی کە ئێمـە لەناویانـدا بـووین بـە دڵنیاییـەوە هـۆزێکی زۆر گـەورە نـەبوو، چـونکە ژمارەی ئەو پیاوانەی کە دەیـانتوانی چـەك هـەڵبگرن بـە هـیچ شـێوەیەك لـە ژمارەی پیاوەکانی ئێمە زیاتر نـەبوون. لەگـەڵ ئەوەشـدا یـەکێك لـەو درزانـە

زیاتر لە چەند جارێك بە بێ دەنگی لە ڕەشماڵەکەمان نزیك دەکەوتەوە و پشێوی دەنایەوە، ئێمەش ناچاربووین بڵێین هەرکەسێك یەکەمجار ئەو کەوشەنە ببڕێ کە ئێمە دامانناوە دەیبڕینەوە. ئەو هۆزگەلانە جل و بەرگیان زۆر سادەبوو، لەگەڵ ئەو ژیانەی بەسەریان دەبرد و ئەو لایەنە کێویانەی ئەو ناوچەیەی کە تێیدا دەژیان دەگونجا، پیاو و ژنەکانیشیان جۆرە پالتۆیەکی خوری کەمێك درێژیان لەبەردەکرد، شەروالێکی درێژ، کە لە ناوقەدییەوە بە پشتێنێکی چەرمیی دەبەسترایەوە لە سەرەوەشی پارچە قوماشێکی چوارگۆشە شانەکانی دادەپۆشی، هەردوو گۆشەکەی بە سەر سنگیانەوە دەبەستەوە. جیاوازی سەرەکیی نێوان جلوبەرگی پیاوان و ئەوەی ژنانیان، کە دەتوانین تێبینی بکەین، ئەوەیە پیاوەکان کڵاوێکی خوری لەسەر دەکەن کەچی ژنەکان پارچە پەڕۆیەك، لەسەر شێوەی مێزەر، بە دەوری سەریانەوە دەپێچنەوە.

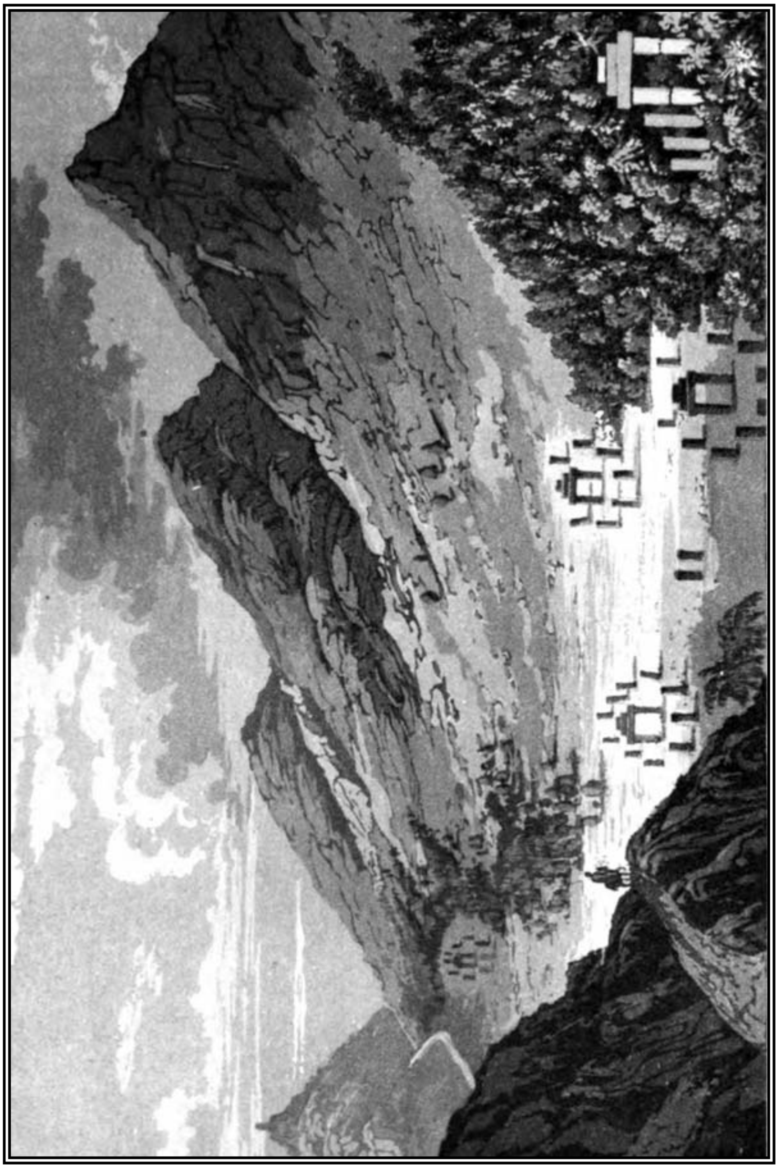

تابلۆی ژماره: (٣) گۆڕستانێکی سەرنج ڕاکێش لە کوردستان

پێنجشەممە ٦ ی مانگ: لە کاتـژمێر شەشـی بەیانییـەوە تـاوەکو یـانزە بەناو چیا چۆڵەکانی کوردستاندا رۆیشتین. دوای ئەوەی بیست میلمان بڕی لە جۆگەلەیەك پەڕینەوە کە لەوانەیە لقێکی ڕووبـاری ئـەربا* بێـت، دواتـر لـە ئاواییی ئیبراهیم–خانچی**، لە مـاڵێکی چـکۆڵەی کوردی وەستاین کە بۆ پێشوازی لە گەڕۆکەکان لەوێ بوو.

هـەینی ٧ ی مـانگ: مـاوەی حـەوت کاتـژمێر و نیـو، بـە بـێ ئـەوەی تووشی تاقە یەك ئاوایی ببین، ڕۆیشتین. لەسـەر بەرزاییـەکان بەهـەر لایەکدا بڕۆیشتباین ، بەلای چەپ و بـەلای ڕاست، ژمارەیـەکی زۆری ئـەم بەرزاییانـە گۆڕسـتان بـوون و بێمانـایی ژیـانی وەبـیر دەهێنایـنـەوە. لـەو کاتـەدا، کـە ڕێبەرەکانمان بە جانتاکانمانەوە لـە پێشـەوە دەڕۆیشـتن، لـە لایـەن دەسـتە کوردێکەوە ڕاگیران، بە بێ ڕووخسەت کەوتنـە پشـکنینی بـاری ئێسـترەکان. ئەم دیمەنـە لەسـەر دۆنـدی چـیایەك لـەو شـیوانەی کـە هەمیشـە شـوێنگەلی شاڵاوی تاڵانچیەکانن ڕوویدا. مەیتەرەکانمان یەکسـەر هـەرایان کـرد و بـەرەو لای ئێمە هاتن و بە دەنگی بەرز هاواریان دەکرد. مـن هـەر سـەد پێیـەك لـە پێشەوە دوور بووم کە هاواریان لێکردم بوەستم. هـەموومان کۆبووینـەوە و چاوەڕوانی تاقە وشەیەکمان دەکرد کـە دووپاتـەی ئـەو تۆقینـە بکاتـەوە کـە تووشـی ڕێبـەرەکانمان بـوو و تەسـەوری کارەکـە بکـەین. دەمودەسـت بـە پێچـێکی گـەورەدا ڕۆیشـتین و دوای ئـەوەی چـارەگە میلێکمـان بـڕی، لـەو تاڵانچـیانە نزیـك بووینـەوە کـە پشـکنینی جانتاکانمـان تـەواو بـوو بـوون و دەیانخسـتنە سـەر پشـتی ئێسـتر بـۆ ئـەوەی بیانبـەن. تەتـەرەکانمان دەمودەست هێرشیان بردە سـەریان و شمشـێر بەدەسـت و بـە هاوارگـەلێکی تۆقێنـەرەوە، بـەڵام کوردەکـان کـە ژمـارەی ئێمـەیان بـینی، بڕیاریـان نـەدا

---

* Arba

** Ibrahim-khanchi

چـاوەڕوانمان بکـەن بـەڵکو هـەڵاتن و دەسـتکەوتەکانیان لـە دوای خۆیانـەوە بەجێهێشت و ئێمە بووین بە پاڵەوانی گۆڕەپانی جەنگەکە.

دوای ئـەوەی بیسـت و حـەوت میلمـان بـڕی، لـە کچـان* وەسـتاین، ئەمیش ئاواییەکی چکۆڵەی پەڕپووت بوو و دەکەوتە سەر لێژایی گردێکـەوە، خانووەکانی لەبەردی داتاشـراو دروسـتکرابوو و سەریشـیان بـە قـوڕ و پـوش گیرا بوو. نەمانتوانی هـەتا تاقـە کۆخێکیشـی لێبدۆزینـەوە کـە لـەو سـەرما و سۆڵە و بارانە سەختەی ئاسمان بمانپارێزی کە هەڕەشەی لێدەکردین. تـەنها بە گەیشتنی تەتەرەکان، کە بە قامچـی پیـاو و ژن و منداڵـەکانیان داپاچـی، ئەوکاتە ڕەشماڵێك و بڕێك خواردنیان پێـداین.وا دیـار بـوو قامچـی بـۆ تەتـەر هەموو شتێك بوو. من هەمیشە بە کاریگـەری قەمچـیەکەیان سەرسـام بـووم. ئەگەر ئەسپەکەی چاك بوو ئەوا دەنگی قەمچیەکەی بەس بوو بۆ ئـەوەی دوو هێندە پێهەڵبێنێ.، ئەگەر خاوخلیسـکیش بووایـە ئـەوا بـەهۆی قامچـییەوە ورەیان دەخستەوە بەر، ئەگەر لەبەر ماندووێتی یان وەڕسی بکەوتبایـە ئـەوا قامچی هێزی دەهێنایەوە بەر. ئەگەر تەتەر ئازووقـەی نەمابوایـە، یەکـەمجار داوای دەکرد، ئەگەر نەیاندابوایـە هەنـدێ گلـەیی دەکـرد، دواجـار پـەنای بـۆ قامچـی دەبـرد، پەسـنیی خـۆی بەسـەر هـەمووان دابـەش دەکـرد بـە بـێ هەڵاوێردن لێرەو لەوێ هەتا ئەوەی پێویست بوایـە پێشکەشـیان دەکـرد. لـە دێهاتەیلی پەرپووتدا، باوەڕمان نەدەکرد هەتا مریشکێش بدۆزینەوە، کەچـی دەمبـینی قامچـی لـەناکاو دە دوانـزە مریشـکێکی تـەواوی دەدۆزییـەوە و لـە شوێنگەلێك کە گژوگیای پێویستمان نەدەبینی بـۆ لـەوەڕی مـەڕان، ڕێگـەیان دەدا لـەناو سـەرلەبەری مێگەلـەکانیان ئـەوەی بمانبویسـتبایە هەڵیبـژێرین. کورت و کرمانجی قامچی لە هەموو دەرفەتێکدا، چـەکی سروشـتیی تەتـەر و سەرچاوەیلی تاقانە بوو. جا ئەگەر شتێك هەبوایە سەراسیمەی بکردبوومایە،

---

* Kitchan

ئــەوەبوو ببیــنم ئــەم کڵۆڵانــە کــە بــە تاقیکردنــەوە دەزانــن چ مامەڵەیــەك چاوەڕوانیان دەکات، بۆیە هەرگیز نایانەوێ بـە هـیچ شـێوەیەك داوایـەکانیان بەجێنەگەیەنن پێش ئەوەی ببینن بەوەی بە زەبری قامچی ناچار بکرێن.

هەربۆیە دەبینین ئـەم گەلانـە ڕقێکـی ئەسـتووریان لـە سـتەمکاران هــەڵگرتووە.، کەچــی شمشــێرەکانیان لــەناو کێلانــەکان هەڵناکێشــن و کالانەکانیان فرێ نادەن؟ ئەمە پاشماوەی خەمسـاردییێکی گشـتییە کـە وای کردووە هـەموو کەسـێك هەرچـەندە هەسـتیاری بەرانبـەر بـە ئـێش و ئـازاری کەسیی خۆی هەبێ کەچی هیچ تروسـکەیەکی ڕۆحـی گشـتیی دانەگیرسـێنێ، بــەڵام ئەگــەر چــاوێك بــۆ دواڕۆژ بگێــڕین دەبیــنین هــەزاران لــەو هۆزگەلــە شەڕکارانە وەڵامی بانگەوازی یەکەمین ئازادیخواز دەدەنەوە کـە بانگـەوازیان لێـدەکات و ئەوکاتــە چــەك بــەڕووی ســتەمکاران بــەرز دەکەنــەوە. دەشــێ پێشبینی ڕووخانی ئەم هێزە لەبننەشکاوە خۆسەپێنەرە بکـەین کـە هـەردوو دیوی جیهانی بە فرمێسك و خوێن ژیاندووە و بە خێرایی بـەرەو وێرانـەبوونی خۆی هەنگاو دەنێ. ئەم هێـزە دەبـێ بەمزوانـە ڕێگـە بـۆ سـەردارگەلی نـوێ چـۆڵبکات یــان نــوقمی نــاو پاشــاگەردانیی بــبێ. ئیمپراتۆریــای عوسمــانی ئێستەکە لە یۆنانستانی کۆن کـەوا لەبـەردەم هەرەسـهێنانیەتی ، بـە هـەمان ئەندازە لە لایەکەی دیکەیەوە لەوپەڕی لاوازی دایە. مەگەر تەنها لـە حاڵێکـدا کە بە گردبوونەوەیەکی هێزی خۆی، یەك هێزی نوێ دروستبکات کە ئـەوکات ئێمە لامان وایە دەشێ لە نێـوان سـنورگەلێکی وا بەرتەسـك گـیر بخـوات کـە چــیایەکانی تــۆرۆس و پردەکــەی بۆســفۆر و بیابــان بــۆی دیــاری دەکــەن. دەتوانین بپرسین داخۆ چ هێزێك شوێنی دەگرێتەوە بەڵام لێرە ئەم گفتوگۆیە لەم گەشتەی مندا نامۆیە.

٨ ی مـانگ: کاتـژمێر شەشـی بـەیانی بەرێکـەوتین، ئێمـە کـە لەسـەر ڕووی ئاستی پێدەشـتـەکانەوە بـووین، وڵات دیمـەنێکی زۆر جـوانتری نیشـان

دەدا، بۆیـە خێراتـر بـە هەورازەکانـدا هەڵدەکشـاین. کاتێـك بـە لای کۆمەڵـە کوردێکـدا ڕەتــدەبووین، کــە لــە بنــاری چــیایەکدا ڕەشماڵیــان هەڵــدابوو، تەتەرەکانمان بە هەنگاوی خێرا بەرەو لایان هەڕایان کرد و دەستیان بەسـەر هەموو ئەو ئەسپانەیاندا گرت کە توانیان بـەرزەفتیان بکـەن. سـەرۆکەکانیان بەدواماندا کەوتن.، بەڵام کاتێ بینییـان ئێمـە ژمارەمـان لـەوان زۆرتـرە بۆیـە نەیانویسـت پـەلامارمان بـدەن. هاوڕێگـەکانم زۆرجـار نـەفرەتیان لـەو وڵاتـە دەکرد کە پیایـدا تێپـەڕ دەبـووین، وەك ئـەوەی ئـەم وڵاتـە تـەنها تالانچـی و ڕێگری تێدا بژی.، بەڵام من دەمەوێ ئەوە بسەلمێنم کە ئێمە خۆمان، لە هەر کوێیەك خۆمان بەهێزتر بینیبووایە، گەورەترین تالانچی بووین.

شــوێنی ئەســپە خراپــەکانمان بــەو ئەســپانە گرتــەوە کــە تــازە دزیبوومـان، ئـەوەبوو بـەم چـیا بـەرزە هەڵگـەڕاین کـە لـە پێشـمانەوە بـوو، بێگومان پێویستی بـە ئەسـپی بـەهێز بـوو. ئەوکاتـە بـە تـەواوی ئـەو بـەفرە سـەرمەدییەمان جیـاکردەوە کـە لـە دوورەوە وەکـو هـەور لەسـەر دۆنـدی چیایەکە دەمانبینی. لەوکاتـەی مـن لەگـەڵ یـەکێك لـە تەتـەرەکان لـە دواوە بـووم، لــە پــەنا گاشــە بەردەکانــەوە تەقــەیان لێکـردین. مـن لـە سـەر ئـەو دواکەوتنەم لە کاروانەکە بە توندی گلەییم لێکرا، بەتایبـەتی لـەو کاتـەی لـە نزیکمانەوە گروپگەلێکمان بینی بوو کـە جێگـەی گومـان بـوو: ڕاستیەکەشـی ئێمە تووشی هەر پیاوێك بووینایە بە دوژمنمان دادەنا. بەڵام لـە بـەر ئـەوەی من حەزم دەکرد لەو دیمەنە جوانانە ڕابمێـنم کـە لـە هـەموو لایەکـەوە خـۆی نیشــان دەدا، هەستیشــم دەکــرد ئەســپەکەم مانــدووە بۆیــە بــە کــاوەخۆ دەڕۆیشتم، ئەوەبوو ئەوان هەمان ڕێگەی تایبەتییەکەی خۆیان بەکارهێنا کـە هێندە بە تاو بازیان دەدا ئەوەی پێی ڕانەهاتبا دەترسا.

لەوەتای ٤ ی مانگەوە ئێمە هەمیشە هـەر هـەوراز دەبـووین، دیـاربوو هێشتاش زۆر زیاترمـان لەبـەر مـابوو. بـە چـۆڵەوانی وادا تێپـەڕ دەبـووین بـە

ئاستەم تاقە گوندێك، جۆگەلەئاوێك، درەختێکمان تێدا دەبینی، ئێستە وڵات ئاوەدانتر دیارە و لەولاترەوە سیمای دانیشتوانێکی زۆر نیشان دەدات. دارودرەختی چیایەکان تا دەهات زیاتر شوێنکاری زستانی نیشان دەدا و بەفرەکە قووڵتر دەبۆوە. دواجار گەیشتینە لووتکەکە کە دەیڕوانیە سەر چیای لەخۆی بەرزتر و دەستمان کرد بەوەی لە لێژاییەکە هێندە خێرا دابەزین کە هاتنە خوارەکەمان زۆر سەخت بوو. بەدەگمەن وا ڕێك دەکەوێ کە تەتەرەکان لە زەوی وردببنەوە بۆ زانینی ئەوەی داخۆ پێویست بەوە دەکات خێرایی ڕۆیشتنەکەیان زیاد بکەن یان کەمی بکەنەوە. هەڕامان دەکرد وەك ئەوەی لە پێدەشتێکی پان و پۆڕدا بین. لە هەر چرکەیەکدا پێشبینی ئەوەم دەکرد کە من و ئەسپەکەم لە لاپالێکی چیاکەدا هەڵدێرێین، بەڵام من، کە بۆ پاراستنی کەرامەتم، خۆم نیگەران نیشان نەدەدا، هاوڕێکانم بە قۆشمەبازییەوە لێیان دەپرسیم داخۆ حەزدەکەم لەسەر شێوازی تەتەری سەفەر بکەم. وەختایەك گەیشتینە خوارووی چیاکە، ڕێگەکە هێشتا بەرەو خوارەوە دەهات، بەڵام بە لێژاییەکی زۆر هێواشتر. دەبوو لە ڕێڕەوی جۆگەلەئاوێك کە لە چیایەکان دەردەچوو بپەڕینەوە. ئەسپەکانمان شوێنی پێی خۆیان نەدەبینی یەکێکیان نغرۆ بوو و ئاوەکە ڕایماڵی.

ئێوارە لە دۆڵان* کە گوندێکی جوان بوو وەستاین، گوندەکە کەوتبووە ناو دۆڵێك و چیای کەمێك بەرز دەوریان دابوو. دوو یان سێ جۆگەلە ئاوی ڕوونی پێدا تێدەپەڕیٚ، خۆم خستە ناو یەکێکیان بۆ ئەوەی ماندوێتی خۆم لاببەم. چەند ژنێك کە ئەوانیش لە دوورییەکی کەمدا مەلەیان دەکرد، دوودڵ نەبوون لەوەی هێمای ئەوەم بۆ بکەن بچمە لایان. من دەمزانی دەشیٚ ترسناك بیٚ وەڵامی داواکەیان بدەمەوە، بۆ ئەوەی ڕاستی بلێم ئافرەتگەلی بە تەمەن بوون و لە ناویاندا یەکێکیان ئەوهێندە شۆخ و

* Dollan

شەنگ نەبوون کە گەڕۆکێکی ماندوو فریو بدەن. دوای ئەوەی مەلەم تەواو کرد، چوومە ناو ئەو ماڵەی کە تێیدابووین، بینیم هاوڕێیەکانم گوێیان بۆ شایەرێکی چیایی هەڵخستبوو. پێستی ورچی لەبەرکردبوو، قژی بە نارێکی بەسەر شانیدا هاتبووە خوارەوە و گۆرانی بەسەر پاڵەوانێتی کۆنە سەرۆکەکانی دەچڕی و هێماگەلێکی شێتانەی دەکرد و دەهۆڵی دەکوتی. دوای ئەوەی بڕێك پارەی کۆکردەوە ئێمە کشاینەوە و بۆ ئەوەی خۆم لە ئەسپێ و دووکەڵ دووربکەومەوە کە کوخەکەی تەنیبوو بڕیارمدا لە دەرەوە لەبەر ڕۆشنایی ئەستێران بخەوم. لەم ڕۆژەدا بیست و یەك میلمان بڕی. ئەو دۆڵەش کە بەناو چیایەکانا پێیدا تێپەردەبووین ناوی سەگرمە بوو.

یەکشەممە ٩ ی مانگ: دوای ئەوەی بیست و یەك میلمان بەناو چیا و شیوەکاندا بڕی، بەڵام چونکە بەشێوەیەکی گشتی لە دابەزین دابووین، چووینە ناو پێدەشتێکی بە پیت نزیکەی دە بۆ دوانزە میل پانایی و سی بۆ سی و پێنج میلێك درێژایی بوو و ڕووبارۆچکەیەك ئاوی دەدا کە بەناو سلێمانی پایتەختی کوردستاندا تێپەر دەبوو و نیوەڕۆ گەیشتینە ئەوێ. ئەوەی کە دەبێ لە ڕاستیدا لەم شارە ببینین ئەوەیە کە شارەکە چێوەکەی دوو میلە، بەڵام زۆر زیاتر درێژدەبێتەوە، ئەگەر بمانەوێ ئەپارتومانە سەربەخۆیەکان و ئەو گوندانەش بگرێتەوە کە لێیەوە نزیکن. ماڵەکان لە قوڕ و خشت دروستکراون. زۆربەی خانووەکانی تەنها یەك نهۆمن و بانەکەی قوڕ و پانە. بە گشتی ماڵەکان نارێکن و ئاسوودە نین، دانیشتوانەکەشی کە ژمارەیان لە دوانزە یان پانزە هەزار کەس تێپەرناکات، زۆربەیان کوردن جگە لە بڕێك خێزانی جوولەکە و ئەرمەنی نەبێت کە بە مەبەستی بازرگانی لەوێدا دەژین و وادیارە بە تەواوی هەموو کاروبارێکی بازرگانیان قۆرخ کردووە.

بەو پێیەی کە نامەمان پێبوو و دەبوو تەسلیم بە دەسەڵاتکارانی ناوخۆیی بکەین لە لایەن سەرۆکەکانیانەوە، پاشای کوردستان کە ئەوکات لە

خیوەتگـــای داود–ئەفەنـــدی بـــوو بەشـــێوەیەکی شـــکۆمەندانە پێشـــوازی لێوەکردین. لە سەرای شار دابەزین و ئێوارەخوانێکی نایابی پێشکەش کردین کە لەو خواردنانە دەچوو کە لە ئێـران و تورکیـا پێشکەشـی دەکـەن کـە مـن باسی ناکەم چونکە زۆر لـە گەڕاڵـەکان وەسـپی ئـەو خواردنانـەیان کـردووە. لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ وشەیەك لەبارەی ئـەو خواردنـەوە بـاس بکـەم کـە بـە شێوەیەکی تایبەتیی پێشکەشیان کردم، وەك ئەوەی دەڵـێن ئـەوە خـواردنی پەسـنکراو بـووە لـە کوردسـتان. خواردنەکـە بریتیبـوو لـە چەلاوگۆشـتی کەروێشکی کێوی کە بۆنەکەی وای دەگەیاند کە هەڵیانگرتبوو تاوەکو تـەواو بەخوێنەوە بۆگەنی کردبوو و بـە چـەوری و سـیر و هـەموو جـۆرە بـەهاراتێك لێدەنرێ. هەرچەندە من ڕاهاتووم لەسەر پڵاوی پڕ لە بەهارات بەڵام نەمتوانی نە بەرگەی تامەکەی بگـرم نـە بۆنەکـەی و ناچـاربووم قاپەکـە بنێرمـەوە بـە دڵخۆشیەکی زۆرەوە لەگەڵ خاوەنەکەی کە لەوە باشتر تەسەوریان نەدەکرد، بەڵکو سەرسام بوون لەوەی کـە مـن نـاتوانم تـامی خواردنەکـە بکـەم. بـەلام وەختایەك ڕازەکـەم ئاشـکرابوو، میوانـەکان زانیـان مـن ئـەوروپی و پیـاوێکی ئینگلیزی بەم خواردنە نوێیـە ڕانـەهاتووم، وای بۆچـووم کـە پارچـە پارچـەم دەکەن، ئەوان هێندە کونجکۆڵ بوون بەپەلە بـوون ئـەوەی کـە خۆیـان پێـی دەڵێن کەسێکی فرەنجی ببیـنن و دەسـتی لێبـدەن. هـەموویان لەیـەك کاتـدا پرسیاریان لێدەکردم و هەمووشیان دەیانویست کارسازی دەمانچەکەم کە بە وردی سرنجی ڕاکێشا بوون ببینن و دەترسام کە لە هـەر سـاتێکدا شـتەکانم لەدەسـت بچـێ، بـەڵام خۆشـبەختانە لـەکاتی حەسـانەوە دابـوون. داوایـان لێکردم تەقـە لـە یـەکێك لـە ئەسـتوونەکانی گۆڕەپانەکـە بکـەم و منـیش زۆر کەیفسازبووم بەوەی بە گوللەیەك ئەستوونەکەم پێکا. بەو خێراییە سەرسـام بوون کە دەمانچەکەم پـێ پڕکـردەوە و باوەڕیـان هێنـا کـەوا ئەوروپاییـەکان بێگومان سەرسامترین گەلانی جیهانن.

پێیان وتم کە چۆن جاران وڵاتەکەیان لە لایەن ئەسکەندەری گەورە، جەنگاوەری ئەورووپی داگیرکراوە و دەستیان کرد بە گێڕانەوەی سەربووردەی پاڵەوانێتی و حەکایەتگەلی بێ مانا کە من هەر بە تەواوی تێشیان نەگەیشتم. دواجار پێیان گوتم کە تەنها ڕووسەکان دەتوانن وڵاتەکەیان داگیربکەن و ئەم داگیرکردنەشیان پێڕاگەیەندراوە و داوایان لێکردم داخۆ ئینگلیز دەتوانن لەگەڵ ئەم هۆزە لە ئاشتی دا بژین. ئەوان لەنێو گەلانی جیهانا تەنها ڕووس و ئینگلیز و فرەنسی یان دەناسی. ئینگلیزەکانیان دەناسی چونکە هێندێکیان لە بەغدا بوون، هەرچی لەبارەی فرەنسییەکانەوەیە ئەوە لە سۆنگەی داگیرکردنی میسرەوە بوو کە دەیانناسین.

ترس لە داگیرکردنی ڕووس، لە هەموو گۆشەیەکی ئەو وڵاتە بڵاوبووبۆوە کە من سەردانیم کردبوو، ئەم ڕاستییەش شایانی سرنجدان و بابەتی گفتوگۆی هەمووان بوو. لە زۆر شوێن لێیان دەپرسیم: ئەوکاتە ئینگلیز و بۆناپارت چ هەڵوێستێك وەردەگرن. وا وەڵامم دەدانەوە کە بۆناپارت لە لای ئێمە زیندانییە و چاودێرییەکی توندیش دەکرێت، بەڵام ئەوان نەیاندەویست و باوەڕیان نەدەکرد، واش دیاربوو حەزیان دەکرد پێچەوانە بووایە، چونکە ئەوان کە بەشێوەیکی گشتی ڕقیان لە ڕووسیا دەبۆوە و وەکو دوژمنی ڕووسیا و هێزێکی تێکنەشکاو تێیان دەڕوانی.

لە ١٠ ی مانگ، بە درێژایی دۆڵێك، کە درێژاییەکی نزیکەی بیست و پێنج میل دەبوو، بە چوار گوندا تێپەڕ بووین و گەیشتینە کەناری حەوزێکی گەورەی شێوە بازنەیی لە بناری گردێکدا کە دە دوانزە جۆگەلە ئاوی زوڵاڵی تێدا دەڕژا، لە کۆتاییەکەشیدا ڕووبارێکی تا ڕادەیەك گەورەی لێوە دەڕژێ. ئەم ڕووبارەش، وەك هەموو ڕووبارەکانی دیکە، بۆ خۆی بەردەوام دەبێت بەسەر زەوییێکی تا ڕادەیەك پان و پۆڕ دەڕژێ و ئاودێرێ دەکات، ئەمەش

خاڵێکی لێکچووی ئاشکرایە لەگەڵ سەرچاوەکانی نیل، وەك ئەوەی بووس وەسپی کردووە. دواتر لە ئاواییەکی چکۆڵە بە ناوی سوسیێ* وەستاین، حەوزێکی وەك ئەو حەوزەمان بینی کە پێشتر باسم کرد، حەوزەکە ئەوەندە ماسی بێشوماری وای تێدابوو کە لەگەڵ بچووکترین دەنگەدەنگ دەهاتنە سەر ڕووی ئاوەکە و ئەو برنج و لەتە نانانەیان دەگرتەوە کە بۆیان فڕێ دەدرا [٤٠].

* Suza

[٤٠] ئەم کردەیە زۆر زیاتر سەراسیمەی دەکردم ئەگەر پێشتر هەمان شتم لە ڕەوشێکی هێشتا سەرسامانەتر نەبینیبوایە. لە دەوروبەری مانانتودەی لە مالابار، نزیك لە یەکێك لە پەرستگەکان لە کەناری ڕووبارێکدا، ژمارەیەکی بێشومار ماسی تەواو ماڵیی دەبینین کە هەرگیز لەو ناوچەیە دوورناکەونەوە. وادیارە تێگەیشتوون کە لە ئەمان دان. بۆ خۆشی لەگەڵ برێك لە هاورێکانم بەرەو ئەو پەرستگایە چووین و دەستمان بە تاقیکردنەوەکەمان کرد بەوەی برێك لەتە نان و برنج و هێندێك گڕۆگیامان بۆ فڕێدان. وێڕای ئەو هەراوزەنایەی کە ئێمە نامانەوە بەوەی بەردمان فڕێدەدایە ئەوبەری ڕووبارەکە کەچی ماسییەکان هەتا کەنارەکە دەهاتن و بە ژمارەیەکی ئەوەندە بێشومار کە ڕووی ڕووبارەکیان دادەپۆشی. ماوەیەکی کەمێك پێشتر، جۆرێکیان لە داری قامیشی باریك (بامبۆ) یان دۆزیبۆوە کە دەیانتوانی بەسەریەوە هاتووچۆ بکەن و لەوێوە ئەم ماسییانە دەهاتن ئەوەی لە دەستمان بوایە وەریاندەگرت و هەردەمموودەست پارچەکەیان بەردەست دەخست و دەچوونەوە ژێر ئاوەکە و ماوەیەکی کەمتر دواتر دەهاتنەوە بۆ ئەوەی پارچەیەکی دیکە ببەن. زۆر لە ماسییەکان چوار تا پێنج پێ درێژبوون، وێڕای ئەوەی کە ئەم ڕووبارە زۆر گەورە نەبوو کەچی پێیان وتین مەلەکردن لەناویدا مەترسیدارە. خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە باوەڕیان وایە کە ئەم ماسییە بێشومارانە لەژێر پاراستنی تایبەتیی ئەو خوداوەندە دەژین کە سەرۆکایەتی پەرستگەکە دەکات و ئەوەی بیانگرێ یان بیانکوژێ ئەوا هەستی ئایینی خوداوەندەکەی بریندار دەکات. باوەڕ ناکەم هیچ ئەورووپییەك توانیبێتی جۆری ئەم ماسیانە دیاری بکات. خەڵکەکە ئەوە دووپات دەکەنەوە ئەوەی گۆشتیان بخوات دەمرێ چونکە گۆشتەکەیان پیرۆزە و دەشێ خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە بە شێوەیەك ڕەفتار بکەن لە بەرامبەر ئەوەی کە ئەگەر بەڕاستی کەسێکی ژیاندۆستی شانازیکار بەخۆی هەبێ جورئەتی ئەوە بکات تەحەدای ئەو ترسە بکات کە هێمای بۆ دەکەن.

دوای دابەزینمان دەستمان بە داگرتنی باری سەر ئەسپەکانمان کرد و بە بێ ویستی خەڵکەکەی دەستمان بەسەر جۆرە تەویلەیەکدا گرتبوو، هەر چەند داواشیان دەکرد چۆلی بکەین بەڵام ئێمە دەرنەدەچووین، ئەوانیش ڕەتیان دەکردەوە کە کەمترین شتمان پێشکەش بکەن. وەك چۆن تەنها پیرەمێرد و ژن و منداڵمان دەبینی. ئێمە سی کەسێك دەبووین، تەتەرەکانمان پەنایان بۆ ڕێگەچارەی ئاسایی برد و قامچیەکانیان ڕاکێشا و ئەزموونی پەسندکراوی خۆیان بە ئازادی پیادەکرد. دەموودەست، بینیمان گروپێك سوارەی تەواو ساز لە پێدەشتەکەوە گوێبیستی شەقەی قامچی بووبوون بە هەڵەداوان بەرەو لای ئێمە هاتن. من کە ئەو هێندەجارە کاریگەری گورزی قامچیم بینیبوو، دەستم نەکرد بە داگرتنی باری ئەسپەکەم و هەستیشم بە مەترسی نەدەکرد تەنها ئەوکاتە نەبێ کە بیستم تەتەرەکان هاواری جەنگ دەکەن و ئاوڕم بەلایان دایەوە بینیم هەموویان شمشێرەکانیان هەڵکێشاوە.

لەکاتێکدا دوژمنەکان پەلاماریان دەدایەن، خەڵکی گوندەکەش دەموودەست لە دواوە بەرد بارانیان دەکردین. دوژمنەکان ژمارەیان لە ئێمە زیاتر بوو بەڵام چەکەکانیان لە ئاست چەکەکانی ئێمەدا نەبوو و وەکو پیاوەکانی ئێمەش لە شەڕ ڕانەهاتبوون کە ئازایەتییەکی بێوێنەیان نواند. عەلی ئاغا چولنگی لەناویان دا دیاربوو و توانیمان ناچاریان بکەین ڕابکەن. یەکێك لە پیاوەکانی ئێمە بە شمشێر ناولەپی بریندار بوو و یەکێکی دیکەش بە قورسی شانی بریندار بوو. هەرچەندە ئەسپەکانمان لە ڕەوشێکی باشدا نەبوون بەڵام هەر بەدوایاندا کەوتین و دوژمنەکانمان کشانەوە ناو شەقامێکی تەسك و تریسك کە پەلاماردانیان مەترسیدار بوو.

سەرۆکەکەمان زۆر لەوەی پێی دەڵێن موخاتەرەی پێچەوانە وریاتر بوو، بۆیە بەم سەرکەوتنە دەستبەردار بوو و ڕاشیسپاردین کە وریا بین و لە

یەکتر دانەبڕێین. هەموو ماڵەکانی داخـراوو چـۆڵکرابوون، بۆیـە دەبـوو واز لـە نەوا و ئازووقە بهێنین. چاوەڕوانی شەومان دەکـرد بـۆ ئـەوەی بـڕۆین، بـەڵام ڕێبـەرە کوردەکانمـان گرێبەسـتێکی شـێوە ئاگربڕیـان لەگـەڵ دانیشـتوانەکە بەستبوو کە قەناعەتیان بەوە هێنابوو کە ئێمە ئامادەین داکـۆکی لـە خۆمـان بکەین و هـیچ شـتێکی ئاوەهـا لـە دەسـت نـادەین.، بۆیـە ئـەوان ڕازی بـوون لەسـەر ئـەوەی هـەموو چەشـنە تـەقوتۆقێکی دوژمنکارانـە ڕابگـرن، بـەڵام سەرسـەختانە بـە هـەموو شـێوەیەك ڕەتیـانکردەوە کـە هـیچ چەشـنە ئازووقەیەکمان پێ بدەن.

سبەینەکەی ١١ ی ئـادار، بـەیانی لـە کـاتێکی زوودا ڕۆیشـتین، بـەڵام نەمانتوانی متمانە بە ڕاستگۆیی و نیازپاکی دوژمنەکانمان بکەین، حەزیشمان دەکرد خۆمان لە هێرشێکی نوێ وەدوور بگرین، شارۆچـکەکە کـەوتبووە نـاو چیایەکەوە و نیوەڕۆیەکەی گەیشتینە ئاواییەك لەسەر کـەناری ڕووبارێـك کـە بڕێك لە ڕێبەرەکانمان ناویان نابوو زەر*، بەسـەر حەسـیر بەسـەر ئاوەکـە بـە پێستی مەڕی فووکراو پەڕینەوە. ڕێڕەوی ئاوەکە زۆر تیژڕۆ بوو و پانییەکەی نزیکەی دووسەد و چل پێ دەبوو و هەرگیز بە وردی لەسەر هـیچ نەخشـەیەك نەمبینیبوو. ئاڕاستەی ئاوەکە بەرەو چیایەکان دەڕۆیشـت و پاشـان دوورتـر لای ڕۆژهەڵات دەڕۆیشت و ئەو ڕێگەیەی دەبڕی کە ئێمە لامان وابوو هەرقـەڵ لە گەڕانەوەی لە گوزاوجە** بڕیویـەتی، ئـەم ڕووبـارە سـنووری ئـەو زەوی و زارەیە کـە سـەر بـە سـلێمانییەیە. کاتـژمێر و نیوێـك لـە کـەناری ڕووبارەکـە وەستاین، پاشـان بـە ڕێکەوتینـەوە و دوای ئـەوەی بـەلای کەمییـەوە سـی و حەوت میلێکمان بڕی گەیشتینە ئاواییەکی چکۆڵە بە ناوی گوڵیخان.

---

* Zer

** Guazuca

لەکاتی باسکردنی کشانەوەی هەرقەڵ دوای هێرشی سێیەمی، دەبێ ئەوە قەبووڵ بکرێ کە وێڕای ئەوەی کۆلۆنێل کینەر باسی دەکات، ئەوا زۆر لە خۆمان دەکەین ئەگەر بڵێین دەتوانین بڕێك شوێنەوار بدۆزینەوە. لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکرێ کە ئەم ژمارە زۆرەی گۆڕستان کە ئەمڕۆ بینیمان وامان لێدەکات باوەڕ بەوە بکەین کەوا جەنگێکی زۆر گەورەی سەخت لەسەر ئەم خاکە کۆنە ڕوویداوە، چونکە شوێنەواری هیچ شارێك یا گوندێك یان کەلاوەیەك نابینین کە ئەوە بگێڕێتەوە کەوا شارێکی گەورە لێرەدا هەبووە. سەرەڕای ئەوە ئەم گۆرستانانە بەو شێوەیە ڕیز نەبوون کە لەو سیستەمە ناسراوەدا هەیە کە لە گۆرستانگەلی ناوچە ئاوەدانەکاندا بینیمان. ئەو گۆڕستانانە لە شوێنێکی تایبەت کۆنەکراونەتەوە کە ئامادەبن بۆ ئەوەی مردووی تازە بەخۆوە بگرن، بەڵکو بە هەموو لایەکەوە پەرت و بڵاوبوونەتەوە و بازنەیەك پێکدەهێنن کە لە ناوەڕاستەکەی گۆڕێکی کەمێك بەرزتری تێدایە و بە بەرد داپۆشراوە و ئەوە ئیشارە بۆ ئەوە دەکات کە دەشێ ئەمە گۆڕی سەرۆکێك بێ و لە دەوروبەریشیەوە گۆڕی سەربازەکانی بن. دواجار ڕەوشی نیسبیی ئەو گۆڕستانانە ئەوەیە کە لەنێوان خۆیاندا هێشتا ئاماژە بەوە دەکەن کە ئەم گۆڕانە دەبێ دوای شەڕێکی خوێناوی هەڵنرابن و هێلێك پێکدەهێنن کە ناوەڕاستەکەی زیاتر لە ئەوپەڕەکانی زیاتر درێژتر دەبێتەوە.

لە گولێخان* قالی زۆر نایاب بە جوانترین ڕەنگ دروست دەکەن. کوردەکان ڕێگەیان داین لە یەکێك لە کوخە پەرپووتەکان بمێنینەوە، بەڵام خواردنێکی نایابی برنج و قەیسیان پێشکێش کردین. چەند کوردێکی ئەم گوندە، لای یەکێك لە تەتەرەکانی ئێمە، دوو دەمانچەیان بینیبوو کە درێژیی لوولەی هەر یەکێکیان، بەلای کەمییەوە، هەژدە پەنجە دەبوو ، پێیان لەسەر

---

* Kouli-Khan

ئەوە داگرت کە پێیان بفرۆشێ. وەختایەك تەتەرەکە نەیویست بیفرۆشێ، داوای بیست دۆلاری کرد، دەموودەست پارەکەیان دا، لە حالێکدا نرخی ئەم دەمانچەیە ناگاتە چل سەنت. تەتەرەکەم کە گاڵتەی بە نەزانیی کوردەکان دەهات بە پێکەنینەوە پێی وتم کە سەروەتێکی چکۆڵەی کۆکردۆتەوە لەوەتای دوو هەفتە دەبێ لە خیوەتگاکەی داود ئەفەندی وەختایەك کاروانەکە سێ ڕۆژە ڕێیەك لە بەغداوە دوور بوو، هەموو شتێك کە لە کۆنستانتینۆپلەوە بهێنی دەیکڕن. ئەو شێوازەی کە ئەم بازرگانییە بەزۆرییەی پێدەکرێ ئاماژە بە زانینی داب و نەریتی ئەم هۆزانە دەکات کە بڕێکجار هێندە دەستبڵاو خۆیان نیشان دەدەن کەچی بەشێوەیەکی ئاسایی تاڵانچین. لەو خیوەتگایەی کە هی داود ئەفەندی بوو گرتبوویان و لە کاتێکدا کە کاروانەکە تەنها سێ ڕۆژ لە بەغداوە دوور بووە گلیانداوەتەوە و چەندین جار هەوڵیان دابوو بە بێهوودەییەوە ناچاری بکەن تا جانتایەکانی بکاتەوە. شەو بەزۆر کردبوویانەوە و لە بەیانییەکەی داوایان لێکردبوو نرخی هەر کەلوپەلێك دیاری بکات و دەموودەست نرخەکەیان دابوویێ، ئەوە چونکە وەك هاوڕێ مامەڵەیان لەگەڵدا کردبوو، بەڵام ئەگەر مامەڵەیان دوژمنکارانە بوایە دەشیا ژیانی لەدەست بدات دوای ئەوەی کەلوپەلەکانی ون دەبوو، ئەمە ئەگەر هەوڵی بدابوایە بەرەنگاریان بکات.

دوانزەی مانگ: دوای ئەوەی شانزە میل و نیومان بڕی و لە ڕێگەیەکی چیایی سەخت و دژوار چووینە ناو شیوێك کە شاری کۆیسنجاقی تێدابوو. پێش ئەوەی بگەینە ناو شار کەلاوەی بینایەکی گەورەمان بینی، ڕێڕەوی ئاوێکمان بڕی کە لقێکی ڕووباری کارپووس* یان زێی بچووك بوو و پردێکی بەردینی جوانی لەسەر بوو کە لە کۆندا هەبووە بەڵام داڕووخابوو. ئەم شارە کەوتۆتە ناو بەرزاییێك کە لەم ڕووبارەوە دوورە. ئەم ڕووبارە

* Carpus

بەشـێوەیەکی بەشـیی پاراسـتوویەتی و شـارەکە لـە سـلێمانی گـەورەترە و بینایەکانی باشتر دروستکراون. لەوانەیە ژمارەی دانیشتوانی بەلای کەمییەوە بگاتـە دوانـزە هـەزار کەسـێك. مزگەوتگـەلی جـوانی تێدایـە کـە گومبـەزیان بەسەرەوەیە. هەروەها برێك باخچـەی دڵگـیری تێدایـە کـە کەوتوونەتـە سـەر کەناری ڕووبارەکە. بەگشتی دەتوانرێ بەشـێکی زۆری بەسـەر زۆر شـارگەلی ئاسیەوی دا پەسند بکرێن. شارێکی زۆر پاك و خاوێنە و ئاو و ئاوەڕۆ و برێـك دامەزراوەی گشتیی دیکەی تێدایە کە ناتوانین لێـرەدا ناویـان ببـەین. بـازاری کۆیسنجاق بازارێکی گەورەیە و پڕە لە کەل و پـەل. نـابێ ئـەوە لـەیاد بکـەم بڵێم لە کاتی هاتنـەخوارەمان لـەو ڕێـڕەوەی کـە بـە شـارەکە دەگەیشـتەوە، ئاماژەیـان بـۆ چـیایەك بـۆ کـردم بـە نـاوی قەنـدیل–داغ وەکـو دەگێڕنـەوە ئەسکەندەر شەڕێکی گەورەی تێدا کردووە.

ئـەم ناوچـە چـیاییە بـەرزە بـە کۆیسـنجاق کۆتـایی دێ کـە سـلێمانی ناوەندەکەیەتی ، هەرچەندە لەویش بەرزتریش نییە. ئەم بەشـە شـاخاویترین بەشـی چـیایی کوردسـتانە، ڕۆژێکـیش دێ کـەوا دەزانـرێ ئـەم تێبینیانـەی خوارەوە هەموویان ڕاست و دروستن:

١–ئاڕاسـتەی گشـتیی ڕێگـەی کفـری–کچـان، بـە بـەردەوامی بـەرە و باکووری ڕۆژهەڵات دەڕوات روو لە هەورازە و ماوەی نزیکەی ٥٨ میـل چـیا و دۆڵان دەبڕێ.

٢–لەنێوان کچان و دۆڵان، بەناو زنجیرە چیایەکی گەورەدا دەڕۆین، کە تا کۆیسنجاق شۆڕدەبێتەوە، لە باکوورەوە بۆ باشوور و زیاتریش بـەرەو لای ڕۆژئاوا دەکشێ، وەك ئەوەی نەخشەکان ڕوونی دەکەنەوە.

٣–ڕێگەکـە، بـە شـێوەیەکی گشـتیی، لـە دۆڵانـەوە تـا دۆڵـی سـلێمانی کـەمێك دادەبـەزێ، دواتـر بـەرەو بـاکوور دەبێتـەوە ، تـا دەچـێتەوە ئـەو

دەربەندەی بۆ کۆیسنجاق دەڕوات و پاشان بەرەو ڕۆژئاوا پێچ دەکاتەوە تا دەگاتە ئەربیل، ڕێگەی ڕاستەوخۆی نێوان بەغدا و مووسڵ.

٤- ڕێگەکە لە سلێمانییەوە تا لوتکەی دەربەندی کۆیسنجاق، بە هەمان ئەو ماوەیەی کە تا دۆڵان شۆڕ دەبۆوە، کەمێك بەرە و هەوراز دەبۆوە.

ئەوەیە سلێمانی کەوتۆتە ناوەندی بەرزترین دۆڵی کوردستان، ئەم دۆڵەش بە چیای سەرکەشی وا دەورەدراوە کە بە درێژایی کاتەکانی ساڵ بەفر داپۆشیون، زۆرترین تایبەتمەندییەکانی ئاو و هەوای مامناوەندی ئێمەی هەیە، بەم پیت و فەڕییە نایابەیشییەوە کە شان لە شانی پیت و فەڕی ناوچە گەرمەکان دەدات. ڕاستییەکەی دۆڵی سلێمانی بە یەکێك لە بە پیت و فەڕترین دۆڵەکانی جیهان دەژمێردرێ. کوردەکان خۆیان، کە نەوەی فرثە کۆنەکانن، لە دەورانی هەرە کۆنەوە نەتەوەیەکی کۆچەرن و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەچن ، ئەوان لەم چیایانە، ئەوەندە شانازی بە سەربەخۆیی خۆیان دەکەن، تا ئێستەکەش داب و نەریتی کۆنی خۆیان پاراستووە، ئەوەشی سەیرە ئەم ڕۆحیەتی سەربەخۆییە برێکجار تێبینی مەترسیی لێ بکرێ، تەنانەت بە رووبەڕووبوونەوەش. چیاییەکانیان لە هاونیشتمانییە دەشتەکییەکان جیاوازن. ئەو چیاییانە پیشەیان ڕێگرییە، ئەوان بەردەوام قولاغن و تاقە کاریان ئەوەیە کە بە دوای دەرفەتێکی شیاو دا دەگەڕێن بۆ تالان و بڕۆیی. بەشێوەیەکی گشتیی پێکهاتەیان بەهێزە ،چالاك و جەسوورن. ڕیشیان پڕ چەناگەیە و خوارووی گۆنایان دادەپۆشێ و بە دەگمەن لێدەگەڕێن ئەو هێندە درێژ ببێ. کە جۆرێك لە ناکۆکی لەگەڵ سمێلێکی ڕەش چاوی شین دروستدەکات کە وەکو چاوی هەڵۆ وایە و واپێدەچێ هەمیشە بەدوای نێچیر و لەززەتی تۆڵەسەندنەوەدا بگەڕێ. ئەوان هەمیشە چەکدارن، تەنانەت لە ماڵەوەش دەمانچە، خەنجەر یان شیر و

مــەتارە هەڵــدەگرن و کــاتێکیش دەچــنە دەرەوە هەمیشــە تــەورێك یــان دەمانچەیەك لەگەڵ خۆیانا دەبەن، یانیش رمێك لەگەڵ قەڵغانێك هەڵدەگرن. نیشانەگەلی بەهێزی و لەشساغیی بـە ڕەنگـی زەیتوونییانـەوە دیـاری دەدا، ئەمەش پۆرترێتی ئـەو چیاییانە تـەواو دەکات و جاڕی ڕێگرێکـی بـەهێز و سەرسەخت دەدات.

دوای ئەوەش ژنانی کورد دێن و ئەم تابلۆیە تەواو دەکەن، ئەمان کـە لـە دەورانــی گەنجایەتیانـدا پێسـتی ڕووخسـاری ئەسمـەریان زینـدوێتی لێوەدەتکێ و ڕووخۆشن و دەشێ بە فریشتەی چیا دایانبنێین، بەڵام هـەرزوو دەبنە سوارچاك و لە هەموو گەشتەکانیاندا بەگەڵ هاوسەرەکانیان دەکەون و لـە سـۆنگەی شـەکەتی ژیـانێکی کۆچـەرییەوە هـەر زوو شـۆخ و شـەنگیان نامینێ. ئەفسوونی جوانییان بە هەموو ناسکیانەوە لە پانزە تا بیست ساڵی دایە و لە بیست و پێـنج سـاڵیدا ئیـدی لـە سـەرکەوتن دان. هەمیشـە بەسـەر پشتی ئەسپەوەن، تەحەدای مێردەکانیان دەکەن.

کەم ئەسپیش هەیە، لە جەسـارەت و خێرایـی، شـان لـە شـانی ئەسـپی کوردسـتان بـدات، بـە تایبـەت لـە خێرایـی بەسـەرکەوتن و هاتنـەخوارەوەی گردۆلکـەی زۆر لێژاولێـژ و سـەختدا. کـورد عاشـقی ڕاوە ئاسـکن، بـە هـەمان جۆش و خرۆشەوەش ڕەدووی ئەم ئاژەڵە دەکەون بـەبێ ئـەوەی بچـووکترین حیساب بۆ سەختیی زەوییەکانیان بکەن، ئەسپەکانیان بارستیان لـە ئەسـپی دیکە گەورەترە، سواربوونیان دڵنیاترە و زوو ماندوو نابن، جوانی و چالاکی و زیندووێتییان لێوە دەبارێ.

مــن بــە دڵنیاییــەوە نــاتوانم باســی دابەشــبوونە جوگرافییــەکانی کوردستان بکەم. ئەم وڵاتـە نـاوەوەی زۆر نەناسـراوە، لەوانـەش نییـە هـیچ گەڕۆکێکی ئەورووپی هەبێ توانیبێتی ئەم چیاوچۆڵانە بەو ئاڕاستەیە ببڕێ کـە ئێمە بڕیمان. لەگـەڵ ئەمەشـدا وا دیـارە ئـەم ناوچـەیە لـە کۆنـدا زۆر ناسـراو

بـووه، ئەگـەر بمانـەویٚ پشـت بـەو پـارە زێـڕ و زیـوە یۆنـانی و ڕۆمانییانـە ببەسـتین کـە لـەو وڵاتـە دەبینـرێن و دانیشـتوانەکەی زۆربـەی جـار بـۆ خـۆ جوانکردنی ژنان و منداڵان بەکاری دەهێنن. ئەمڕۆ بەشێکی کوردسـتان سـەر بە تورکیایـە، بەشـەکەی دیکەشـی سـەر بـە ئێرانـە، دابەشـی سـەر چـەندین حکومەتی چکۆڵە کراوە کـە لـە لایـەن پاتشـاگەلێکەوە بـەڕێوەدەبردرێن کـە خـاوەنی یـەك تـوغ[41]ن و تـەنها بەشـێوەیەکی ڕواڵـەتی دان بـە دەسـەڵاتی سەرۆکەکانیان دا دەنێن لێرە و لەویٚ بەردەوام لـەناو خۆیانـدا لـە شـەڕدان و جیاوازیـەکانیان بـە دەسـتی بـە شمشـێرەوە چارەسـەر دەکـەن و کێشـە و ناکۆکی بە مـیرات بـۆ هۆزەکانیـان بەجێـدەهێڵن و ڕۆحـی تۆڵەسـەندنەوە بـۆ ئەوانەی دوای خۆیان دەگوازنەوە. تاڵان و بڕۆیی بەوپێیەی بەرنامەی ڕۆژیانە و ئەم حاڵـەتی پاشـاگەردانییە دەبێتـە بیـانووی زۆر تاوانکـاری و وەك چـۆن کوردەکان تاڵانچی پیشەکارن و کاراکتەری تۆڵەسەندنەوەیان هەیە، خوێناوی و شـەڕانین، بۆیـە ژیـانی حکومەتـەکانیان هـیچ تاسـیرێکی وا لەسـەر ژیـانی ئاسایی ئەوان دانانیٚ.

هەرچەندە ئەو چیایانە، بە مانای تەواوی وشە، دەبووە کۆتایی ئـەو دەربەندەی دەگەیشتەوە کۆیسنجاق، بـەڵام تـەواوی ڕۆژی ١٣ ی مـانگ و ١٤ ی مانگیش تاوەکو نیوەڕۆ، هەر بەسەر ئەو گردۆلکە بەردینانەدا دەڕۆیشـتین کە پڕ بوون لە دۆڵی پـان و بـەرین و ڕێگـەی سـەخت و دژوار. چـەندینجار دز دەهاتنە سەر ڕێگامان و پێشی کاروانەکەمان تا بمان وەسـتێنن، بـەڵام ئێمـە بایی ئەوهێندە هێزمان هـەبوو وەڵامیـان بدەینـەوە و ئەوهێنـدەش جانتامـان پێنەبوو تا چاوچنۆکی ئەوان بوروژێنین. ئەوەبوو بە بـیٚ ئـەوەی هـیچ ڕووبـد گەیشتینە ئەربیل، ئەربیلای کـۆن. دوای ئـەوەی بـەناو بـازاڕ و شـەقامی زۆر

---

[41] طوغ: بریتییە لە کلاڤەیەك مووی کلکی ئەسپ و بەسەر ئاڵاوە دەکرا وەکو ڕەمز بۆ ڕێزلێنان و سیٚ پلەی هەبووە و سێیەمیان بەرزترین پلە بووە، وەرگێڕ.

پیس و پۆخڵدا ڕەتبووین، ئێمەیان بردە ناو جوانترین ماڵی شارەکە. ئاسان بوو کە ببینرێ وێرای ئەو پێشوازییە گەرمییەی کە لێیان کردین، هاوڕێگە گورجییەکەمان، کۆیلەی گوێڕایەڵی پاشای بەغدا، پێی وابوو وەکوو پێویست پێشوازیان لێنەکردووە. ڕۆڵی کەسایەتییەکی گەورەی گێڕا و بۆ پاراستنی کەرامەتی خۆی بێدەنگیەکی زۆری هەڵبژارد و تەحەفوزێکی لووتبەرزانەی نیشاندا و ڕەفزی ئەو لەباوەشگرتنە دۆستانەیەی کردەوە کە حاکمی شار ویستی بۆ ڕازیکردنی دۆستایەتی ئەو نیشانی بدات. ئەم زیارەتە بە گوێرەی ڕێوڕەسمی ئەتەکێتخوازی درەنگ کەوتبوو. گورجیەکە لە هەڵسوکەوتی حاکم هەستی بە سووکایەتی کرد کە حاکم نەهاتبووە دەرەوەی شار بۆ پێشوازی لێ کردنی و مەراسیمی ڕێزلێنان و سڵاو لێنەکردنیشی لەکاتی گەیشتنیدا، کە ئەمە ڕێزلێنانێکە پێم وایە زۆر لە پایەی گورجییەکە گەورەتر بوو. حاکم بە ساردییەوە خزمەتی نێردراوی داود ئەفەندی کرد و زۆر لەسەر هەق بوو و ترسی لە ئەنجامی ئەو هەڵە سیاسییە بوو، بۆیە هەوڵیدا ئەو کەسایەتییە گرینگە هێور بکاتەوە بەوەی مەرایی بۆ ستایشیکردنی بکات.

دوای ئاشتەوایی و لە ئەنجامدا وتوێژ لەنێوان ئەو سەرۆکە بەجەرگانە، حاکم هەموو لەشکرەکانی ئۆردوو و پیاوانی وڵاتی لەناو ئەو گۆڕەپانە کۆکردنەوە کە لەو ماڵەدا بوو کە ئێمەی تێدابووین و دوای ئەوەی چەند تەقەیەك بە ئاسماندا کران، ئەو فرمانەی سوڵتانی گەورە خوێندرایەوە کە تێیدا داود ئەفەندی کراوە بە پاشای بەغدا. هەموو پیرۆزباییان لەیەك کرد و دەستی یەکیان گرتبوو و شاییێکی خۆشی هێمنیان دەستپێکرد و لەگەڵ گۆرانییەکی بە منگەمنگ و بێزارکەر کە سەرۆکی ئاهەنگەکە پێشکەشی دەکرد. ئاسان بوو ببینرێ کە ئەم دیاردەگەلی خۆنیشاندانانە لە دڵەوە نییە، هەندێکیان تەنها ئاهەنگ دەگێڕن بۆ گۆڕینی ستەمکارێك بە ستەمکارێکی دیکە، کە ئەمە گۆڕانێکە لێرە لە ڕۆژهەڵاتدا لەسەر حیسابی حاکمەکان

دەبیٚ، چونکە خەڵك لە دەسەڵاتدا شوێنەکە بە دەستکەوت دەزانن و جێیناهێڵن تەنها ئەوکاتە نەبیٚ کە سەریان بپەڕیٚ. ناوە ناوە خەڵکی ڕەشۆك دەهاتنە ناو ئاهەنگەکە و هیتافیان دەکێشا. هەرکاتێکیش دەنگیان زۆر بەرز نەبوایە خەڵکانێك بە بیانووی پاراستنی ڕیزەکانەوە شانی خەڵکەکانیان لە ڕاست و چەپ دەجولاند تا ئەوەی زۆر بەرزتر هاوار بکەن. لە کۆتایی شاییەکە بەشێوەیەکی ناڕێك و پێك بە هەموو چەك و چۆڵ و دەمانچەکانی ئۆردووەکە تەقە بە ئاسماندا دەکرا و جا وەك چۆن زۆربەی ئەم چەکانە فیشەکیان تێدابوو، خۆشبەختانە هیچ ڕووداوێك ڕوویان نەدا.

وەختایەك ئاهەنگەکە کۆتایی هات، بەدبەختی ئەوەم بوو وەکو ئەوروپیەك ناسێنرام و هەر دەموودەست هەرچی نەخۆش و پەککەوتەکانی شارەکە بوو هوروژمیان بۆ هێنام کە لایان وابوو من چاکیان دەکەمەوە و شاشبوون و باوەڕیان پێم نەکرد کە من ئاماژەم بۆ شمشێر و دەمانچەکەم کرد کە پیشەی من کوشتنە نەك چاککردنەوە. یەکێك لەنێویاندا پێی داگرت کە من ڕۆڵی "بەزۆر کراو بە دوکتۆر"[٤٢] ببینم و هەموو نەخۆشەکانی لێم دوورخستەوە و پێی وتم کە ئەو هەقی بووە بیانووەك بدۆزێتەوە بۆ ئەوەی لێیان ڕزگاری ببیٚ و خۆی وەك پیاوێکی گرینگ و لەسەر ئاستی حاکمی شار ناساند و داوای لێکردم ڕای خۆم لەسەر ئەو نەخۆشییەی بدەم کە وەسپی کرد و ئەو چاك دەزانیٚ کەوا ئەوروپییەکان، بە تایبەتی ئینگلیزەکان، دەستی پزیشکییان هەیە و زانستکارن، تەنانەت ناوی چەند ژمارەیەك لە کاربەدەستانی ئێمەی هێنا کە ئەوانە پزیشکەگەلی کارامە و زیرەکن و هەتا ئاماژەی بە ڕیشی درێژی یەکێکیان و جدیەتی ئەو کرد لە مامەڵەکردندا. ئیدی هیچ دەرفەتێکم لەبەردەمدا بۆ نەمایەوە بۆ ئەوەی خۆمی لیٚ ڕزگار بکەم و لە ترسی ئەوەی نەوەکا هەیبەت و قیمەتی خۆم وەکو ئینگلیزێك لە

---

[٤٢] ئاماژەیە بە شانۆنامە بەناوبانگەکەی مۆلییێر (بەزۆر کراو بە دوکتۆر)، وەرگێڕ.

دەست بدەم و لەبەر ئەوەش کە حەزم نەدەکرد ڕۆڵی پزیشك یاری بکەم، ئامۆژگاریم کرد تا سەفەری بەغدا بکات بۆ عەمەلیاتێك کە دەمزانی نەخۆشیەکەی پێویستیەتی و بۆ ئەوەی خۆم لە دەست ئیلحاحکردنی ڕزگار بکەم ژەمێك لەو دەرمانانەی کە پێم بوو دامێ.، پاشان داوای لێکردم چارەسەرێکی بۆ لاوازی یەکێك لە ئۆرگانە دیاریکراوەکانی بۆ بدۆزمەوە، دەزانم هیچ شتێك نییە لە جیهان چارەسەری ئەمە بکات، پێم گوت کە من نازانم و بە هیچ شێوەیەك نازانم دەرمانێك بۆ چارەسەری ئەم لاوازی و بێتواناییە هەبێت. کاتێك ئەوەم پێگوت، پێی گوتم کەوا دەرمانەکەم تاقیدەکاتەوە بەڵام چیتر باوەڕی بە زانایی من نەکرد.

ئێوارە داوەتی سەر خوانێکی وا شاهانە کراین کە بەلای کەمییەوە چل جۆر خواردنی هەمەچەشنەی لەسەربوو. کوڕگەلی حاکم بە میوانەکان ناسێنران، پاشان چیرۆکگێڕەوە و دواتر مۆسیقازانەکان کە بۆ خۆشی ئێمە هاتبوون پێشکەشکران. بەو پێیەی کە بە قورسی لە مانای گشتی ئەوە دەگەیشتم کە بە تایبەتی پێیان دەوتم، بە ئاسانی گریمانەی ئەوەیان کرد کە من هیچ خۆشییەك لە گوێگرتنی چیرۆك گەلێك نابینم کە بابەتەکانی بۆ من نادیارن و ناتوانم تێیان بگەم. هەرچی تایبەت بە مۆسیقاکە بوو ئەو هێندە سەرەتایی و نەشاز بوو کە تەنها گوێچکەی تورکی دەیتوانی بە دڵی بێت و بە سروودی شاعیرە گەڕۆکەکانی ناوچەکانی باشووری فرانسا دەچوو کە لە ئاواییەکی لۆنگدۆکی* (باشووری) ئەو وڵاتە گوێبیستی بووبووم.، بەڵام جیاوازیان زۆر بوو و مۆسیقاکە زۆر لە خوارووتر بوو. لەگەڵ ئەوەشدا هاوڕێیەکانم خۆشنوود بوون و بە بێ پەشیمانبوونەوە وەکو باجی سوپاسگوزاری و پێزانینی ئەو پێشوازییەی کە لێوەیان کردم چەپڵەم بۆ لێدان. تورکەکان وەك ئاسیاییەکان هەستیار نین لە بەرانبەر سازانیی ئاواز و

---

* Languedoc

وەبیرم دێ کە لە یەکێك لە ئاهەنگە گشتییەکان و لە دەرباری نیزامدا، وەختایەك گروپی مۆسیقای سەربازی ئێمە یەکێك لە جوانترین سەمفۆنییەکانی دەژەنی، داوایان لێکرد ئەو مۆسیقایە دووبارە بکاتەوە کە پێشتر ژەنیبووی و تەنها سازانێکی ئامێرەکان بوو و بەس.

دوای ڕۆیشتنی میوانەکان ، خۆم ئامادەکرد لەسەر ئەو قالّی و بالیفەی ناو هۆڵەکە بخەوم کە ئێوارە نانمان تێدا خوارد، وەختایەك تەتەرە چەپەڵەکە هات و داوای لێکردم تا بچمە ژوورێکی دیکە لە نهۆمی خوارەوە. سەرەتا وای بۆ چووم کە ئەو هۆڵەی ئێمەی لێبوو بۆ کاری دیکە تەرخانکراوە و لەسەر ئەوە بووم دەربچم، زانیم کەوا ویستوویانە من بگوازنەوە تەنها بۆ ئەوەی جوانترین بینایەکە بۆ هاوەڵە گورجییەکەمان بەجێبهێڵن، هەستم بە تووڕەیی کرد بەو ئیهانەکردنەم، بۆیە وێرای ئەو هاوارانەی کە دژی من بەرزبوونەوە کەچی من ئەو شوێنەم هەڵبژارد کە بۆ من ئاسوودەتر بوو و بە ئارامی تێیدا خەوتم. لەوانەیە بڕێکیان ڕەخنەیان لە هەڵسوکەوتی من بووبێ و منیان بەبێ ئەدەب و کەم نەزاکەت دانابێ، بەڵام تاقیکردنەوەم لەگەڵ سروشتی ئاسیاییەکان، فێریان کردبووم ئەگەر دەرفەتی وا لە دەست بدەم ئەوا هەیبەت و ئەو مەرتەبەیە لە دەست دەدەم کە لە نەفسیەتی ئەواندا هەمە. لەو دەروناوچانەی کە باڵادەستیی قانوون ناناسن، ئەگەر نەوازش و خاکەڕایی خۆت نیشان بدەی، ئەوان ئەوە یان بۆ ترس یان بۆ هەستکردن بە خۆ بە کەمزانیت دەگێڕنەوە. بەو پێیەی کە شەرەفی ئەوەم هەبوو لە حزووری پاشادا دابنیشم، وەختایەك ئەم کۆیلە پیسە هێشتا بە کۆیلەش قەبووڵ نەکرابوو، بۆیە لەوە بێگومانم کە لە خەیاڵدانی هاوڕێکانم وا هێمام بۆ دەکەن کە لە مەرتەبەیەکدا بم کە بۆ من گرینگە لەو مەرتەبەیە نەیەمە خوارەوە.

ئەربیل، ئـەربیلای کـۆن بـەو جەنگـەی کـە ئـەو نـاوەی هـەڵگرتووە، وێڕای ئەوەی کە جەنگەکە لە دوورییـەکی لـەو دوورتـر ڕوویـداوە و بـەو پـەنا بردنەی کە داریۆش دوای شکستـەهێنانەکەی پـەنای بـۆ بـردووە، بـەناوبانگ بـووە. ئـەربیل، شـارێکی ناشـیرین و پـیس و پۆخڵـە و ناوەڕاسـتەکەی پاشماوەی قەڵایەکی لێیە کە ڕووخاوە. هەروەها دەکەوێتە سەر ئەو بەرزییـە دەسـتکردەی کـە دەڕوانێتـە سـەر پێدەشـتەکە. بەچـاو وەکـو بارسـتێکی بێشـوماری کـەلاوە و کەرەسـەی بەسـەریەکداکراو دیـارە. دانیشـتوانەکەی بـریتین لـە مەسـیحی، عـەرەب، تـورك، کـورد، جوولەکـە و ئێزیـدی یـان شەیتانپەرستەکان. لە ئەربیل جۆرە پەتوویێکی گـەورە دروسـت دەکـەن کـە ناسراوە بەوەی بەرگری لە شیٚ دەکات.

لە بەیانییەکەی پانزەی مانگ ئەربیل-مان بەجێهێشـت و حـاکم بـۆ خۆی لەگەڵ یەکێك لە پاسەوانەکانی شـەرەف بـۆ مـاوەی سـێ میـل هـاوەڵی کردین و بە ڕێزلێنانێکی گەلێك زۆرەوە ئیزنی لە گورجییەکەمان خواسـت بـە بێ ئەوەی بە باقی هاوڕێکانم بڵێ ماڵئاوا. دوای ئەوەی ماوەی پێـنج کاتـژمێر بەناو پێدەشتێکدا ڕۆیشتین کە بڕێك گردۆلکەی هەبوو، گەیشتینە زێی گەورە و هۆزێکی چکۆڵەی ئیزێدی (شـەیتان پەرسـتەکان)مان بـینی کـە یاریـدەیان داین بەسەر قەمیشی بەسـتراو بـە پێسـتی مـەڕی بـە هـەوا فـووکراو ئێمـەیان پەڕاندەوە. ئەوانە هەر تەواوێك ڕووت و قووت بوون، هەژار و کلۆڵ دیـاربوون و لـە کـەناری ئـەم ڕووبـارەدا بـە پەراندنـەوەی گەڕۆکـەکان دەژیـان، لـە پەڕاندنـەوەی ئەسپەکانیشـمان زۆر کارامـە بـوون. تەنانـەت منداڵـە بچکۆڵەکانیان دوو یان سێ ئەسپیان زۆر بە ئاسانی دەپەڕاندەوە، تەنها تاقە ئەسپێکمان لە دەسـتدا کـە دوای ئـەوەی خـەریك بـوو بگاتـە ئەوبـەر کەچـی ویستی بگەڕێتەوە دواوە. کاتێك هەمووومان گەیشـتینە ئەوبـەری زێیەکـە، لـە کاتی ئەوەی خەریکبوو لە ئەسپەکەم سواربم، کەسێکی نامۆ پێشی پێ گرتم

و داوای بەخشیشی لێکردم، بڕێك پارە بەس بوو بەڵام لام نەبوو. قرۆشێکم دایێ، بە چاوێکی سووکەوە قرۆشەکەی دامەوە و داوای زیاتری لێکردم، منیش قرۆشەکەم وەرگرتەوە و بە هێمنی خستمەوە گیرفانمەوە. ئەو چاوەڕوانی ئەو هەڵوێستەی لە من نەدەکرد و ویستی لغاوی ئەسپەکەم بگرێ و هەوڵیدا بمهێنێتە خوارەوە و بە کافر و مەسیحی سەگ بانگی کردم، منیش بە دەسکی قامچیەکەم لێم دا و بەرم دایەوە هاوڕێکانم بەم نمایشە زۆر پێکەنین و پێیان گووت کە ئەو من ناناسێ و من مەسیحی نیم بەڵکو ئینگلیزم. ئەمە دەستنیشانکردنێکی زۆر سەیر و سەمەرە بوو بۆ من.

پانایی زێی گەورە سێسەد پێ دەبێ، لەم وەرزی ساڵەشدا قووڵ و زۆر تیژڕۆ بوو. پاشان پێدەشتێکمان بڕی لەوەی پێشوو دەچوو. لەم ڕۆژەدا دوای ئەوەی نزیکەی چل و دوو میلمان بڕی گەیشتینە قەرەقووش، ئەمیش ئاواییەکی گەورەی زۆر پیس بوو، هەندێ لە دانیشتوانەکەی ئێزیدین. زۆربەی ماڵەکانی قوبەیەکی بچووکیان لە ناوەڕاستدایە کە ئەمە ڕووکارێکی جیاکەرەوەی بەم ناوچەیە بەخشیوە. دانیشتوانەکەی شەرافەتمەند دیارن و باری گوزەرانیان چاکە، پیاوەکانیان گورج و گۆڵ و توونند و تۆڵن، ژنەکانیشیان تا بڵێی جوانن. لەگەڵ ئەوەشدا من هیچ گومانم لەوەدا نییە کە زانیارییەکانی کاپیتان ماکدۆنالد کینەر[٤٣] بەگشتی زۆر وردن، بەڵام دەبێ دان بەوەدا بنێم کە من تێنەگەیشتم بۆچی کینەر ئەم گوندەی بە مەمیومی

---

[٤٣] مەبەست لەوە ئەو سەفەرنامەی کینەرە کە ساڵی ١٨١٨ لە لەندەن بە ئینگلیزی بڵاوکراوەتەوە، بڕوانە:

John Macdonald Kinneir, Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand. London : John Murray, 1818, 1 vol. (XII-603 p.)

کۆن* دادەنێ، قەرەقووش بە لای زۆرییەوە چل و دوو میل لە ئەربیل دوورە، لە کاتێکدا ئاوایی مەمیوم بەلای ئەوەوە خۆی بە ماوەی چوار ڕۆژ دادەنێ کە بەلای کەمییەوە بە کەمتر لە هەشتا میل ناخەملێندرێ.

تەتەرەکەم لە قەرەقووش بە تەواوی پەردەی لەسەر خۆی هەڵماڵی، بۆ ئەوەی لەبەرچاوی برێك لە هاوڕێکانم وەکو نموونەی ئاغریی خۆی نیشان بدات. پیاوە گەبجارەکە لە مەنزڵ خانە (کاروانسەرا) خۆی خزاندە ناو ژوورێکی تایبەت لەگەڵ چوار لە هاورێیە سەرەکیەکانمان بە مەبەستی شەراب خواردنەوە تا سەرخۆش بوون بە هەمان ئەو ئاستە جدییەی کە نوێژەکانی تێدا دەکات. بۆ بەدبەختی، یان بۆ ئەوەی باشتر بڵێم بۆ خۆشبەختیی، شەرابیان کەمبووە و بۆ ئەوەی بتوانن پرۆژەکەیان جێبەجێ بکەن، وەك ئەوەی چیتر شەراب لەناو شاردا نابینن، ناچار دەبن بچن بخەون پێش ئەوەی بە ڕەوشی خۆشنوودی سەرخۆشیان بگەن کە بە نیاز بوون بەسەری ببەن.

١٦ ی مانگ: بەوەی بە سەرپشتی ئەسپگەلی چاك و نایاب کەوتین و بۆنی شەراب، کە شەوی پێشتر پێنج لە هاوڕێیەکانمان خواردبوویانەوە، هێشتا تەواو نەبووبوو، وایان لێکردین کە بە خێراییەکی وا سەفەر بکەین کە لە سەفەرەکانی پێشووماندا نەمانبینیبوو.، وەك توورە هەڕایان دەکرد، بۆ ئەوەش خێراتر بڕۆن، بە بەردەوام بە قامچیان لە ئەسپەکانی خۆیان و ئەوانی دیکەیان دەدا تا بە هەنگاوی گەورە بڕۆن، ، هەرچەندە ماوەکە بەگوێرەی نەخشەکان پانزە میل دەبێت، بە نزیکەی کاتژمێر و نیوێك گەیشتینە مووسڵ.

* Memmium

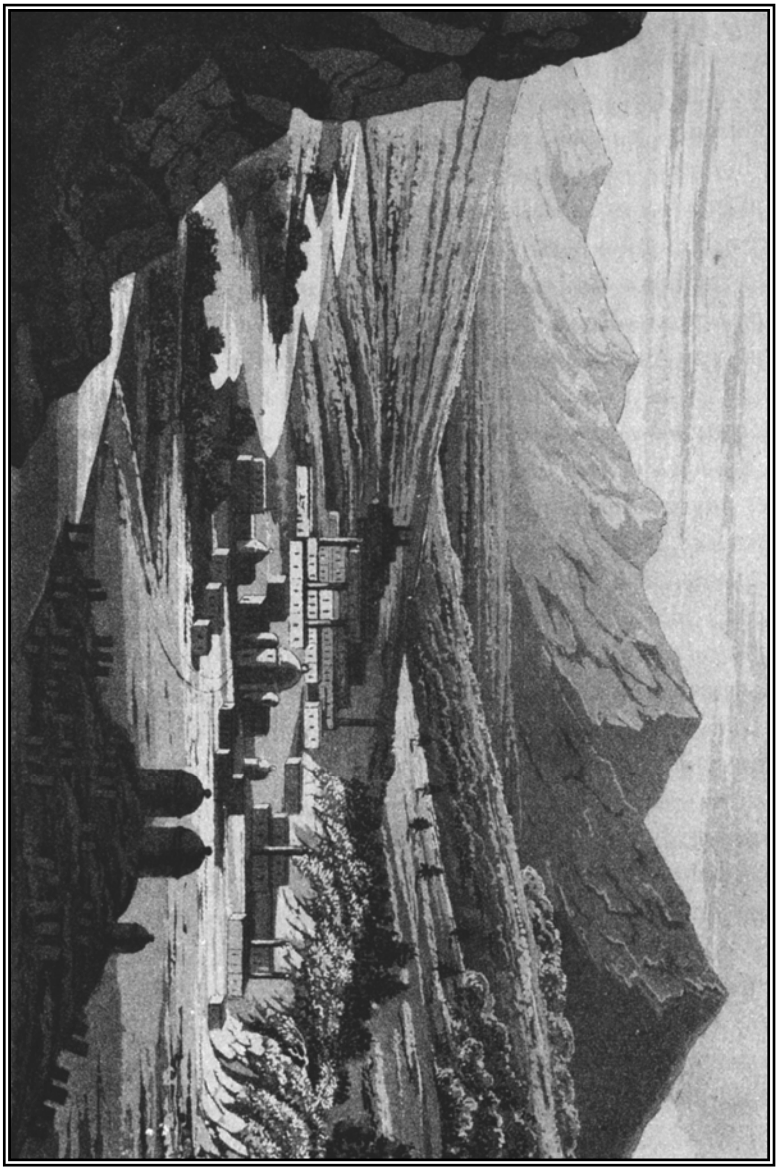

تابلۆی ژمارە: (٤) سلێمانی پایتەختی کوردستان

بەشی دووەم[1]

پاشماوەکانی نەینەوای کۆن-گۆڕی یۆحەننا- وەسپی مووسڵ- سەفەر بۆ نەسیبین بەناو بیابانە بچووکەکەیدا - گەیشتن بە ماردین- وەسپی شارەکە- وردەکاری لەبارەی ئێزیدییەکان یان شەیتانپەرستەکان.

(1) ئەم بەشە، لە چاپە فرەنسییەکەدا، بەشی دوازدەهەمە ـ وەرگێڕ.

مووسڵ به شێوەیەکی گشتیی وا دێتـه بەرچـاو کـه کەوتبێتـه بەرانبـەر ئەو شوێنەی که جاران نەینەوای بەناوبانگی لێ بـووه. ئـەم شـاره کەوتۆتـه سەر کەناری ڕۆژئاوای دیجله، نزیکەی چوارسەد میلێك له بەغداوه دووره، به پردێکـی پـانزه کەوانـەیی دەیگـەینێ، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی پێـنج کەوانـەی ناوەڕاستەکەی دارمابوون، ڕووبارەکەمان به کەلەکێکی دارین بڕی. من نـازانم ئـەوه دووپـات بکەمــەوه داخـۆ بەرزاییـەکانی زەوی و ئـەو کەرەسـتەگەله نەناسراوانەی کـه لەسـەر کـەناری ڕۆژهەڵاتیـدا دەبینـرێن بەشـێك بوونـه لـەو شــاره گەورەیــەی کــەوا گریمانــه دەکــرێ لــەم شــوێنەدا دامــەزرابێ. بــۆ دووپاتکردنـەوەی ئـەم ڕایـه دەبـێ زانیـاری زۆر فـراوانتر، پشتئەسـتوور بـه بەڵگـەوه، لەبەردەسـت دابـێ. بـەڵام ئـەوەی جێگـەی گومـان نییـه کـەوا لـه مەودایەکی زۆر کەمی شارەکەدا، چەند بەرزاییەکی بـێ شـومار دەبینـرێ کـه پێدەچـێ دەسـتکرد بـن و بـەزۆری لـه کـەلاوەکانی بابـل دەچـن. یەکـەمیان نزیکەی یەك میل له مووسڵەوه دووره و لەسەر کەناری ڕۆژهەڵاتی دیجلەیـه و چێوەکەی نزیکەی یەك میـل دەبێـت. دووەمیـان زۆر بـەرزتره، بـەڵام کـەمتر فــراوانتره و بینایــەکی بەســەرەوەیه کــه قوبەیــەکی هەیــه دەڵــێن گڵکـۆی پێغەمبــەر یۆحــەننا[٤٤]یــه و جوولەکــەکان زیــارەتی دەکــەن و ئاواییــەکی بــه دەورەوەیه به نـاوی کـۆنی شـارەکه کـه وا بـاوەڕ دەکـرێ ئەمـه پاشمـاوەی شارەکه بووبێت. ڕێبەرەکەم دڵنیای کردمەوه کەوا بەرزایی لـەو شـێوەیه بـۆ ماوەی چەندین میل له پێدەشتەکه دەبینرێ و بڕێك کـووخی نیشـان دام کـه لەسەر بەرزاییەك بوو، له بەسەرکەوتنی به ئاڕاستەی ڕووبارەکه، وەك ئەوەی به ئاڕاستەی ئەو بەرزاییانه بن که بەشێکی دەگەڕێتەوه بۆ دەورانی نادر شا.

پێم وایه زانایەکان سەرقاڵی ئەوەن به وردی ئەو شوێنه دیاری بکـەن که جاران ئەم شارەی لەسەر بنیات نراوه. بیروڕایەکان دابەش بوونه لەنێوان

---

[٤٤] دیاره ئەمەیان مەزاری یونس پێغەمبەره، وەرگێڕ.

ئەوەی کە ئەم بەرزاییانەی کە کەوتۆتە بەرانبەر مووسڵ و ئەو شوێنەی کە گۆڕی پێغەمبەر یۆحەنناى لێیە و دەوروبەری ئاواییەکی چکۆڵە کە بڕێك لە کووخەکانیان پیێ نیشان دام. بەڵام ئەگەر بە وردی تێبینی ئەوە بکەین کە ئەو شارانەی لەسەر کەناری ڕووبارێك دروستدەکرێن بە شێوەیەکی ئاسایی ئەو ئاڕاستەیە دەگرێ کە شەقامەکانی بە ئاڕاستەی ئاوەڕۆکە دەبن و نەینەوا هەمیشە وەکو شارێکی گەورەی بێ شومار نیشاندراوە، بۆیە هیچ شیمانەی ئەوە ناکرێ کەوا ئەم دوو ڕایە لەسەر بنەمایەك هەڵنراین و ئەم شارە گەورەیە ڕووبەرێکی ١٨ میل زەوی بە درێژایی ڕووبارەکە دەگرێتەوە. جا ئەگەر لە لای مووسڵەوە بۆی بچین بە شێوەیەکی سەرەکی ئەو بەرزاییە کەڵەکەبووە خۆڵییە دەدۆزینەوە کە دەکرێ گریمانەی ئەوە بکرێ کەلاوەی کۆشك، یا پاشماوەی دیوار و بینای سەرەکی نەینەوا بن. بە پشت بەستن بەم مەنتیقە، دەکرێ بوترێ مووسڵ لە بنەواندا سنووری لای باشووری شارەکە پێکدەهێنێ.

ئەم شارە لەم ڕەوشەی ئێستەیدا هێشتا شارێکی زۆر گەورەیە، وێڕای ئەوەی کە لە کاتی لەناوچوونیدا دیواری بەردینی زۆر بەرز دەوریان داوە. پێش گەمارۆدان، کە دواتر قسەی لەسەر دەکەم، شارێك بووە وەك دەڵێن بیست هەزار ماڵ بووە: سیێ چارەگی ڕووخاوە و تەنها نیوەی ئەو ماڵانەی لیێ ماوەتەوە کە ئێستەکە ماون. بە گریمانەکردنی شەش یان حەوت کەس بۆ هەر ماڵێك، دانیشتووانی شارەکە دەگاتە چل تا چل و پێنج هەزار کەس: لەوانە دوانزە هەزار مەسیحی سێزدە کەنیسەیان هەیە و هەزار و شەشسەد ماڵن، ماڵەکانیشیان خراپ نین. لە ناوەوەی شارەکەش کەلاوەگەلی زۆری لێیە، بەڵام بینایەی جوانی نایابی تێدایە، حەمام و مزگەوتی جوانی لێیە، حەمامەکانیشی لە جوانترین ئەو حەمامانەن کە لە ژیانمدا بینیبێتم، ڕووکاری دەرەوەیان لە مەڕمەڕە و زۆر پاك و خاوێن و

ناسکن. لەناو ئەو شانزە مەنزلخانە* (کاروانسەرا)یەی کە هەن، دە یان دوانزەیان زۆر گەورەن و هەموو شتێك بە گەڕۆکەکان دەدەن کە ئەمە داب و نەریتی خەڵکی وڵاتی ڕۆژهەڵاتە.

دانیشتووانی شار زۆر لە شارەکانی دیکە کراوەترن. ژنەکان ئەو هێندە بە خۆپارێزییەوە وەك لە بەغدا وایە خۆیان داناپۆشن. بازرگانی قاڵی و ئەمرازگەلی ئاسن و مس و کەرەسەی ئەسپسازی، شێوەیەك لە شێوەکانی دەوڵەمەندی و متمانەیەك نیشان دەدات کە لەناو هەمان شارە گەورەکانی دیکەدا نابینریٚ. مووسڵ لەگەڵ ناوچەیەکی بچکۆڵەی دەوروبەری لەژێر حوکمڕانی سەربەخۆی پاشایەکن لە چینی یەکەم. ئەم شارە بە بێهوودە لە لایەن نادر شا لە دەورانی حوکمڕانی حوسێن پاشا گەمارۆ درا و مەسیحییەکان بە حەماسەتبازی و بوێرییەکی وا بەشدارییان لە بەرگری شارەکە کرد، کە بوو بە مایەی ڕێز و سەرسامی هەمووان و تا ئێستەش هەر جێگەی ڕێزن. ئێرانییەکان لە کاتی گەمارۆکەیاندا بێهوودە سیٚ ڕۆژ بە بەردەوامی پەلاماری شاریان دا کەچی هەموو جارێك دوور دەخرانەوە و هەمیشە هەر بە دۆڕاوی دەگەڕانەوە. هەرکاتێك درزێك لە شوورەی شارەکە بووایە هەر دەمودەست چاك دەکرایەوە. تورکەکان بە خەمساردییێکی زۆرەوە ڕایانگەیاند کە ئەوان پێیان باشترە سەری ژن و کچەکانیان ببڕن لەوەی بەجێیان بهێڵن ببنە دیلی دەستی ئەو گومڕا قێزلێبووانە.

چیاکانی دەوروبەری مووسڵ چەندین کانی زیو و بڕێك پارچە بەردی مەڕمەڕی لێیە، جگە لەمانە، نازانم ئەگەر شتێکی دیکەی لیٚ بێت کە سەرنج ڕابکێشیٚ. ئەو ئێوارەیەی گەیشتینە ئەویٚ کاتێکی خراپم بەسەر برد، ئەوەبوو بەیانییەکەی خۆم شوشت ئەوجا بە ئیشتیایەکی چاکەوە گەڕامەوە بۆ کاروانسەرا، بەڵام تەتەرەکەم بە بیٚ ئەوەی بایەخ بە من و

---

* Menzil-Khaneh

پێداویستییەکانم بدات چوو بووە لای پاشـا، هەرچـی خزمـەتکارەکان بـوون، هــەمان هەڵســوکەوتیان کــرد و هــەموو ئــەو ئازووقەیــەی کــە نێردرابــوو ماشیبوویانەوە و شتێکیان بۆ من نەهێشتبۆوە. ئەم پشتگوێخستنە هەستی بریندار کردم و وێڕای ئەوەی کە ئەم کلۆڵانە بە من پێدەکەنین. من بە تـاك و تـەنیام، هێشـتا سـەفەرێکی ناخۆشـم لـە پێشـدایە لـە گـەڵیان، کەوایـە هـیچ دەمەقاڵێیەك لەگەڵیان سوودی نییە، بۆیە بەشوێن پلانە ئاساییەکەی خۆمـدا چووم. ئەویش ئەوەبوو بۆیان بسەلمێنم کە من دەتوانم دەستبەرداری ئـەوان ببم. چووم یەکێك لە خزمەتکارەکانی کاروانسـەراکەم، کـە لـە ویسـتی چـاکی دڵنیـابووم، راسـپارد تـا لەگـەڵم بێـت بـۆ گـەرماو، دوای ئـەوەی دیارییـەکی بچووکم پێشکەش کرد بەرانبەر بە خزمەتەکانی، داوام لێی کـرد لەگـەڵم بێـت بۆ بازاڕ بـۆ کـڕینی بڕێـك ئازووقـە. ئـەوەی بـۆ ئامـادەکردنی ژەمێکـی نایـاب پێویسـتم بـوو کـڕیم. لـە کـاتی هاتنــەوەم بـە ئازووقــەوە، بینـیم ئـاپۆرای هاوڕێیــەکان، هــەموو خەڵکــەکانمان، بــە مەیتەرەکەشــەوە، لــە دەورم کۆبوونەتەوە، بەو هیوایـەی کـە بەشـی خۆیـان بەردەسـت بخـەن پاڵیـان بـە یەکەوە دەنا. بەڵام پێم گوتن ئێوە نانی ئێوارەی خۆتـان خـواردووە، وێـڕای ئەوەی کە ئەوان ئـەوەیان لەسـەربوو چـاوەڕوانیان دەکـرد کـە مـن لـە نـانی ئێوارەم ببمەوە چونکە ئینگلیز مل نادەن و لەگـەڵ خـەڵکی ڕەشـۆك لەسـەر مێز دانانیشن. خۆ ئەمە ئەگەر لە ڕواڵەتدا بڕێك گەبجاڕیشی تێدا بووبێـت کـە بۆ شان و شکۆی من بوو، بەڵام بڕێك سوودیشم لێوە بینی لەگـەڵ خـەڵکانێك کە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەم. فەرمانم دا هەموو ئەو خواردنانەی کە بۆ خـۆم کڕیبووم ببیەنە ژوورەکەم و جگە لە خزمەتکارە خاکییەکانی کاروانسـەرا کـە بە حەماس و دڵسـۆزییەوە خزمـەتیان کـردم بـەو هیوایـەی کـە بەشـیان بـبێ لەوەی کە دەمینێتەوە، کەسم بەدەورەوە نـەما. کاتێـك تەتەرەکـەم هاتـەوە

هەستی بە تاسیری ئەم هەڵسوکەوتەی من کرد و لە پیاوەکانمان توورە بوو و داوای پۆزشت هێنانەوەی بۆ کردم لەوەی کە منیان پشتگوێ خستبوو.

کاتژمێر ٥ ی ئێوارەی ١٧ ی مانگ: دوای ڕێڕۆیشتنی، دوو کاتژمێر و سێ چارەگ خایاند، گەیشتینە ئاوایییەکی چکۆڵە. گوررزی قامچییەکان وەکو ئاسایی بەسەر هەموو خەڵکی گوند کەوت، بەڵام نەمانتوانی هیچ شتێك وەچنگ بخەین. بەڕێکەوتینەوە و دوای ڕۆیشتنێکی دوو کاتژمێر ڕەشماڵێکی عەرەبیمان لە بیابانێکی چکۆڵەی درێژبوەی نێوان مووسڵ و نەسیبیندا بینی و کارۆکەیەکمان دەست کەوت کە هەر لەوێ دەمودەست سوورمان کردەوە. دوای ئەوەی تێرمان خوارد بەڕێ کەوتینەوە. کاتژمێر یانزە و نیو چاومان بە هۆزێکی دیکە کەوت، بەڵام تەنیا ئەوەندە لایان وەستاین کە بۆ بەردەستکەوتنی ڕێبەرەکانمان پێویست بوو.

١٨ی مانگ: تەواوی شەو تا بەیانییەکەی ڕۆیشتین، ڕۆژەکەی دواتریش، بۆ ئەوەی ئەسپەکانمان ئاو بدەین لەسەر کەناری ڕووبارێکی بچووك وەستاین. لەگەڵ نیوەڕۆ گەیشتینە نزیك گردێکی بەرزی شێوە قووچەك، ڕێبەرەکانمان سەرکەوتن بۆ ئەوەی ئەو برە سوارە بناسنەوە کە لە دوورەوە دیار بوون. هەرچی من بووم جگە لە خاڵێکی ڕەش کەوا دیار بوو (با) بەناو تەمتومانێکدا کە ئاسۆکەی تەنیبوو دەیبرد هیچی ترم نەبینی. بەڵام چاوی ڕێبەرەکانمان بەهێز و ڕاهاتوو بوون و بە تاقیکردنەوە دەیانزانی کەوا ئەم خاڵە هێندە نابات گەورە دەبێت و بڵاو دەبێتەوە. لەگەڵ ئەو گەشتیارانەی کە لە مووسڵەوە بەگەڵمان کەوتبوون ئێمە نزیکەی هەشتا چەکدار دەبووین. بەڵام سنجاقەکان بە شێوەیەکی ئاسایی کە زۆربەی جار لە سەدان پیاو پێکدێن بۆ پەلاماردان و لەسەر شێوەی دەستەی گەورە کۆدەبنەوە و تەتەرەکەمان بڕێك کەشافەی نارد و بەسەر بەرزاییەکە کەوتین.

پێشـقەرەوڵەکان، دوای گەڕانـەوە، پێیـان وتـین خۆتـان بـۆ جـەنگ ئامادە بکەن. دەمودەست هەندێك لە هاوڕێیەکانم دەستیان کـرد بـە هـاواری جەنگ، بە شمشێرەکانیان لە دەمانچەکانیان دەدا بۆ ئەوەی بەهێزی هـەرا و زەنا ئازایەتی وەبەرخۆیان بنێن. پێم وابوو کـە ڕەوشـەکە ڕێگـەم پـێ دەدات بڕێك لە ڕای خۆم دەربڕم و داوام لێ کـردن بـە تـەواوی بێـدەنگی بپـارێزن و جانتاکانمان ڕیز بکەن، لەو ناوچانەی کە مکوم نییە و دەکرێ دەرفەتی تێـدا بقۆزرێتەوە بیکەن بە مەتەرێز. بەڵام بەم ئامۆژگارییەم ئەو ناوبانگـە کەمـەی ئازایەتییەی کە لە سوزا* بەردەستم خستبوو خەریك بـوو لـە دەسـتی بـدەم. هاوڕێکـانم وا دیـار بـوو لایـان وابـوو کـەوا هاتوهـاوار چـاکترین وەسـیلەیە و نیشانەی ئازایەتییە. بەردەوام بوون لە هاتوهاوار، لە کاتێکدا هەندێکی دیکـە لەسەر زەوی دانیشـتبوون و بـە هـێمنی بـە پایـپ جگـەرەیان دەکێشـا. نیـو کاتژمێرێك بەم شێوەیەماینەوە. ئەوکاتە بینیمان پاشماوەی کەشـافەکانمان کـە لـە لایـەن چـەند سـوارەیەکی دابـڕاو لـە فیرقـەی سـەرەکی سـنجاقەکان دابڕابوون ڕەدوونرابوون بە هەڵەداوان گەڕانەوە، ئـەو چـەند سـوارەیە تـەنها ئەو کاتە وەستان کە ژمارەی ئێمە و یـەکگرتوویی و هێـزی شـوێنی ئێمـەیان بینی، ئەوکاتە بـە سـەلامون عەلـەیکوم سـڵاویان لـێ کـردین و بـە هـەڕاکردن کشـانەوە و پێوەنـدییان بـە فیرقـەی سـوپاکەی خۆیـان کـرد و زۆری نـەبرد لەبەرچاو ون بوون.

دڵخۆش بووین بەوەی لە دوژمنێك ڕزگارمان بوو کە وای بۆ دەچووین بە ئازایەتی خۆمان ترساندمان. دوای بـەڕێ کەوتنـەوە و دوو کاتـژمێر و نیـو ڕۆیشتن، بینـینی گرووپێکـی دیکـەی ڕێگـر ناچـاری کـردین شـوێنەکانمان لـە نێوان ئەو کەلاوە زۆرانەی کە لە دەستەچەپمان بوو ڕێـك بخـەین. پـێم وابـوو ئـەم کەلاوەیـە تـەنها کـەلاوەی کاروانسـەرایەکی گـەورە بـووە، هەنـدێك لـە

* Souza

هاوڕێیەکانم ئەوەیان بۆ دووپاتە کردمەوە کە جاران شارێکی گەورە لەم شوێنەدا بووە و لەم بارەیەوە چیرۆکی بێ سوودیان بۆ گێڕامەوە کە هەمیشە ئامادەن لە دەرفەتی هاوشێوەدا بیگێڕنەوە. لە کاتژمێر چوار ڕۆیشتین و تا نیوەی شەو هەر بەڕێوە بووین.

دوای کاتژمێرێك لە حەسانەوە، سواری پشتی ئەسپەکانمان بووینەوە و بە وریاییەکی گەلێك زۆرەوە دەچووینە پێشەوە، تەتەرەکەمان قەدەغەی کردبوو ورتە لە زارمان بێتە دەرەوە و هەتا جگەرەکێشانیش قەدەغە بوو لە ترسی ئەوەی نەوەکا دووکەڵی پایپەکانمان ڕۆیشتنی بێدەنگمان بەدیار بخات. لەوەتای ١٧ ی مانگەوە لە کاتژمێر پێنجی ئێوارەوە ئێمە بەسەر پشتی ئەسپەکانمانەوە بووین بە نزیکەیی بە بێ وەستان و بەبێ وەرگرتنی هیچ پشوویەك و جگە لە چەند سەڵکە پیازێك و پارچەیەك نانی ڕەش بەولاوە زیاترمان لا نەبوو. لە بەیانییەکەی ١٩ ی مانگ ئەسپەکەم لە ماندوێتییان تاقەتی پڕۆکا و منی فڕێدایە ناو جۆبارێك و کاتێك ئێمە کاتژمێر دە و نیو لەناو ئاواییەکی پەڕپووت بەناوی ئاغا گهێلی* وەستاین، هیوام خواست کە ئەو هێندە کاتەی کە لە ڕۆژەکە ماوە کەمێك تێیدا بحەسێینەوە، بەڵام نیشانەی دەرچوون هەر دەمودەست دەرچوو و دەبوو بچینەوە سەر پشتی ئەسپەکانمان.

تا ئەو ساتە لە هەموو ڕۆیشتنەکانی گەشتەکەمدا زۆر کەم دەرفەتی وام بووە گلەیی لە دانیشتووانی ئەو وڵاتە بکەم کە پیایدا تێپەڕ دەبین. خۆ ئەگەر برێك جاریش ڕووبەرووی هەڵسوکەوتی وەك پشتگوێخستن و بێڕێزی بووبمەوە ئەوا لە لایەن تورکی لووتبەرز یان ئەو تەتەرە نیمچە شارستانانە بووە کە لەگەڵ کاروانەکەماندا بوون، بەڵام ئەو ڕۆژە یارییەکیان لەگەڵدا کردم کە زیانێکی زۆریان پێ گەیاندم. پۆتینە تورکییەکانم لە ئەنجامی ئەو

* Aga Geheli

ڕووداوەی کە بەسەر مندا هات شێدار بوو بوو و ئەوهێندە تەسك بووبۆوە کـە زانـیم ئیـدی ئەسـتەمە بتـوانم لـە پێـی بکـەم. جوتیارێـك، کـە یـەکێك لـە ڕێبەرەکانمان بوو، دەمودەست جووتێك پـێڵاوی کـۆنی تـەواو بـەکارهێنراوی پێشکەش کردم و ئەوەی خستە بەردەمم کـە تـاوەکو مـاردین پووتەکـەم بـۆ هەڵدەگرێ. من هەمیشە وریایی ئەوەم هـەبوو کـە ئاگـام لـە هـەموو چەشـنە فێڵکردنێك ببێ، بەڵام جوتیارە چـەپەڵەکە بـە سـیمای دەسـتپاکیی خۆیـەوە بەشێوەیەك ڕازی کردم و قرۆشێکیشم پێ دا چـونکە بایـەخی پـێ دام. دوای ماوەیـەك زانـیم کـەوا برایەکـەی ئۆردووەکـەی جێهێشـتووە و پۆتینـەکانی منیشـی بـردووە. یەخـەیم گـرت و لەسـەر ئـەوەبوو کـە لەبەرامبـەر ئـەم فێڵڵێکردنە سـزای بـدەم کاتێـك تەتەرەکـەم مـنی گـرت و وادەی پـێ دام کـە دادپەروەریم بۆ بگێڕێتەوە، بەڵام وادەیەك کە هەرگیز جێبەجێ نەکرا.

دواجار لـە کاتـژمێر دە و نیـوی ئێـوارە، چـووینە نـاو کاروانسـەرای دووگرووت*. شەومان لەوێدا بردە سەر و ٢٠ ی مانگ کاتژمێر شـەش و نیـوی بـەیانی بـەڕێ کـەوتین. لـە ڕێگـە چـاومان بـە گرووپێکـی تەتـەر کـەوت و پێشنیارمان کرد ئەسپەکانمان بگۆڕینەوە، بەڵام ئەوان ئەوهێندە زیرەك بوون کە تێنەکەون و دوای چوار کاتژمێر و نیو لە ڕۆیشتن گەیشتینە نەسیبین.

نەسـیبین جگــە لــە پاشمــاوەی پــەڕپووتی شــارێك، کــە جــاران بەرفراوانییەکی زۆری هەبووە، چیتر نییە و کەوتۆتـە سـەر کـەناری ڕووبـاری مەقـدۆنیس** ، ڕووبـارێکی زۆر پـان نییـە بـەڵام زۆر تیژڕۆیـە لـە لای بـاکوور شارەکە دەیپارێزێ لە کاتێکدا لە لای باشوورەوە زۆنگاوێك دەیپارێزێ. ئێمـە جگە لە کەلاوە هیچی ترمان تێدا نەبینی. پۆستەخانەکەی پیس و پۆخڵ بوو و باقی قەنتەرەکانی ئاو و بڕێك بینایەی دیکە هێشتا گرینگی کـۆنی شـارەکە

---

* Dougrout

** Maygdonius

نیشان دەدەن. بینایەکمان بینی کە پێدەچوو کۆشک یان قەڵایەك بووبێ، دیوارەکانی زۆر کونی گەورەیان تێدابوو، مزگەوتێك لە بەرد کە منارەیەکی بەسەرەوە بوو و پاشماوەی کەنیسەیەکی مەسیحی کە کاتی خۆی پێشکەش بە سانت–ژاك* کرابوو. لە دوورابیەکی هێندە زۆر دوورنا لەم کەنیسەیە کە هێشتا پێنج ئەستوونی لە یەك بەرد هەڵکەنراوی هەبوو کە یەکێکیان پانزە تا هەژدە پێ بەرز بوو، لە سمتی چەپدا.

دوای ئەوەی بۆ نانی نیوەڕۆ و بۆ حەسانەوەمان نزیکەی کاتژمێرێك و چارەگێکی تێدا ماینەوە بەڕێ کەوتینەوە. دوای ئەوەی نزیکەی حەوت میلمان بڕی، کەلاوەگەلێکی بێ شومارمان بینی کە ڕێبەرەکانمان ناویان نابوو سەریکەخان** و دواتر زانیمان کەوا ناوی ڕاستەقینە قەسری جیهانە***. ئەم کەلاوەگەلە بیری ئەوە دەدات کە ئەمە کەلاوەی قەڵایەکی بەهێزی پانوپۆڕ بووە کە تا ئێستەکەش دیوارە پان و بەرینە بەرزەکانی هەر ماون. ئەوەیان بۆ دووپات کردمەوە کەوا بیرێك لە ناوەڕاستەکەیدا هەیە کە ئاوەکەی زۆر سازگارە و بە پەیژەیەکی بەردین دەتوانین بچینە ناویەوە کە ئێستەش بەشێکی زۆری هەر ماوە. شەو لە حاموودە****، کە ئاواییەکی زۆر بچووکە و دەکەوێتە دووری چوار کاتژمێر لە نەسیبین، ماینەوە.

٢١ ی مانگ، بەیانییەکەی کەلاوەی مەزنی دارا–مان بینی کە جاران شاری سەر سنوور بووە و گرینگییەکی زۆری هەبووە. کاپیتان ماکدۆنالد کیننەر وەسپێکی وردی کردووە. دوای ڕۆیشتنێکی پێنج کاتژمێر و نیو گەیشتینە ماردین کە لە کۆندا پێیان وتووە "ماردا". ئەم شارە کەوتۆتە

* Saint-Jacques

** Serika-Khan

*** Caissir-Jehan

**** Hamouda

سەر چیایەك کە بە ڕێگەیەکی سەخت و تەسك و ناخۆشدا دەکرێ بۆی بچین کە لە کۆتاییەکەیدا هەڵکۆڵینی بەرچاو دەبینین کە لە بەرد هەڵکەندرابوون.

حاکمی شار پێشوازییەکی گەرمی لێ کردین و منیش پێشوازیم لە دانیشتووانە سەرەکییە مەسیحییەکانی شارەکە کرد کە ئازادانە شەراب و نانی زۆر چاکیان بۆ هێنام و پرسیارگەلێکی زۆریان لێ کردم لەبارەی لەشساغی قەشەکەیان و کاروباری گشتییەوە. دوای ئەوەی ئەوان دەرچوون، هاوڕێکانم پەلەیان بوو بەشی خۆیان لەوەی پێشکەشیان کردم وەربگرن و بەشێوەیەك دەستیان بە بوتلەکە دادەهێنا قەناعەتم بەوە هات کە ئامانجیان ئەوەبوو بگەنە ئەوەی تەمەتوع بە لەززەت بکەن کە لە وڕێنەی سەرخۆشیدا دەیبینن. تورکەکان لەم بارەیەوە بێ حەوسەڵەن و ئەوانە کە لە ڕووکاری دەرەوەدا گەورەترین قێزلێبوونەوەیان بۆ هەموو چەشنە شەرابێك دەردەبڕن و بە گشتی بەوەندە دەستبەردار دەبن کە ئاوی سازگار بخۆنەوە.، بەڵام کاتێکیش دەرفەتی شیاویان بۆ بڕەخسێ ئەوا بە چڵێسییەوە دەیقۆزنەوە.

شاری ماردین چێوەکەی نزیکەی سێ میلە و دەکەوێتە باشوور و بەسەر لێژاییی گردێکەوەیە کەوتۆتە خوارووی قەڵایەکی کۆن بە دامێنی لووتکەی شاخێکەوەیە. شوورەیەکی بەردین دەوری شارەکەی داوە کە دەگاتەوە شوورەی قەڵایەکە و نزیکەی هەموو خانووەکان لە بەرد دروست کراون، ئەمە لە ئەنجامدا وای کردووە لە هەموو ئەو شارانە جوانتر بێت کە تا ئێستەکە من بینیومن. ئەگەر چی شەقامەکانی سەخت و دژوارن بەڵام زۆر خاوێنن، چۆنایەتی پاك و خاوێنییەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی شارێکی زۆر لێژە و کەمترین باران بارین هەموو قوڕ و لیتەیەك لەگەڵ خۆی ڕادەماڵێ. ماردین بارەگای سەرەکی مەترانی مەسیحییە کاتۆلیکەکانە کە لە بەغدا بینیم و حاکمێك بە ناوی موتەسەلیم، کە لە لایەن پاشاوە دیاری دەکرێ، حوکمی شارەکە دەکات. هەرچی پێکهاتەکانی دیکەی دانیشتووانە بریتین لە

مەسیحیی کاتۆلیك، نەستووری و ئەرمەنی.، تورك، عەرەب، جوولەکە و چەند بنەماڵەیەکی ئێرانی و ژمارەی دانیشتووانی بە ۲۰۰۰۰ کەس دەخەملێنرێ. دەوترێ کە موسڵمانەکان لەناو دوو هەزار ماڵ و مەسیحییەکان بە هەموو تایەفە جیاوازییەکانیانەوە لەناو هەزار ماڵدا دەژین (تابلۆی ژمارە ٥).

بەرلەوەی ماردین بەجێ بهێڵین دەبێ چەند شتێك دەربارەی ئێزیدییەکانی چیای شەنگال بڵێین کە زۆر بە دەگمەن لە دەرەوەی ئەم شارەدا دەبینرێن. ئەوانە گرۆیەکی توندڕۆن کە بیابانە چکۆلەکانی نێوان مووسڵ و نەسیبینیان گرتووە و بە شەیتانپەرست ناویان دەبەن. بەڵام من پێم وایە ڕاستتر وایە بگوترێ کە ئەوانە تەنها هەوڵ دەدەن خۆیان لە تووڕەیی شەیتان بەدوور بگرن. من وای دەبینم کە ئەوان لە هەمان ڕەوشی ئەو ئافرەتە بەساڵاچووەدان کاتێك لەسەر شەرەفی جەلالەتی شەیتان مۆمێك دادەگیرسێنێ. " شەیتان ئەوەندە خراپ نییە وەك ئەوەی بانگەشەی بۆ دەکەن"، ئەوان وا دەڵێن و "چاکتر وایە لە هەموو شوێنێك هاوڕێیەکت هەبێت".

تابلۆی ژمارە: (٥)
تورکێکی ماردین

ئێمە شتێکی زۆر کەم لەبارەی عەقیدەی تایبەتییان دەزانین، چونکە تورکەکان تەنها ڕێگە بەو تایەفانە دەدەن کە کتێبی نووسراویان هەبێت، وەکو مەسیحی و جوولەکەکان، بۆیە ئێزیدییەکان دەبینین ناچارن لەگەڵ ئەم ڕەوشە باوەڕیان بە پێویستی پێکەوەژیان هەبێ و دەڵێن ئەوان بەگوێرەی ڕەوشەکە موسڵمان، مەسیحی یان جوولەکەن. برێك بانگەشەی ئەوە دەکەن کەوا ئێزیدییەکان ڕێز لە کتێبە پیرۆزەکانی وەکو قورئان دەنێن و بە هەمان شێوە ڕێز لە دەسەڵاتی ئایینی مەسیحییەکان و موسڵمانەکانیش دەگرن. هەندێکی دیکە دەڵێن ئەوان نەوەی "یەزید"–ن و لەو عەرەبانەن کە حوسێن–ی کوڕەزای پێغەمبەریان قەتلوعام کرد و بنەماڵەی عەلییان ئەوهێندە بە زۆر و زەبروزەنگ و سەرسەختانە ڕەدوونا. سونەتکردن شتێکی هاوبەشە لەنێوان تورك و موسڵمانەکان، بەشێوەیەك کە هەموو منداڵێکی نێرینە سونەت دەکرێت، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئەوان پێڕەوی لە هەمان ئاقیدە دەکەن. بەڵام وەك چۆن ئەم سونەتکردنە لە لایەن نەتەوەگەلی دیکەی ئاسیایی و هەتاوەکو وەك ئەوەی بۆیان دووپاتە کردمەوە کەوا لە لایەن برێك لە مەسیحییەکانی ڕۆژهەڵاتیش پیادە دەکرێ بۆیە ئەمە ئەوەی لێوە دەرئەنجام ناکرێ کەوا ئەمە لە ئاینەکەیانەوە سەرچاوەی گرتبێت. دوور لەو ڕقەی کە موسڵمانەکان بەرانبەر بە شەراب هەیانە، دەبینین ئێزیدییەکان شەراب پیرۆز دەکەن بەو پێیەی کە ئەمە بەخششێکە لە بەخششەکانی خودایی و حەز ناکەن یەك دلۆپیشی لێ برێژن. کاتێکیش شەراب دەخۆنەوە پیاڵەکە بە هەردوو دەستیانەوە دەگرن و جا ئەگەر وێڕای وریاییان چەند دلۆپێك ڕژا، ئەوا بە خاك دایدەپۆشن و وەك ئەوەی کە بەشێك بێت دەسەڵاتێکی سەرووتر پاراستبێتی. لەگەڵ ئەوەشدا سەرخۆشبوون زۆر بەدەگمەن لەناویاندا ڕوودەدات، چونکە یەك ساتە وەختی لەبیرچوون دەشێ ببێتە هۆی ئەوەی هەموو هیوایەکیان لە پێکەوەژیانی ئاشتییانە لە دەست بدات.

پرەنسیپێك كە هەموو ئێزیدییەكان پێڕەوی دەكەن ئەوەیە كەوا بەخشندەیی ئافەریدەكار سنووری بۆ نییە وەك چۆن حیكمەتەكەشی بێ كۆتاییە. جا ئەگەر بەڕێزەوە باسی ئەو ئافەریدەیە دەكەن كە بەوە تاوانباریان دەكەن دەیپەرستن، جا ئەگەر ناویان ناوە خوداوەند یا پەروەردگار ئەوە لەبەر ئەوەیە كە ئەوان بە توندی لەو باوەڕەدان ڕۆژێك دێ دەگەڕێنەوە بەر ڕەحمەت و كرنۆشی خوداوەند، ڕۆژێك دێت ئەو كەرامەت و شكۆیەی كە لە سۆنگەی یاخیبوونییەوە لە دەستی داوە بۆی دەگەڕێتەوە. كەوایە وەك ئەوەی ئەوان دەیڵێن بۆچی تووڕەیی بورووژێنن؟ بۆچی دەخالەت لەنێوان فریشتەیەكی لێكەوتوو و خوداوەندەكەی بكرێ؟ ئایا خوداوەند پێویستی بەوە هەیە كە ئێمە نەفرەت لەوە بكەین كە خۆی سزای داوە، ئایا ناشێ لێی خۆش ببێ؟ هەروەها بێتەوە ئایا پێویست دەكات شمشێرەكەت بەڕووی یەكێك لە نزیكەكانی خوداوەند هەڵبگری كە ئەمڕۆ غەزەبی لێ گیراوە، ئایا ناشێ بەیانی هەموو كەرامەتی بۆ بگێڕدرێتەوە؟

ئەو ئێزیدییانە بە زۆری لە دەوروبەری چیای شەنگالدا دەژین، كە یەكێك لەو زنجیرە چیایانەیە كە پێدەشتی میزۆپۆتامیا لە باشوور–ڕۆژهەڵاتی ماردین دەبڕێ و دار مێو، هەنجیر، قەیسی بەشێوەیەكی خۆڕسك تێیدا دەڕوێ. هەرچی لە زستانە لە ئەشكەوتەگەلی هەڵكەندراو لە خوارووی ئەم چیایانەدا دەژین. هەرچی لە مانگەكانی هاویندایە، لە پێدەشتەكە بڵاودەبنەوە و پەلاماری كاروانەكان دەدەن و هەموو گەڕۆكێك كە تووشی ببن بەبێ جیاوازی ڕووتی دەكەنەوە. ئەوكاتە لەسەر شێوەی بیاباننشینەكان ڕەشماڵ هەڵدەدەن و بە شمشێرەوە لەسەر پشتی ئەسپن ، هەروەها بە ڕم و دەمانچە و تفەنگ دەجەنگن و هەروەك پارتەكان* كە لە بەشێكی وڵاتدا دەژین، چاك دەزانن چۆن ئەم چەكانە لە كاتی پەلاماردانا بەكاربهێنن و لە

* Parthes

کشـانەوەدا تەقـە دەکـەن و بـە تـاوی زۆر خێـرا ڕادەکـەن و زۆر بەدەگمـەن وادەبێ کە ئامانجەکانیان ناپێکن.

ئێزیدییەکان جلوبەرگیان وەکو جلوبەرگی تورکەکان وایە و بەگشـتی پیاویان قۆز، توندوتۆڵ، لەش و لاریان بەهێزە و هەر لە گەنجییانـەوە لەگـەڵ چـەك ڕادەهێنـرێن، لەسـەر بەرگـەگرتنی هـەموو شـێوەکانی مانـدوویێتی و بێبەشـبوون ڕاهـاتوون. بـەڵام خیانـەتکار، دڵـڕەق و ترسـنۆکن، دیلـەکانیان دەکوژن یان دوای ئەوەی ڕووتیان دەکەنەوە لەناو بیابـان بـەجێیان دەهـێڵن بۆ ئەوەی لە برسان و لە کلۆڵیدا لەناو بچن، چەندین نموونەیان لەبارەی ئـەو مامەڵە بەربەرییانە بـۆ گێڕاینـەوە کـە لەگـەڵ ئـەو گەڕۆکانـەیان کـردووە کـە کەوتوونەتە ژێر دەستیان. بەڵام لە دوو یان سێ دەرفەتدا بووە کـە بـوێری و تـەسمیمگرتنی تاقـە کەسـێك بـەس بـووە بـۆ تۆقانـدنیان و ڕزگـارکردنی کاروانێك.

ژمـارەی دانیشـتووانیان لـە ملیۆنێـك زیـاترە و بـەگوێرەی بڕێـك لـە ڕاپۆرتەکان هەتا دوو ملیۆنیش دەڕوات. دانیشـتووان دابەشـی سـەر چـەندین هۆزگەلی بچووکی سەربەخۆ دەبن کە هـەر یـەکێکیان سـەرۆکی خـۆی هەیـە. دەڵێن هەموویان لە بنەوانـدا لـە پێـنج بنەماڵـە کەوتوونەتـەوە، بـەڵام ئـەمڕۆ بریتین لە هۆزگـەلی کۆچـەر و نیشـتەجێ. هەنـدێکیان لەوانـە لـە ناویانـدا لـە ئێزیدی سپی و ڕەش پێك دێن: ئەوە ڕەنگی جلوبەرگیانە کـە ئـەم وەسـپەی پێداون. ئێزیدییە ڕەشەکان ئەو پیرانەن کە تەنها هەر گرینگی بە ئیلتیزاماتی خۆیان نادەن بەڵکو زۆربەی جار هەروا پاسەوانی مێگەلی هاوبەشـی هـۆزیش دەکەن.

یەکێك لەو خورافیاتە سەیروسەمەرانەی کە بایەخی پێ دەدەن و لەسەر ئەوە تاوانباریان دەکەن، کە لەوانەیە هەق بێت، ئەوەیە کە ساڵی جارێك لـە

کـەناری ئەشـکەوتێکی گـەورە لـە بنـاری چـیای عەبدولعـەزیز[*] کۆدەبنـەوە و بەشێك لە شتەکان و زێڕ و زەبەرە هەرە گرانبەهایەکانی خۆیان پێشکەش بە شەیتان دەکەن و دەیهاوێژنە ناو ئەم چاڵە. ئەم قوربانییە تـەواو دەکـەن کـە لەوانەیە ڕەمزی بـە چـاوی سـووك سـەیرکردنی ئـەوان بێـت بـۆ مـاڵی دونیـا، هـاوڕێ لەگـەڵ ئـەم بەخشـینەدا، ئاهـەنگێکی کافرانـە و ترسـناك دەسـت پێدەکـەن و بـە دەنگـی بۆقیـە و سـیمبال، سـەمایەکی کێوییانـە لەگـەڵ هێماگەلێکی شێتانە وەك ئەوەی ئیلهامی ئایینییان بۆهاتبێ.

ئێزیدییەکان ژنەکانیان لـە باوکیـان دەکـڕن و هـەرگیز ڕێگـەیان پـێ نـادەن دوای هاوسـەری لێیـان جیـا ببنـەوە، تـەنها مەگـەر خـۆی تـەرخانی پەرستگەکەیان بکات و ئەوکاتە ڕێگەیان پێدراوە و دەتوانن جارێکی دیکە ژن بهێننەوە، ئازادییێك کە دەشێ لای ئێزیدییەکان یان شەیتانپەرستەکان هەبێت و ئەمە ئیمتیازێکە دەتوانێ ئـەوە لێکبداتـەوە بۆچـی ژمارەیـەکی ئەوهێنـدە زۆری ئێزیدییەکان ڕەشن. نەمتوانی هیچ وردەکارییەك لەبارەی ئەو ئاهەنگانە پەیـدا بکـەم کـە لـە دوای منـداڵبوونیان دەکـرێ.، بـەڵام زانـیم کـە ئـەوان ڕێـوڕەسمی مردوویـی لـەکاتی ناشـتنی مردووەکانیـان بـە خۆشـنوودییەوە دەگێـڕن بـەو مەرجـەی مردووەکـە بـە مردنێکـی قارەمانانـە مردبـێ و بـە تۆڵەسەندنەوە نەمردبێ. لەم حاڵەتەدا، ڕێوڕەسمەکە بە بێـدەنگی دەکـرێ.، نزیکترین کەسەکانی مردووەکە وەکو نیشانەی پرسە و لەدەستدانی شـەرەف ڕدێنیان دەتاشن و نایەڵن ڕیشیان درێژبێتەوە تا ئەو کاتەی تۆڵەی مردووەکە دەکەنـەوە و کۆسـتکەوتوویی مردووەکـە هێـور دەکەنـەوە.، تـەنها ئەوکاتـە مەراسیمی ماتەمیی بۆ دادەنێن.

لەوانەیە ئـەو خورافاتـەی کـە پێشـتر باسـم لێـوەکرد ئـەو بیروڕایـە گشتییەی لێوە لەدایك بووبێت کە ئەوانە گەنجینەیەکی گەورەیان لە قـووڵایی

---

[*] Abdoul-Asiz

زەریادا هەیە. جا چ لەبەر چاوتێبڕینی ئەم گەنجینە شاراوەیە بێت یان لەبەر سزادانی دزی و دڵڕەقییان بووبێت، سلێمانی گەورە، بە سوپایەکی بێ شومارەوە پەلاماری دان و تا چیایەکانیان ڕەدووی نان، ڕەزەکانی لێ تێکدان و شوێنەواری هیچ سەوزاییەکی بۆ نەهێشتنەوە و سەری سەرۆکەکەیانی بڕی. ڕاپەڕینێکی چەکداری، سلێمانی گەورەی ناچاری کرد ڕووی سوپایەکەی بە لایەکی دیکە وەربگێڕێتە و دوای خۆی تەنها یادەوەری بەربەرییەت و ڕقێکی قووڵی دژ بە تورکەکان بەجێ هێشت.

بەشی سێیەم[1]

دەرچوون لە ماردین- تێزیان-وەسپی دیاربەکر-چیای تۆرۆس-مەلاتیە-دۆڵی سیواس-ڕەوشی جوتیاران لە تورکیا-ئەماسیە-بۆلی-هندەك-گەیشتن بۆ سکوتاری.

[1] ئەم بەشە، لە چاپە فرەنسیەکەدا، بەشی سێزدەهەمە ـ وەرگێڕ.

سپێدەکەی ٢٢ ی مانگ لە چێشتەنگاوێکی زۆر زوودا (ماردین) مان بەجێهێشت. ڕۆژی پێشتر موتەسەلیمی شار حەزی خۆی نیشان دا بەوەی دەمانچەکانی بەر پیشتێنم بکڕێ. بەڵام من زیاد لە نرخەکەی وەك پارە زیاتر بە دەمانچەکانمەوە دڵبەستە بووم، چونکو لەو سەفەرەی کە لە بەردەمما مابوو دەمانچەکان دەتوانن بەرگری لە پارەکەم بکەن ، بەڵام پارەکەم ناتوانێ بەرگری لە کەسیی خۆم بکات. بۆیە من هیچ مەیلی ئەوەم نەبوو لەدەست خۆمی بکەمەوە و بۆ ئەوەش تا زۆر بە ڕەقی داوایەکەی ڕەت نەکەمەوە پێم وت کە من ناتوانم بە کەمتر لە دووسەد پیاستەر بیانفرۆشم، پێم وابوو کە داواکردنی نرخێکی وا بەرز وای لێ دەکات واز لەو هەوەسەی بهێنێ. کەچی لەو ساتەوەختەی کە بەسەر پشتی ئەسپەکەم دەکەوتم، ئەو پارەیان بۆ هێنام و ناچار بووم پابەندی قسەکەی خۆم بم. ئەوە بەم شێوەیە کە پیاوە گەورەکان بازرگانی خۆیان لە ڕۆژهەڵاتدا دەکەن. بەڵام ئەو گەڕۆکەی کە دەکەوێتە ژێر دەستیان ئازادی هەڵبژاردنی نییە، بەڵکو هەندێك جار بە بێ هیچ ڕەچاوکردنێك دەست بەسەر ئەو شتانەدا دەگرن کە پێیانە بێ ئەوەی کەمترین قەرەبووی بکەنەوە، واش دەبێ برێك جار لایەنی هەرە لاواز لەم گۆڕینەوەیە بەزۆرەدا قازانج دەکات، هەروەك ئەوەی لەم بۆنەیەدا بەسەر مندا هات.

یەکەمین بەشی ڕێگاکە لە دەرچوون لە ماردینەوە بەناو وڵاتێکی بیابان و چیایی دا دەڕوات کە هەر وەك هاوڕێکانم دەڵێن پڕ دەبێ لە گرووپگەلی تاڵانچی. ئەوەندەی توانیمان بە گرووپی بەڕیز لەپاڵ یەکدا دەڕۆیشتین و چونکە ئەسپەکانمان لە ڕەوشێکی باشدا بوون، دوای شەش کاتژمێر ڕۆیشتن، بە بێ هیچ ڕووداوێك، بەڵام بە زیاتر لە جارێك ئاگاداریکردنەوە گەیشتنیە تێزیان–خان. ئاخاوتنی هاوڕێکانم بەس بوو بۆ ئەوەی لەوە تێبگەین، بەڵام بێ گومان زیاتر لە چەند جارێك چاومان بە

گرووپەیلی چەکداری خەڵك دەکەوت کە بەلای کەمییەوە سیمایان جێگەی گومان بوو و خۆیان مۆڵ دابوو بۆ دۆزینەوەی دەرفەتێك چەند پیادەیەکیان بکەوێتە بندەست. ئەم دزانە بەشێوەیەکی ئاسایی لەسەر شێوەی گرووپی چوار تا پێنج کەسیی لەسەر لووتکەی ئەو بەرزاییانە دەوەستن کە ئێمە پێیاندا تێپەڕ دەبین. هەر یەك لەوانە دەمانچەیەکی لە دەستە و بڕێك جار دزە دەکەنە ناو دارودرەختەکان خۆیان دەشارنەوە و ئامادەن بۆ تەقەکردن ئەگەر ببینن ڕەوشەکە لەبار بێ. چەند تەقەیەکمان بە دەمانچە بە ئاسمانا کرد بۆ ئەوەی نیشانیان بدەین کە ئێمە ئامادەین داکۆکی لە خۆمان بکەین. ئەوان خۆیان گەیاندەوە ناو چیایە هەرە سەختەکان و ئاوڕیان دەدایەوە داخۆ ئێمە بە شوێنیانەوەین، شیمانەی ئەوەش هەبوو کە ئەوانیش، وەك ئێمەمانان، زارەترۆق بووبن ، چونکە کاروانەکەی ئێمە بەگشتی ناسراو بوو بەوەی گەورەترین تالآنچی بەڕێوەی دەبەن کە بەناو وڵاتدا تێپەڕ دەبن.

تێزیان–خان ئاواییەکی گەورەیە ئەو چەند ژمارە ڕووبارە بچکۆلانەیەی کە ئاوی دەدەن دەڕژێنە ناو دیجلەوە. بینای سەرەکی گوندەکە کەوتۆتە سەر بەرزاییەك کە کەوتۆتە ناوەڕاستەکەی. لە کاتی گەیشتنمان ئێمەیان برد بۆ ناو هۆڵێکی گەورەی زۆر تاریك. دوای ماوەیەك سەرۆکی هۆزەکە بە خۆیی و بیست تا سی دەست وپێوەندی ڕوخسار ناشرین و چەکدار لە تۆقی سەریانەوە تا بنی پێیان، هات بۆ ئەوەی بمانبینێ کە بە چاوێکی شەڕانی و درۆدۆنگەوە تێیان دەڕوانین و بە بێ پێشەکی لەو شوێنەیان وەدەرنانین کە تێیدا بووین و دەستیان بەسەر شوێنەکەدا گرت، ئەمەش بووە هۆی دەمەقاڵێیەکی توونــد لەنێوان تەتەرەکەمان و ئەو سەرۆکە. سەرۆکەکە کوردێکی باڵابەرز و ڕوخسارێکی وەحشییانەی هەبوو. وادیار بوو گومانی لە ڕاستی ئەو فرمانە هەبوو کە پێمان بوو و دەیویست ئەو سەرانە ببینێ کە تەتەرەکەم ئەرکی ئەوەی پێ سپێردرابوو بیانگەینێتە

کۆنستانتینۆپل. تەتەرەکە لە بوخچەیەکدا قووتوویەکی بچووکی چوارگۆشەی دەرهێنا، سەری پاشا بەدبەختەکەی پیشان دا و بە خۆراگرییەوە پێی وت: "بەم شێوەیە دەکرێ سەری تۆش بپەڕێ، مستەفا ئاغا ئەگەر جورئەت بکەی سووکایەتی بە کارمەندانی دەوڵەت بکەیت". وا دیار بوو ئەم تالانچییە زۆر بایەخی بەم هەڕەشەیە نەدا بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تاسیری هەر لەسەری هەبوو، چونکە کشایەوە و دڵنیای کردینەوە کە ئەو ڕێز لە فرمانەکە دەگرێ. شانازیکار بە سەربەخۆیی خۆیەوە، لەوانەیە هەرگیز تووشی هەڵوێستی هاوشێوە نەبووبێ، بەڵام ئەم نمایشە لێکدانەوەی سەنگینی بۆ هێناوە. ئێوارە، ئازووقەی زۆری بۆ ناردین، هەروەها لیبۆکۆکیشی بۆ ناردین بۆ کات بەسەربردنمان. کاتێك ویستمان بخەوین، سەرۆکەکەمان ڕایسپاردین کە شمشێرەکان و دەمانچەکانمان لەژێر دەستمان بێ، ئامادە بۆ بەکارهێنانی ئەگەر هەر حاڵەتێکی خیانەتکاری هاتە پێشەوە.

٢٣ ی مانگ هێشتا بەناو وڵاتێکی زۆر ڕووتەن و کێوی تردا دەڕۆیشتین. هیچ شێوەیەکی کشتوکاڵکردنی تێدا نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا دوای ئەوەی دوو ئاواییمان بڕی کە بە هیچ شێوەیەك نەچووینە ناویانەوە، ناوچەکە خەریك بوو دیمەنی جوانتری نیشان دەدا، گردی ڕووتەن نەما و پێدەشتێکی پان و بەرینمان بینی، چاك چێنراو و چەند ئاواییەکی بەخۆوە گرتبوو. کشتوکاڵ تێیدا گەیشتبووە ئاستێکی بەرزی تەواو. کێڵگەکان داپۆشرابوون بە پەین و بە گاسن کە لە لایەن مانگای بەهێز و بەرز ڕادەکێشران، دەکێڵران. لە ماوەی سەفەرێك کە هەزار میلمان بڕی، ئەوە تاقە ناوچەیەك بوو کە بە شێوەیەکی نیزامی چێنراوبێ کە من بینیبم. لە شوێنەکانی دیکە کاتێك زەوی ئامادەیە بۆ دروێنە ، تەنها ئەوەندەی لێ چاوەڕوان دەکرێ کە بەس بێ بۆ تێرکردنی ژمارەیەکی کەمی دانیشتووان. لەگەڵ نزیکبوونەوەمان لە دیاربەکر، ڕێگەکە زۆر سەختتر دەبوو و زۆربەی

جار زۆنگاوەکان دەیانبڕی و ڕێگەکە بۆ ماوەی چوار میلی دوایی بەناو چیایەکاندا تەسك دەبۆوە. لە نوێوە ڕووباری دیجلەمان بینییەوە، هەمیشە خێرا و ئەو هێندەی خوارووی مووسڵ پێچی دەکردەوە و دوای ئەوەی کە سێ پردمان بڕی کە دووانیان زۆر چاك دروست کرابوون و لە دە کەوانەی جوان پێکهاتبوون. کاتژمێر پێنج و نیو گەیشتینە بەر دەرگای دەرەوەی شار.

دیاربەکر وەکو ئامەدی کۆن ناسراوە و تورکەکان ئاماژە بە ڕەنگی ئەو بەردەی کە بینایە سەرەکییەکانی شارەکەی پێ دروست کراوە ناوی قەرە ئامەد یان (ئامەدە ڕەش) یان لێناوە. زۆر کەم ناوچە هەیە لە ڕۆژهەڵات کە دیمەنێکی زۆر نوێ و زۆر سەرنجڕاکێش بە گەشتیاری ئەوروپی ببەخشێ. وا دیارە دیجلە سنووری ژیانی مرۆڤایەتی تێدا دیاری دەکات. هەرکە لە پردەکە پەڕینەوە لە هەموو لایەکەوە تارمایی مانەوەی مەرگ خۆی نیشان دەدات، گۆڕستانەکان ئاپۆرەی داین و دیوارێکی مەڕمەڕی ڕەش دەوران دەوری داوە کە ئەوە زیاتر ئیلهامبەخشی ماتەمیی دەبەخشێ. لەژێر دەرگا گەورە بەرزەکان ئاپۆرەی خەڵکی ترساومان بینی کە جلوبەرگی ڕەنگاوڕەنگیان لەبەردابوو وەك ئەوەی ئافەریدەی جیهانێکی دیکە بن و هاتبنە ئەو ناوچەیەی کە پێشتر تێیدا ژیابوون. هەمان سەرنج کاتێك بە شەقامەکانی ناو شاردا تێپەڕ دەبووین. ئەمە پێویستی بە خەیاڵێکی زیندوو نەبوو چونکە گەڕۆکەکان دەشێ باوەڕ بەوە بکەن کە لە کۆشکی ئەفسوون و بێ هیواییدان کە شەهرەزادی جوان وەسپێکی هێندە زیندووی کردووە نەبێتەوە.

هەرکە گەیشتینە ناو ئەو کاروانسەرایەی کە بە تەنیشت کۆشکی پاشاوە بوو و بۆ پێشوازیکردنی نێردراوگەلی گشتیی تەرخان کرابوو، ئێوارە لەسەر شێوەی تورکی نانیان بۆ هێنان، واتە خواردن دوای خواردنیان بۆ

دەهێنان. یەکەمیان کە پێشکەشیان کردین بریتی بوو لە برنجێکی زۆر خراپ کوڵاو بەڵام یانزە کاتژمێر و نیو ڕۆیشتن کردی بە خواردنێکی خۆش تام. دووەمیان و سێیەمیان بە هیچ شێوەیەك لە هی یەکەم چاکتر نەبوون، بەڵام گوێم لێ بوو کە وتیان دەمودەست بەڕێ دەکەوین. تەنها بیرم لەوە دەکردەوە کە چاك سوود لە کاتەکەم وەربگرم: لەگەڵ ئەوەشدا دواتر پڵاوێکی نایاب، ئێغنیەکی* بەتام و هەموو جۆرە شیرنەمەنییەکییان بۆ هێنان. دان بەوەدا دەنێم کە ئەوکاتە هەڵەیەکی گەورەم لە سیاسەتدا کرد کە وادەم بە خۆم دا کە پارێزگاری لە هێزی خۆم بکەم بۆ دوارۆژ تا کۆتایی شەڕەکە. لەگەڵ ئەوەشدا بەیانییەکەی بەو پێیەی کە خواردنی یەکەم و دووەمم لە چاوەڕوانی خواردنی سێیەمدا پشتگوێ خست ، بەڵام هیچ شتێکی دیکەیان بۆ نەهێنان تا گەیشتمە نانی ئێوارە: بۆ ورياکردنەوەی گەڕۆکە هەستیارەکان و بۆ بەرژەوەندییان ئەم حەقایەتە دەگێڕمەوە.

کەمێك زانیاریم لەبارەی ئەم شارە وەگیرخست کە پێشتر نەزانراو بوون. تەواوی ئێوارە و تەواوی بەیانییەکەی ڕۆژی دواتر لەگەڵ ئەرمەنییەك، کە خۆی پێشکەش کردبوو ببێ بە ڕێبەرم، بەناو شاردا سووڕاینەوە. بینیم بینایەکانی شارەکە بە شێوەیەکی زۆر چاك دروست کراون کە لە بینای هەر شارێکی دیکەی ئیسلامی چاکتر دروست کراون بە بێ هەڵاوێردان هەتا بە شاری کۆنستانتینۆپلیشەوە. شەقامەکانی بەگشتی تەختکراو و تا ڕادەیەك خاوێنن و لە شارەکانی دیکە فراوانتر بوون. بازاڕەکانی گەورە و پڕبوون لە کەلوپەل.، حەمامەکانی لە بەردی مەڕمەڕی ڕەش دروست کراون و خۆش و ڕێکوپێکن. مزگەوتەکان کە زۆربەیان بریتین لە کۆنە کلێسەی مەسیحییەکان، ژمارەیان زۆرن و چاك دروست کراون. شارەکە لە باکوور قەڵایەك دەیپارێزێ

* ئێغنی: ragoût بە عەرەبی واتە (يخنه)، بریتییە لە پارچە گۆشتی ورد کە لەسەر شێوەی گۆشتاو دەکوڵێندرێ، وەرگێڕ.

کـه دیـواری زۆر بـەرزی بەدەورەوەیـە کـە وەك دیوارەکـانی شـار بـەهێزن و قەڵایەکە ژمارەیـەك بـورجی چوارگۆشـە کـە تۆپخانـەی بەسـەرەوەیە وێـڕای ئەوەی کە بە گشتی تۆپەکان لە ڕەوشێکی خراپـدان و بـەکار نایـەن. لەسـەر ژمارەیەك لەو بورجانەی کە وا پێدەچێ لە چەند دەورانێکی جیاوازدا دروست کرابن. هەروا دەبینین لەسەر دەرگاکانیش نەخش و نیگارگەلێك، کە بڕێکیـان لەسەر بـەرد و هەنـدێکی دیکەشـیان لەسـەر خشـت هەڵکەنـدراون، بـەڵام نـە هێندە کاتم هەبوو و نە زانیاریی زمانەوانیم هەبوو تـا لـەو نـەخش و نیگارانـە تێبگەم. ڕێبەرەکەم کە واپێدەچوو پیاوێکی تا ڕادەیەك ڕووناکبیر بـێ، پێـی وتم ئـەوان گریمانـەی ئـەوە دەکـەن وەك ئـەوەی گریمانـەی ئـەو نـەخش و نیگارانەش کە بەسەر پردەکانەوەیە، ئاماژە بـە مێـژووی دروسـتکردنی ئـەم بینایە دەکەن و ناوی سوڵتان یا ئەو پاتشایەی کە ئەوکات حوکمڕانی کردووە لەسەر هەڵکەندراوە.

پاش ئەوەی لە دەرگـای ماردینـەوە تـاوەکو دەرگـای داغ بـە دەوری شوورەی شارەکە خولامـەوە ، کـە بریتییـە لـە نیـوەی شـوورەی شـارەکە.، دەتوانم چیوەی شارەکە بخەملێنم کە دەگاتە نزیکەی پێنج و سێ چارەگە میـل و ئـەوە تـەنها لێرەدا بـووم کـە تـوانیم ژمـارەی دانیشتووانەکەشـی بـە گریمانـەی ئـەوەی کـە سـێ چـارەگی ئـەو ڕووبـەرەی کـە کەوتۆتـە نێـوان شوورەکان بریتین لە شـەقامەکان و ئـەو ڕووبەرەشـی کـە ماوەتـەوە دەشـێ یانزە هەزار ماڵێك بگرێتەوە کە هەریەکێکیان حەڤدە پێـی چوارگۆشـە دەبـێ بخـەملێنم. هـەر ماڵێـك بەشـێوەیەکی گشـتی لـە دوو نهـۆم پێـك دێـت. بـە گریمانەکردنی ئەوەی کە لە هەر ماڵێك پێنج کەس بژی، بەم شێوەیە ژمارەی دانیشـتووانی شـارەکە پـەنجا و پێـنج هـەزار کـەس دەبـێ و ئـەم ئەنجامـە هاوجووتــە لەگــەڵ ژمــارەی ئــەو شــارە ڕۆژهەڵاتییانــەی کــە ژمــارەی دانیشتووانەکانی دەزانین.

٢٤ ی مانگ له یەکی پاش نیوەڕۆ دەرچووین، تـەواوی ڕۆژەکـە هـەر باران بوو و بەشێکی زۆری شـەوی پێشـووش هـەر بـارییوو و وەك چـۆن ئـەو ڕێگەیەی کە پێیدا تێپەڕ دەبووین پڕی بوو لە جۆگاو بە شـێوەیەك کـە هـەتا قامچیش نەیدەتوانی پاڵ بە ئەسپەکانمانەوە بنێ بۆ پێشـەوە کـە بڕێـك جـار هەموو قاچیان لەناو قوڕو لیتەدا دەچـەقی. هـەموو جۆگەلـە ئاوێـك بووبـووە سـێلاوێك کـە تـەنها بـە مەلـەکردن دەتـوانرا لێـوەی دەربچـین. لەگـەڵ نزیکبوونـەوەی ئێـوارەدا ئەسـپەکان ئـەو هێنـدە هـیلاك بووبـوون کـە تـەنها تەتەرەکان دەیانتوانی خەیاڵ بکەن کە هێشتا بڕۆن بەڕێوە. بەڵام من لەگـەڵ تەتەرەکانا بووم و ئێمە بەردەوام بووین لە ڕۆیشتنی خۆمان هەرچـەندە ئـەو پاسەوانانەی کە لە دیاربـەکرەوە بەگـەڵمان کـەوتن ڕەتیـان کـردەوە دوورتـر لەگەڵمان بڕۆن و ئێمەیان بۆ چارەنووسی خۆمان جێهێشـت. لـەماوەی چـوار یان پێنج کاتژمێری دواتری گەشتەکەمان بەناو تاریکاییەکی ئەنگوستەچـاو و باران بارینێکی بەردەوامدا دەڕۆیشتین. مـن لام وابـوو کـە ئێمـە لـە چـوار تـا پێنج میل زیاتر ناڕۆین. لە هەر هەنگاوێکدا ئەسپەکانمان دەکەوتن و تەنها بە ژەمی تایبەتیی دوو هێندەبووی قامچی هەڵدەستانەوە. دواجار دوو لە هاوڕێ سـەرەکییەکانمان کـە هـەوڵیان دەدا لـە ڕووبارێکـدا بپەڕنـەوە، خـەریك بـوو بەخۆیان و ئەسپەکانیانەوە لە ڕووبارەکە نوقم ببن دوای ئـەوەی شـەپۆڵەکان ڕایماڵین، ئەوەی کە وای لێ کردین بوەستین.

ماوەی یانزە کاتژمێر لەبەر بارانێکی بەردەوامدا بووین و ئەو هێنـدە بە تەواوی ڕێگەمان لـێ ون ببـوو کـە نەمانـدەزانی بـۆ پێشـەوە دەچـین یـان دەگەڕێینەوە دواوە. بە خۆشییەکی زۆرەوە لە دوورەوە بینیمان ڕووناکییەك دەبریسـکێتەوە و بـەناو قـوڕ و لیتـە و دار و دەوەن و کـەلاوەدا بـەرەو لای ڕووناکییەکە ڕۆیشتین. کووخێك بوو کەوتبووە قەدپاڵی گاشەبەردێك. کەش و هەوایەکەی ئەو هێندە خراپ بوو کە دۆست و دوژمن تێیدا پـەریوە بووبـوون.

لـەناو ئـەو کووخــەدا چـاومان بــە چــەند بازرگـانێکی مەسـیحی و گـەڕۆك و ژمارەیەك دز کەوت کە تەنها لەسەر تالآن و بڕۆیی دەژیان. کووخەکـە هێنـدە گەورە نەبوو تا لەگەڵ ئەوانەی لە پێش ئێمەدا لەوێ بوون شوێنمان ببێتەوە. بەڵام تەتەرەکانمان هیچ لەوە نە پرنگانەوە لەوەی کـە ئەوانـەی لـەوێ بـوون ڕەدەریان بنێن و دەبێ ئەو حەقەشیان بۆ بگێڕمـەوە و بڵـێم کـە ئەوانـە لـەم ڕەوشـەدا ئەوپـەڕی بێلایـەنی خۆیـان نیشـاندا بـەوەی، هـیچ جیاوازییـەکیان لەنێوان باوەڕدارەکان و گاورەکاندا نەکرد.

باقی شەوەکەمان لەناو ئەم کوخەدا بەسەر برد کە تـا سـەر ئێسـقان تەڕبووبووین و تا ئەژنۆشمان لەناو قوڕوقووڕاودا بووین، سەرباری ئەوەی لـە برسان دەمردین و خـەریك بـوو دووکـەڵی ئـەو ئـاگرەی کـە دامانگیرسـاندبوو بمانخنکێنێ. هەرچی ئەو تورەگەیە بوو کە ئەو سەرە بڕاوانەی تێـدا بـوو کـە هەڵمان گرتبوو، بووبووە سەرینی مـن کـە خـۆم پێـوە نووسـاندبوو. دەکـرێ خەیاڵی ئـەوە بکـرێ کـە ڕەوشـی ئێمـە چـۆن بـووە، بەختـەوەر بـووین کـە نەوایەکمان دۆزیبۆوە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەمە دواین ناخۆشیمان نـەبوو. بـاران لە بەیانی سبەینەکەی بەردەوام دەبـاری و تـەمتومانێکی ئەوهێنـدە چڕیشـی لەگەڵدا بوو کە هیچ ڕێبەرێکیشمان لەگەڵدا نەبوو و جارێکی دیکە ڕێگەمان لێ ون بۆوە. بیست و چوار کاتژمێرمان پێویست بوو تا بگەینە ئارگۆنا لە بناری چیای تۆرۆس لەکاتێکدا بەشێوەیەکی ئاسـایی مـاوەی ئـەم ڕێگەیـە سـێزدە کاتژمێرە و لە تەواوی ئەم ماوەیەشدا هیچ جۆرە توێشـووەکمان پـێ نـەبوو. من لە هیندسـتان هەنـدێك جـار تێبـینی تیـژڕۆیی ڕووبارەکـانم کردبـوو لـەناو چـیایەکانی ئێمـەدا کـە دەڕژێتـە نـاو جۆگەلەیـەك و لـە چـیایەکانەوە دێتـە خـوارەوە، بـەڵام هـەرگیز وەك ئـەو سـێلاوەم نـەبینیوە کـە ئێسـتە بینیـنم. ڕووبارێکمان بڕی کە بە ئاستەم توانیمان سەرچاوەکەی دیاری بکەین. وتمـان ڕەنگە بڕێك لە بەربەستەکانی زەریای ناوەڕاست پڕبووبنـەوە بـۆ غـەرقبوونی

پێدەشتەکە و ئەوانەی کە لە دواوە بوون بڕێکیان ئاو تا پشتێنیان دەهات لە کاتێکدا لە هەمان ئەو ناوچەیە ئەوانەی یەکەمەکان کە پێیدا تێپەڕبوون بە ئاستەم سمی ئەسپەکانیان تەڕ بوو بوو.

ئارگۆن وەکو ماردین کەوتۆتە سەر لووتکەی چیایەکی بەرز، بەلاّم تەمتومانەکە ئەوهێندە خەست بوو و باران ئەوهێندە بەردەوام دەباری و وەك چۆن ئەوەی کەمێکیش نەحەسابوومەوە، وایان کرد ئەم شارە نەبینم. ئەم شارە بە شەراب بەناوبانگە کە لە دەوروبەری شارەکە، وەك ئەوەی لە چیای تۆرۆس و پێدەشتی خارپووت لە لای دیکە کەمێك دوورتر بەرهەمی دەهێنن. دەڵێن کە ئەم ڕەزانە چەندین جۆرە شەرابی هەمەچەشنە بەرهەم دەهێنن بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا نەمتوانی لە بوتلێکی بچووکی سووری بۆنخۆش زیاتر بەردەست بخەم کە زۆر بەناوبانگترە لە شەرابی بورگۆن و ناتوانێ شان لەشانی بدات.

لە ٢٦ ی مانگ، کاتژمێر یانزەی بەیانی بەسەر پشتی ئەسپی نوێوە بەڕێ کەوتینەوە، تەتەرەکەمان، کاپید-باشی کە سەرە بڕاوەکانی هەڵگرتبوو و لەگەڵ پێنج یان شەش کەسی دیکە لە پێشەوەدا دەڕۆیشتن. ڕێگەکە سەخت بوو دەستی کرد بەوەی ببێتە بەرزایی. لە کاتژمێر یەك یەکێك لە لقەکانی ڕووباری دیجلە، کە لەو ناوچەیەدا تەنها ڕووبارۆچکەیەکی بچووك بوو، بەسەر پردێکی سێ کەوانەییدا بڕی و پاشان دەستمان کرد بەوەی بەسەر زنجیرە سەرەکییەکانی چیای تۆرۆسدا سەربکەوین. کاتژمێرێك دواتر، پردێکی دیکەی زۆر بەرزمان بڕی، کە لە دوو کەوانە پێکهاتبوو و گەیشتینە مادن، ئاواییەکی گەورە، بەقەدپاڵی چیای تۆرۆسەوە کە بە کانی مس بەناوبانگە و هەروەك بارەگای نازیری کانەکانیش بوو. لە کاتژمێر پێنج، پردی سێیەممان بڕی کە یەك تاقە کەوانەی هەبوو و پاشان کاتژمێر شەش لە بەردەمی یەکێك لە ماڵەکان وەستاین کە وەکو گووشراوەی ترێ شێلان و

گوشین بۆ شەرابسازی لەسـەر چـیای تـۆرۆس بـەکاردەهێنریَ. دوای ئـەوەی ماوەی حـەوت کاتـژمێر بـەو خێراییـە کـە ئەسـپەکانمان ڕێگـەی پـیَ دەدایـن بەسەر کەوتین.

لە ماردینـەوە بـە بـەردەوامی هـەر لـەناو بـەفردا دەڕۆیشـتین و وەك چۆن ڕێگەکە نەکێشراو بوو و هەمیشە لە لێواری نشێوێکی ترسـناکدا بـووین. ئەوان بە ئاسانی وای بۆدەچـوون کـە مـن زۆر بـیر لـە هاوڕێکـانم ناکەمـەوە و نیگەران نیم بۆ ئەوانەی لە هێڵی پێشەوەدان و هەتا هەست بـە ونبوونیشـیان ناکەم. بەڵام کاتێك لەبـەردەم ئـاگر لـە کـونجێکی گـەرم دانیشـتم و شـەرابی نایاب دەخۆمەوە کە خانەخوێیەکەم پێشکەشم دەکـەن، شـاش دەبم لـەوەی کـە نایـانبینم و بـەو شـێوەیە ون دەبـن. هـەتا تەتـەر و خزمەتکارەکەشـی هەموویان ون بوون و لەگەڵ جانتاکان و دوو پیاوی کێـوی سەروسـیما خـراپ مامەوە کـە بـە ئاسـتەم دەمناسـین. ئـەوە بـۆمن ئاسـان نـەبوو تێـی بگـەم. پرسیاری تەتەرەکەم کرد پێیان گوتم کە بـەرەو کۆنسـتانتینۆپل ڕۆیشـتووە، لـە کاتێکـدا هێشـتا ٨٠٠ میـل دووریـن. هەسـتم کـرد ئـەوە شـۆخییەکە بـۆ ترساندنی من، بەڵام دواتر زانیم کە ئەوە ڕاستییە. بـەو پێیـەی کـە بڕێـك لـە گەشتیارەکان دەیانتوانی بچن بۆ لای سوڵتان پێش ئەو هـەواڵی سـەرکەوتنی داود ئەفەندی بە سوڵتان ڕابگەینن، خێراییەکـەیان دوو هێنـدە کردۆتـەوە تـا پێشیان بکەونەوە و بە بیَ هیچ پێشەکییەك جانتاکانیان بـۆ بـەجیَ هێشـتم و وایان کردبوو کە دواتر لەگەڵ جانتاکان بە شوێنیانەوە بچم.

بە تاق و تەنیا لەناو بێگانان و لە وڵاتێکی کێوی و نەناسراو و بە بیَ هیچ کۆمەگییەك لە هـیچ کەسـێك، لەسـەر چـیای تـۆرۆس بـەجێیان هێشـتم، دەشـیَ بـاوەڕ بـەوە بکـریَ کـە مـن خـۆم لـە ڕەوشـێکی تـووڕەو نیگەرانـدا بینیوەتەوە، بەڵام وانەبوو. ئـەو جانتایانـەی کـە لـە دوای خۆیانـەوە جێیـان هێشتبوو بۆ تەتەرەکانمان زۆر گرانبەها بوو هی ئەوە نەبوو سەرەڕۆیی ئـەوە

بکەن لە دەستی بدەن. کەوابوو هیچ مایەی ترس نەبوو لە مەترسییەك کە بە شێوەیەکی تایبەتی هەڕەشە بکات.، ئێوارە چاك جێگیر بووم و شەرابەکە نایاب بوو. بینیم کە دوو پیاوە نامۆکە ئامادەبوون لەسەر حیسابی من پێبکەنن، لە جیاتی ئەوەی هیچ سوودێك بە من بگەینن، دەیانەویست باڵادەستیی خۆیان بەسەر چارەوە بارهەڵگرەکان کە لە بندەستیاندا بوو بە قازانجی خۆیان بەکاربهێنن، پێیان وابوو بە هەمان ئەو شێوەیەی کە سەردارەکانیان لەگەڵیان دەکەن دەتوانن هەڵسوکەوت بکەن، دەست بەسەر باشترین ئەسپ، باشترین شوێنی نزیك ئاگر، باشترین قاڵی بۆ خەوتن دابگرن. بەڵام وەك چۆن من هەستم بە ناڕەحەتی ئەم بانگەشانە کردبوو لەگەڵ سەرووی خۆیان کە زیاتر لەوان شارستانیتر بوون دەیانکرد، بۆیە وەك ئەوەی بۆم بلوێ لەسەر حیسابی خۆم بڕیارم دا بۆ جارێك و بۆ تا هەتاهەتایە بیانخەمەوە شوێنی خۆیان یان ئەوەتا لەگەڵیان دەگەمە دابڕانێکی ئاشکرا و بە تەنیا سەفەر دەکەم. بە ئاسانی سەرکەوتم بەوەی هەموو ئەو شتانەی لەوانمان وەرگرتبوو بە خانەخوێیەکەم دان و سیمایەکی گرینگ و بەرزم نیشان دا کە دوو کێوییەکە ناچار بوون ڕێزی لێ بگرن.

لە ٢٧ ی مانگ لە کاتژمێر پێنجی بەیانی لە چیایەکە دابەزین و ناکرێ ئەو ئاستەنگییەی کە لە سەرکەوتندا بەرەو ڕوومان بۆوە لەگەڵ ئەوەی لە دابەزیندا تووشی بووین بەراورد بکرێ. دەزانین کە بەرزایی چیای تۆرۆس دەگاتە دە هەزار پێ. بەو پێیەی کە تورکەکان بە دەگمەن نەبێت بە پێویستی نازانن بەدوای ڕێگەیەك بڕۆن بەرەو ڕاست یان بەرەو چەپ بڕوات، بەڵکو توولەڕێگەی کوتراوە دەگرنە بەر کە ڕاستەوخۆ بەسەر گردەکاندا دەڕۆن، بە گشتی ئەو ڕێگایانەی کە بە ئاڕاستەی هێڵێکی ڕاست و ڕەوان دەڕۆن پێم وایە بە گشتی بە ناوچەی هەرە سەخت و هەرە مەترسیداردا دەڕۆن کە نەمانتوانی بیگرینە بەر. ئەستووری بەفربارین لەساڵدا دەگاتە

شەش تا هەشت پێ، بێجگە لەو تووله ڕێگەیە کوتراوەیە، جا وەك چۆن ئـەم تووله ڕێگەیە پانییەکەی تەنها هەژدە ئینج و هەندێ جار کەمتریش بۆیە هەر هەنگاوێك بە هەڵە کە بەسەر زەویدا بنرێ دەشێ نوقمی ناو بەفر ببین یان لە هەورازێکەوە پارچەپارچە ببین. مەترسی گەلی لەوجۆرە کـەمتر هەسـتی پـێ دەکرێ لەکاتی بەسەر چیا کەوتندا، بەڵام زۆر هەستیار دەبێ لەو کاتـەی کـە دێینـە خـوارەوە. لەگـەڵ ئەمەشـدا نـاتوانم سەرسـامی خـۆم بەرانبـەر بـەو خۆڕاگرییـە دەربـبڕم کـە ئـەو دوو هاوڕێیـەم بەسـەر پشـتی زینەکانیانـەوە نوانـدیان و یارمـەتی هـەموو خەڵکـەکانی ئێمـەیان دەدا لـە ئاڕاسـتەکردنی ئەسپەکانمان. هەرچی من بووم زیاد لە جارێك ویستم پێم بخەمـە سـەر زەوی بەڵام شەرم دەیگێڕامەوە و بەگوێرەی توانا هەوڵم دەدا بەشوێن تەتەرەکان و ڕێبەرەکانمانەوە بڕۆم. لەگەڵ ئەوەشـدا بـۆمن ئەسـتەم بـوو تـا لـە کۆتاییـدا نەمێنمەوە چونکە لەوانە بوو ڕێگەم لێ ون بوایە ئەگەر یەکێك لە تەتـەرەکان کە تا دوا ڕادە شارستانی بوو و وانەیەکی لەکاتی ئەسپسواری پـێ نـەگوتبام کە قەت بیرم لە پیادەکردنی نەدەکردەوە. لە ئەنگلستان، کاتێـك یـەکێك لـە چیایەك دادەبەزێ، ئەسپەکەی خۆی دەگرێ و بە هێواشی بەو پـەڕی وریـایی دەڕوات. تەتەرەکە رێك پێچـەوانەکەی کـرد. بـە هەڵـەداوان ملـی ئەسـپەکەی خۆی گرت، هەموو ساتێك وای لێ دەکرد هەست بە قامچـی و نـەقیزە بکـات، ئەسپەکە بەم جۆرە شەرمنی سروشتیی خۆی دەشکێ و پێیەکانی پێشەوەی بە هەموو هێزێکییەوە لـە زەوی دەچـەقێنێ، بەشـێوەیەك کـە هـەنگاوەکانی تەواو زامن دەبن. بڕێك ئەزموون و پێویسـتی هێنـدەی نـەبرد متمانـەیان پـێ بەخشیم. کاتژمێر پێنج بە بێ هیچ ڕووداوێك جگـە لـە ونبـوونی ئەسـپێك کـە کەوتـە نـاو نشـێوێکەوە کـە قووڵاییەکـەی سـێلاوێك بـوو و ئاوەکـە بـە کەفەکەیەوە دەمودەست ڕایماڵی، گەیشتینە بناری چیایەکە. لە ماوەی چوار کاتژمێری دواتر دوو پێدەشتمان بڕی کە چیای نزم لە یەکی جیا دەکردنـەوە

و کاتــژمێر دووی پــاش نیــوەڕۆ گەیشــتینە خــارپووت[*]، شــاربۆتی[**] کــۆن، شارێکی گەورەیە و کەوتۆتە ناو دۆڵی سۆفێن[***]، قەڵایەکی قـایم دەیپـارێزێ کە خۆیی و هەرێمە هاوسێیەکانی لە لایەن حاکمیـەتی پاشـای مـادن بـەڕێوە دەبردرێن.

لە خارپووت تەنها دوو کاتژمێر و نیو بـۆ خۆگەرمکردنـەوە و گـۆڕینی ئەسپەکانمان مایـنەوە. لـەو ڕۆژەوە ئەوهێنـدە بـە خێرایـی دەڕۆیشـتین کـە خێرایی ڕۆیشتنەکەمان ڕێگەی نەدەداین هیچ شتێك ببینین. کاتـژمێر چـوار و نیوی ئێوارە بەڕێ کەوتین و تا ئۆکسۆلی[****] نەوەستاین کە لە ٢٨ ی مانگ، کاتژمێر پێنجی بەیانی گەیشتین. ئۆکسۆلی شارێکی بچووکە و کەوتۆتە سەر کەناری ڕۆژهەڵاتی ڕووباری فورات. دانیشتووانەکەی جوتیاری کـوردن و پـێم وایە ناوی چیس ئۆغلی[*****]–یشی پێ دەڵێن. خزمەتکاری تەتەرەکەمان کە لە دوای خۆیەوە بەجێ هێشتبوو بۆ ئەوەی ڕێبەرایـەتی کاروانەکـەمان بکـات پێمان گەیشتەوە. پاشان کەسایەتێکی تورکی لـە ئاسـتێکی بـاڵا، حـەممود بەگ ئەفەندی (تابلۆی ژمارە ٦)، مێردی خوشکی سلێمان پاشای بچووك کـە لە بەغدا لە دەست ستەمی داود ئەفەندی ڕایکردبوو داوای لـێ کـردین لەگـەڵ نۆ یان دە کەس لـە دەسـتوپێوەندەکانی کـە لـە گەڵیـدا بـوون لەگـەڵ ئێمـە سەفەر بکات.

---

[*] Karpot

[**] Charpote

[***] Sophène

[****] Euxouly

[*****] Djesis-Ogly

تابلۆی ژمارە: (٦) حەمموود بەگ ئەفەندی

٢٨ ی مانگ، دوای پێنج کاتژمێر حەسانەوە و فـراوین خـواردن، لـە کاتـژمێر یـانزە بـەڕێ کـەوتین و دوای شـەش کاتـژمێر ڕۆیشـتن گەیشـتینە مەلاتیە یان مالیتێنا* ی کۆن. بەو پێیەی ئەسپەکەم لە ڕەوشێکی چاکدا بوو، ویستم هەوڵ بدەم ئەگەر بۆم بکرێ بە تەنیا سەفەر بکەم، بەپێش هاوڕێکانم کەوتمەوە و کاتژمێرێك پێش هاتنی ئەوان گەیشتمە مەنزل–خانـە، بینـیم کـە بە پارەکەم دەتوانم بەچاکی پێشوازیم لێ بکەن و دە دوانزە تەتەرێکیش لەبەر پێمدا بوون. مەلاتیـە جـاران پایتـەختی ئاسـیای بچـووك بـووە. وێـڕای

* Malétina

ئەوەی کە وا دەردەکەوێ لە دەورانـی شـکۆی خـۆی کـەوتبێ کەچـی لەگـەڵ ئەوەشدا شارێکی گەورەیە. کاتژمێر پێنجی ئێـوارە بـەجێمان هێشـت و دوای ئەوەی بە هەڵەداوان ماوەی پێنج کاتژمێر ڕۆیشتین، لە نیوەشەودا گەیشتینە ئاواییەك بەناوی حەسەن بادریك*. ئەو گوندە ژنەکانیان بەناوبانگ نین بەوەی ناوبانگیان باش بێت و پیاوەکانیشیان زیـاتر بـەلای ئـەوەدا دەشـکێنەوە کـە کرداری نا سروشتی دەکەن. هاوڕێیەکانم پێیـان وتم کـە دانیشـتووانەکەی نـە مەسیحین و نە موسڵمانن، بەڵکو زۆربەیان گاوری نەگریس و بەدڕەوشتن.

تەتەرەکان لە سەفەریاندا شێوازێکی تایبەت بـە خۆیـان هەیـە و زۆر ماندووکـەرە. وەختایـەك ئەسـپەکانیان دەگـۆڕن ڕێـك دەوەسـتن و پایپیـان دادەگیرسێنن و کاتێکیش جگەرەکەیان تەواو دەبێ، خێرایـی ڕۆیشـتنەکەیان دوو هێندە دەکەن. پاشان پەلە دەکەن و زمانیان دەجـوولێنن و دەنگێکیـان لێ بەرز دەبێتـەوە کـە لـە هـاواری ئەسـپەکان دەچـێ بـە پێڕەوکردنـی ئـەم هـەنگاوە. پاشـان بـە هـەموو هێزێکیانـەوە ڕادەکـەن و هـاوارێکی ترسـناك و بـەردەوامیان لـێ بـەرز دەبێتـەوە و کاتێـك بـە قامچـی لـە ئەسـپەکانیان و ئەسـپەکانی دراوسـێکانیان دەدەن تـا ئەوکاتـەی ئـەم حەیوانانـە تاقـەتیان نامینێ و خـەریك دەبـێ بکـەون ئەوسـا دەچـنەوە سـەر هـەنگاوی هێـواش و پایپێك دادەگیرسێنن، باز دەدەن و پاشان بـە خێرایـی دەڕۆن بـەم شـێوەیە بەردەوام دەبن تا دەگەنە وەستانێك.

٢٩ ی مانگ، ماوەی حەوت کاتژمێر بەناو وڵاتێکـی کێـوی و چـیاییدا ڕۆیشتین لە گوندێکی بچووك بەناوی حەکیم–خان* وەستاین و ڕۆژمـان تێیـدا لەناو کووخێکی پەرپووتدا کردەوە. سەرەتا لە هۆیەکەی تێنەگەیشـتم بـەڵام زوو بوو بەهۆی گومان کـە لەوانەیـە گومـان لـەوە بکـەم کـە ئـەوە بـۆ لوتـف

* Hassan-Badrik

* Hakim-Khan

نواندن بووبیٚ بۆ هاوڕیٚ نوێیەکەمان، حەممود بەگ ئەفەندی، کە هەستی بە سووکایەتی و برینداربوونی هەست و سۆزی کردووە ئەگەر لە ماڵە گشتییەکاندا بخەویٚ، لە جیاتی ئەوە لە ئاواییەکی بچکۆڵەدا بمینێتەوە کە کەس تێیدا نەیناسیٚ. دەمانتوانی ڕۆیشتنەکانمان بە شێوەیەکی زۆر ئاسوودەتر بەڕێوە ببەین و بەم شێوەیە چونکە بوونی ئەو لە کاروانەکەمان هێشتا ئاستەنگگەلی دیکەی بۆ دروست دەکردم، دەستوپێوەندەکانی دەستیان بەسەر باشترین ئەسپ، بەسەر هەموو شتێکدا دەگرت کە دەیانبینی و باشترینیان دەبرد بۆیە گەیشتمە ئەوەی کە بڕیارم دا لە نزیکترین دەرفەتدا لێیان جیاببمەوە. بەیانییەکەی یانزە کاتژمێر ڕۆیشتین و ڕۆژمان لەناو قەڵایەکی چکۆڵە بەناوی هەلووژە–خان کردەوە.

٣١ ی مانگ، بەوپێیەی شەو بەفرێکی زۆر باریبوو، هەموو شوێنەوارێکی ڕێگەوبانەکانی سڕیبۆوە و زۆر سەخت بوو بتوانین بچینە پێشەوە. چەندجارێك ئەسپەکانمان تا زینیان دەکەوتنە ناو بەفرەوە، یەکێکیان بە بارەوە سووڕا و ڕامالّرا و ئەوهێندە بە سەختی بریندار بوو کە ناچار بووین دەستبەرداری ببین. دوای ڕۆیشتنێکی حەوت کاتژمێر و نیو گەیشتینە دارغیلتاش، کە لەوێدا چووینە ناو کووخێکی پەڕپووت لە کاتێکدا حەممود بەگیان بردە ناو جوانترین خانوو. پێم وابوو کە هەقی ئەوەم هەیە بەشداری لەم بەخششەیدا بکەم هەروەك ئەوەی زۆربەی جار ئەو بەشداری لە بەخششەکانی مندا کردووە.، بە بیٚ هیچ پێشەکییەك بە شوێنیەوە چووم هەروەك ئەوەی ئەو لەگەڵ منی دەکرد. دەستوپێوەندەکەی نیازیان بوو بموەستێنن، بەڵام سەرم زۆر بەرز کردەوە و بە شێوازێکی ئاوەها هەڵسوکەوتم کرد کە دەمانچەکەی بەر پشتێنم ببینرێن و شمشێرە گەورەکەم لە زەوی خشاند و ڕۆیشتم بە بیٚ ئەوەی کەس جورئەت بکات ڕێگەم لیٚ بگریٚ زۆر چاکم کرد چونکە ئێوارە خواردنێکی نایابم خوارد و

شوێنێکی چاکیشم بۆ خەوتن بە دەست کەوت. ئەگەر جیاوازی زۆرتری خۆم لەگەڵ نیشاندابوایە ئەوا بە شێوەیەکی پێچەوانە ڕێزگرتنەکەی منی لێکدەدایەوە، ئەو ڕێزگرتنە کە لای تورکەکان نەناسراوە و تووشی ئاستەنگ و هەتا سووکایەتی پێکردنیش دەبووم.

لە ١ ی نیسان، کاتژمێر یەکی سپێدە بە ڕێ کەوتین و دوای ڕۆیشتنێکی نۆ کاتژمێری بەناو ڕێگەیەکی چاکدا، سووله-مان بڕی و گەیشتینە سیواس، شارێکی گەورە بەڵام پیس و پۆخڵ و خراپ بونیاتنراو، کەوتۆتە ئەوپەڕی باکووری دۆڵێکی بە پیت کە لەوێدا ئەسپی زۆر جوان بەخێو دەکەن. من دەرفەتی ئەوەم بوو چەند ئەسپێکیان ببینم. ئەسپەکان بە گشتی قەبارەیان نزیکەی پانزە پانایی بەری لەپ[٤٥] (بست)بەرزە، بەهێز و تەواو ڕێکوپێکن و پڕن لە بریسکە و وا دیارە بۆ کاری ئەسپسواری شیاون. وەك هەنگاوێکی خۆپارێزی لە کاتی دەرچوونمان لە سیواس بۆ باقی ڕۆژەکە نانی پێویستمان کڕی. دوای ئەوەی بەسەر چیایەکی بورکانیدا ڕەت بووین دوای حەوت کاتژمێر و نیو گەیشتینە ئاواییەکی چکۆڵە کاروانسەرایەکی گەورەی لێ بوو و شەومان تێدا بردە سەر.

٢ ی مانگ، بەیانییەکەی لە کاتژمێر پێنج و نیو بەڕێ کەوتینەوە و نانی سپێدەمان لە کێڵگەیەکی چکۆڵەدا خوارد کە نانی نایابی بۆر، قەیماغی باش، هەنگوینی سروشتی و خواردنگەلێکی دیکەی دەشتەکی لە هەمان جۆریان پێداین. پیاوە پیرەکەی خاوەن کێڵگەکە خۆیی و ژنەکەیی و کچەکانی هەڵپەیان بوو خزمەتمان بکەن، لەو دیو پەردەیەکیشەوە چەند گەنجێکمان بینی کە بە کونجکۆڵی بە چاوی ڕەشەوە دەیانەویست تەماشامان بکەن.

---

[٤٥] پانایی بەری لەپ پێوانەیەکە نزیکەی چوار گرێ دەبێت، وەرگێڕ.

پێم وایه ئێمه باش لـه هەڵوێسـتی جوتیـاران لـه وڵاتـانی موسـڵماندا تێنەگەیشـتووین. لـه خراپییـەکانی سیسـتمی ملهوڕگـەرایی (ئیسـتیبدادی) ئەوەیـه وەختایـەك (کەسـی ملـهوڕ لـه هـەمان کاتـدا ئەگـەر خـۆی کەسـێکی ستەمکار نەبێت) هەرگیز هەست بەوانـه ناکـات کـه دەکەونـه ژێـر هـەژموونی ڕاسـتەوخۆی خۆیـەوە. دوور لـەو تیشـکۆ ڕاسـتەوخۆیەی کـه دەبـێ دابگیرسـێنرێ، بـەڵام ئـەوەی دەیکـوژێ ئـەوە ئاسـوودەیی خەوتنـه. جـا ئەگەرچی ئەم ڕەوشه زۆر شایان نییه بـۆ سروشـتی ئینسـانیی بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشدا تەواو هاوجووتە لەگـەڵ ئاشـتی و خۆشـنوودی نـاو مـاڵ. جوتیـاری تورك بەلای کەمییەوە لەناو پێدەشتەکاندا ئەگەر لەناو هەموو ئیمپراتۆریـا وا نـەبێ، جلوبـەرگی چـاکە، چـاك دەخـوا و لـەناو مـاڵێکی گـەورەدا دەژی کـه زەوییێکی بە پیت و فەڕی باش چێنراوی بە دەورەوەیە، مێگـەلی زۆری هەیـه و لەناو یەکێك لە ئاو و هەوایـه خۆشـەکانی جیهانـدا دەژیـن بڵێـی بەختـەوەر نەبێ؟ تیۆرسینه تەجریدییەکان بە نـەرێ وەڵامـی ئـەم پرسـیارە دەدەنـەوە چونکە ئەو جوتیارە کۆیلەیە، بەڵام ئـەزموون و لێوردبوونـەوە پێچـەوانەکەی دەڵێن، چونکە ئەو جوتیارە هەرگیز ڕەوشی دیکەی نـەبینیوە. ئـەی کەوایـه ڕەوشی جوتیاران لە زۆربەی ئەو ناوچە زۆر ئازادانـەی کـه ئێمـه دەیانناسـین چۆنە؟ پێم وایـه وەك دکتـۆر جۆنسـۆن دەیڵـێ جوتیـار هەڵبـژاردەی ئـەوەی هەیـه کـە: " یـان کـار بکـات یـان لـه برسـێتییان بمـرێ" جـا ئەمـەیان ڕاستییەکەیە، هەموو ئەو پانتاییە ئازادییەی کە چێژی لـێ وەردەگـرن ڕۆژوو گرتن یان کارکردنە، خۆ ئەگەر بیانەوێ کار بکەن لە برێکجاردا ناچار دەبن خاوەن کارێك قەبووڵ بکەن کە ئەگەر دەرفەتیان ببێت قەت ڕازی نابن کـاری بۆ بکەن. بەڵام وەك چۆن چارەنووسیان هەمان چارەنووسە لەژێر هەر ئاو و هەوایەك و هـەموو وڵاتانـدا بۆیـه پـێم وایـه دەکـرێ بڵـێین کـەوا کـارکردن بـه بەختەوەرییان دەگەیەنێ ئەگەر ژیانی ئاسوودەییان بـه فرەیـی بۆیـان دابـین

کرا. جا ئەگەر جوتیار سەرقاڵی بژێوی خێزانەکەی بوو ئەوا کاتی ئەوەی نابێ بە شوێن تیۆرییە چەواشەکارییەکانی تەجریدییەکاندا بچێ و هەمیشە هەست بەوە دەکات پێویستی بە بیرکردنەوە نییە. دوور لە کاری ڕاستەوخۆی ئاژانەکانی ملهوڕگەرایی، بە شێوەیەك هەست بەو زوڵمە ناکات کە کەوتۆتە سەرشانی وەك ئەوەی کەوتۆتە سەر دانیشتووانی شارەکان و لاتەریکییەکەی شێوەیەکە لە شێوەکانی ئازادی.، چونکە بە شێوەیەکی ئاسایی ئەوە تەنها لە شارەکانەوەیە کە ملهوڕگەری بە دوای قوربانییەکانیدا دەگەڕێ. ئەوە لە شارە چەوساوەکانەوەیە کە لەژێر حوکمڕانییەکی ملهوڕ و تەواو متمانەپێکراو بە هێزەکانی خۆیەوە دەژین، ڕۆحییەتی ئازادی بۆ داکۆکی و سەندنەوەی مافی سروشت و مرۆڤایەتی ڕادەپەڕێ. بەختەوەر ئەو کەسەیە کە لەم حەماسەتبازییە پیرۆزەدا کە لەم داوا ڕەوایە سەرچاوە دەگرێ ئیلهام وەردەگرێ، بێ گومان نابێ ئەوە لە بیر بکەین وەك مۆنتیسکۆ دەڵێ " ئازادی مافی پیادەکردنی هەموو ئەو شتانەیە کە یاسایەکان ڕێگەی پێدەدەن".

دوای ئەوەی ئەم شوێنە بێوەیانەمان جێهێشت کە بوو بەهۆی لەدایکبوونی ئەم تێبینییانە لەبارەی ڕەوشی جوتیاران لە جوانترین دەروناوچەی ئەم ئیمپراتۆریایە پان و پۆڕەدا، ڕێگەیەکی زۆرچاکمان گرت تا تۆکات کە دوای ڕۆیشتنێکی پێنج کاتژمێر و نیو تێیدا وەستاین. ئەم شارە کە شاری کۆنی بەریسایە، کەوتۆتە ناو دۆڵێك کە هەردوو ڕووباری چقل-ئەرمەك پێدا دەڕوات و جاران ناوی ئیریس بووە. ئەمە گەورەترین شارە لە ئاسیای بچووك و دانیشتووانەکەی شێست هەزار کەسە. هیوام خواست کە تێیدا بوەستین، بەڵام هەر ئەوهێندە تێیدا وەستاین بۆ گۆڕینی ئەسپەکانمان و دیسان هەشت کاتژمێری دیکە ڕۆیشتین بۆ ئەوەی بگەینە گورکات، کە سێباستۆپۆلی کۆنە.

حەممود بەگ ئەفەندی، بە هەوەسی خۆی هەموو جوولانەوەیەکی ئێمەی دیاری دەکرد، دەستی بەسەر خزمەتکارە تەتەرەکەم داگرت کە لەگەڵ مندا بوو ، سووریش بوو لەسەر ئەوەی کە خۆمان لەشارە گەورەکان دوور بخەینەوە و لە گوندە هەرە پەرپووتەکان بمێنینەوە. ٣ی مانگ زۆر بە ئاشکرایی تکام لێی کرد لێك جیاببینەوە و هەریەکێکمان بە تەنیا سەفەری خۆی بکات، ئەو دەتوانێ هەر تەتەرێك بیەوێ هەڵی ببژێرێ، بەڵام حەزدەکەم خزمەتکارەکەی من بۆ خۆم لێبگەڕێ: هەتا ئەوەشم خستە بەردەمی پاداشتی بدەمەوە ئەگەر بیەوێ ئەویان بۆ من لێبگەڕێ. بەڵام وا دیار بوو جیابوونەوە بە هیچ شێوەیەك لە پلانەکانی ئەودا نەبوو، وێڕای ئەو خۆبەزلزانیە کە حەممود بەگ نیشانی دەدا، کەچی ئەو جگە لە مرۆیەکی هەڵاتوو چیتر نەبوو. ئێمە تەنها یەك فەرمانمان پێ بوو کە تایبەت بوو بە کاروانەکەمان و لە سەرێکی دیکەوە بیروڕای دیکەی هەبوو کە توانیم تێیبگەم کەوا نیازی چی هەیە. ئەو حەممودە، لە گەنجێتیدا، کۆیلەیەکی مەملووك بووە دوای ئەوەی سولێمانی گەورە کڕیویەتی پەروەردەیەکی تایبەتی کراوە، پێ بە پێ توانیویە بگاتە بەرزترین پایە تاوەکو کراوە بە حاکمی بەسرە و خوشکی سلێمانی بچکۆڵەی هێناوە. لەو دەستەیە بوو کە بەژێر نیردا دەڕۆن تا دەگەنە بەرزترین پلەی شایان. دوای کۆچی دوایی سلێمانی بچکۆڵە، بۆ ماوەیەك عەبدوڵڵا ئەفەندی خەلعەتی لێ وەرگرتەوە، دوای ئەوە داویەتە پاڵ ئەوانەی پیلان دەگێڕن بۆ کەوتنی ئەم سەرۆکە چاکە، بە قازانجی ئەوەی سەعید ببێتە پاشای بەغدا، بۆیێ عەبدوڵڵا ئەفەندی ڕقی لێ هەڵدەگرێ و لە لیستی ڕەدوونراوە داواکراوەکانی دادەنێ و لە گێژەنی ئەم ململانێیە لە کاتی گەمارۆدا، لەگەڵ نۆ یان دە کەس لە دەستوپێوەندەکانی کە سووربوون لەسەر ئەوەی بەگەڵی بکەون، هەڵدێ. زۆر خۆی بە بەختەوەر دەزانێ کە هێشتا سەری نەپەڕیوە. پێی وتم کە دەچێتە کۆنستانتینۆپل بۆ

ئـەوەی لەبـەردەم سـولّتان داکـۆکی لـەخۆی بکـات و بـۆ ئـەوەی بیکـەن بـە فەرمانکارەیـەکی وەك کاپیدچـی باشـی بـۆ نموونـە.، وای بـۆ دەچـوو کـەوا باڵوێزی ئێمە لای بابی عالی پشتگیری لە داوایەکەی بکات.

"ئەگەر ئێوە لەو شوێنە گرینگە دانـران" مـن پـێم گـوت. " دەتـەوێ چ سەرێك یەکەم جار پێشکەش بە سولّتان بکەیت؟".

"سەری داود ئەفەنـدی پاشـا بـە هـیچ ئەولاوئەولایـەك"، ئـەو وەڵامـی دامەوە: "ئەگەر ئەو بیتوانیبوایە سەری منی بۆ سولّتان دەنـارد و ئـەو تاقـە سۆنگەی ئەوەبوو کە من نەکرام بە پاشای بەغدا، چونکە ناوی من پێشتر لـە فەرمانەکەدا نووسرابوو، بەڵام کاتێك دەگەمـە کۆنسـتانتینۆپل پێشـکەش بـە باڵوێزی ئینگلیزم بکە، چونکە من لە هەڵسوکەوتی ئێوە پیاوێکی ئاست بەرز دەبیـنم، وێـڕای ئـەوەی کـە بـە تـەنیا سـەفەر دەکـەی هـەروەك ئـەوەی بـە شێوەیەکی ئاسایی ئەوروپییەکان کاتێك دەیانەوێ بەدوای زانیاریدا بگـەڕێن، دەیکەن: متمانـەی بـاڵوێز لەگـەڵ متمانـەی مـن لـە پرۆژەکـانم سـەرکەوتووم دەکەن و ئەوکاتە داود وریایی خـۆی وەردەگـرێ. خوداوەنـد یارمەتیـدەرە". (تورکەکان فەزاعەتێك ناکەن بـە بـێ ئـەوەی نـاوی خـودا نـەهێنن)، "سـەری دەپەڕێنم و شوێنی دەگرمەوە".

ئەمانە خواستی خاکیی کەسێك بوون کە چەند ڕۆژ پێشـتر سـەری لەسەر تاڵە مووێـك وەسـتابوو. پـێم گـوت وێـڕای ئـەوەی کـە قسـەکانم بڕێـك مەعقولییەتیان تێدایە وەك دەردەکەوێ، بەڵام من سوور نـابم لەسـەر ئـەوەی لە گەشتەکە جیاببمەوە و دوای ئـەوە ئاسـتەنگ و ترسـەکانی خـۆم بـۆ شـی کـردەوە. هـەموو ئـەوەی کـە مـن دەمویسـت بەردەسـتی بخـەم ئـەوە بـوو وادەیەکم پێ بدات کە نەبێتە سۆنگەی جاڕسکردنم و مـن بتـوانم ئـەو ئەسـپە هەڵبـبژێرم کە دەمەوێ و هەروەها ئەو خزمەتکارە تەتـەرەم بـۆ بگێڕێتـەوە و لە دواڕۆژ بەیەکەوە وەستانەکانمان لە هەر ڕۆژێکدا پێکەوە دیاری بکەین.

لە ئەنجامی ئـەم ڕێککەوتنـە مـن تـوانیم ئەسـپێکی نایـاب لـە کـاتی دەرچوونمان لە تورکات بەردەست بخەم و بۆ هێشتنەوەی ئـەم ئیمتیـازە بـە پێش هەموو هاوڕێکانم کەوتمەوە. دوای ئەوەی ماوەی سێ کاتـژمێرمان بـڕی بەناو وڵاتێکی چـیایی و ڕۆمانتیـك، چـوومە نـاو کـووخێکی دارتاشـەکانی نـاو یـەکێك لـە دارسـتانەکان و فنجانێـك قـاوەم خـواردەوە. بـەڵام لـە کـاتی گەیشتنیان من سواری ئەسپەکەم بووم. دوای ڕۆیشتنێکی شـەش کاتـژمێری هەروەها لە ئەماسیەش بە پێشیان کەوتمەوە.

ئەم شـارە کەوتۆتـە نـاو دۆڵێکـی بەرتەسـك لـە نێـوان چـیای بـەرز و لەگەڵ باخچە زۆر و زەوەندەکانی هەردوو ڕووباری چەقلای ئەرمەق دەبـڕێ. شارەکە بەوە بەناوبانگە کەوا سترابۆن لەوێ لە دایك بووە و ئەو ڕووبارەکەی بـە نـاوی "ئیریـس" ناونـاوە و دواتـر وەسـپێکی نایـابی شـارەکە دەکـات. هەروەها شارەکە ڕوفاتی پاشا (پۆنت)ی تێدایە کە بەشێك لە شانشینی کـۆن بوو. شەش کاتژمێر ڕۆیشتین و شەو لە شاری ماراسۆن کە شارێکی گەورەیـە ماینەوە، بەڵام هەرگیز ترووسکەی پاك و خاوێنی لێوە نەدەهات.

لە ٤ی مانگ، دوای ئەوەی چوار کاتژمێر ڕۆیشتین، گەیشتینە شاری عوسمـان چـیك، شـارێك کـە تـەنها ڕەگەزگـەلی دواکـەوتوو و کێـوی تێدایـە، دەکەوێتە سەر ڕووبارێك کە دەڕژێتە ناو قزل–ئەرمەق. بـە قەڵایـەکی کـۆن و جوان و پردێکی جوان بەناوبانگە و دەڵێن بە فەرمانی سوڵتان بایەزید بونیاد نراوە. دوای ئەوەی مـاوەی نیـو کاتـژمێر لـە ئێـوارە و بەشـێکی شـەو بـەناو ڕێڕەوێکی تەسکی هەڵکەندراو بەناو چیادا ڕۆیشتین، گەیشتینە قەڵای حـاجی هەمزە، ئەو قەڵا بچووکەی پێی دەوترێ ئەندراپی کۆن.

لە پێنجی مانگ، دوای ئەوەی سی میلمان لە دەرو ناوچەیەکی نایـاب بـڕی لـە تۆسـیا چـاومان بـە کەسـایەتییەکی گـەورەی ئێرانـی کـەوت کـە دەگەڕایەوە بۆ وڵاتەکەی، کەسێکی خەڵکی مەڵاتییەش، کە کەمێك فرەنسـی

دەزانی، بەگەڵم کەوت بۆ ناو بازاڕ، لـە هـەمان ڕۆژدا، لـووتم بـە نموونەیـەکی دیکەی بێویـژدانی کـەوت کـە ئەفسـەرانی تـورك یـا تەتـەرەکان دەیکـەن بـۆ ئەوەی هەرشتێکیان بویَ بە هێزی زۆر بەدەستی بهێنن. من بە چـەند میلێـك لە پـێش هاوڕێکانمـەوە بـووم، کاتێـك تەتەرەکـە کـە هەمیشـە ڕایـدەکرد بـۆ ئەوەی لە پێشدا ئەسپەکان ئامـادە بکـات، بـە هـەنگاوی گـەورە گەڕایـەوە و داوای لـیَ کـردم بـاقی کاروانەکـە لـە کوێیـە. دوای ئـەوەی کـەمێك دواتـر چـەکەکانی پشـکنی، چـەکەکەی مـنی تـاقی کـردەوە و داوای لـیَ کـردم بـە شوێنییەوە بچم. سەرەتا من لام وابوو کەسانێك هەن کـە پـەلامارمان دەدەن بەڵام پێچەوانەکەی ڕاست بوو. لەگەڵ یەکەم پێچانەوەی ڕێگەکە چـاومان بـە سـێ پیـاوی تـەواو چـەکدار کـەوت کـە پـانزە ئەسـپیان پـیَ بـوو. دەمانچـە بەدەست پەلاماری دان و پـێش ئـەوەی ئـەوان کـاتی تـەواویان بـبیَ داکـۆکی لـەخۆیان بکـەن، حـەوت یـان هەشـت لـە باشـترین ئـەو ئەسـپانەی توانیمـان هەڵمانبـژارد و سـوێندمان خـوارد کـە هـەر کەسـێك بیـەویَ دەسـت بکاتـەوە بیکـوژین. ئەمــە کــاری ســاتەوەختێك بــوو و ئــەم کــردەوە لێهاتووانەیــە سەرنجڕاکێشە ئەوهێندە خێرا تەواو بوو بەر لەوەی کاتی ئەوەم بـبیَ بـیر لـە ئەنجامەکانی بکەمەوە. مـن لـەو بـاوەڕەدا بـووم کـە کـەمترین شـتێك کـە لـە بەرامبەر خزمەتەکانی خۆم وەگیری بخەم ئەوەیە کە ئـەو ئەسـپە هەڵبـژێرم کە خۆم دەمەویَ، بەڵام تەتەرە چەپەڵەکە پێی وتم ئەوانە ئەسـپی تایبـەتیی حەموود بەگ و پیاوەکانیەتی. کە بینیم ئەمە کارێکی ناڕەوایـە و بـەڵکو دژی هەموو پرەنسیپێکی مامەڵەی شەریفانەیە لەنێوان خـەڵکانی یـەك چـیندا، بـە بـیَ ئـەوەی گـویَ بـەوە بـدەم کـە حـەموود بـەگ و پیاوەکـانی چـی دەڵـێن، ئەسپێکم بۆ خۆم هەڵبـژارد و جڵـەوی ئەسـپەکەم کـردە ملـی و دەمودەسـت سواری پشتی بووم و لـە جیـاتی ئـەوەی تەتەرەکـە تـووڕە ببێـت، تـەنها بـە شــۆخییەکەوە وتــی: "ئەوروپییەکــە یاریــدەی دام لــە بەردەستخســتنی

ئەسـپەكاندا"، تەتەرەكـە وای گـوت و " وێـڕای ئـەوەی كـە عەدالـەت وایـە هـەموو شـتێك كـە پێویسـتمان بێـت لـە بێگانـەكانی وەربگـرین، بـەڵام ئێمـە هـەمووومان سـەرباز و گـەڕۆكین، شـێتییە كـە هاوڕێیـەكان لـەنێوان خۆیانـدا دەمەقاڵێیان ببێ". ئەوە پرەنسیپە ئەخلاقییەكانی بوو.، ئەوەی كە ڕێگـەی لـێ نـەگرت بەیانییەكـەی بـەرەوڕووی تەتـەرێكی دیكـە ببێتـەوە و بـە شمشێرەكەی بریندار بكات بەرلەوەی كە ئەویان بتـوانێ بـەرگری لـە خـۆی بكات، ئێمە تەنها ئەوكاتـە توانیمـان لـە یـەكیان بكەینـەوە دوای ئـەوەی بـە دەستی شمشێرەوە خۆمان خستە نێوانیانەوە.

٦ ی مـانگ دوای ئـەوەی بـە شـاری قـەرەژوان* ڕەت بـووین، كـە شارێكی چكۆڵەیە و دەكەوێتە پێدەشتێكی بەپیت.، دوای ئەوەی كـاروانێكی بیست كاتژمێریمان بە بێ وەستان بڕی، چەند كاتـژمێرێك بـۆ حەسـانەوە لـە قەرەژولار** ماینەوە. لە ٧ ی مانگ، لە كەشێكی زۆر سارد كـە لـەوەتای دوو یـان سـێ ڕۆژ بـوو هـەڵی كردبـوو و بـەفرێكی زۆریـش بـەردەوام دەبـاری، ڕۆیشتین. ئەو گەڕۆكانەی كە چاویان پێمان كەوت ئامۆژگارییان كردین زیـاتر نەڕۆین، چونكە ئەوان لە ڕێگەكە مەترسی زۆریان بینیبوو و بەفر ڕێگەی لەوە گرتبـوو تەنانـەت شـوێنەواری ڕێگەكـەش بناسـرێتەوە، بـەڵام تەتەرەكـەمان لەگـەڵ ئەوەشـدا بڕیـاری دا بـەردەوام بـین لـە گەشـتەكەمان جـا ئەمـە لـە كەللەڕەقییەوە بووبێ یان لە بەسووك سەیركردنی مەترسی و ماندووبوونـەوە بووبێ. بەو پێیەی كەوا ئەسپەكەی مـن و ئەسـپەكەی حـەموود بـەگ نایـاب بوون، توانیمـان بـە پـێش هاوڕێكانمـان بكەوینـەوە و بگەینـەوە ڕێبەرەكـە و تەتەرەكە كە پێش نیو سەعاتێك پێش ئێمە بەڕێ كەوتبوون. لە دوورایییـەكی نزیكـدا بینیمـانن بـەڵام بـەفر بـارین بـە تـەواوی ڕێگـەی لـێ گرتبـووین تـا

---

* Karajouan

** karajolar

دەمودەست بیانبینین و بەفر هەتا شوێنپێی ئەسپەکانیشی داپۆشیبوو. بە تەنیا بەناو زنجیرە چیا بەرزەکانی ئۆلیمپدا دەڕۆیشتین و تا شەو هەر تێیدا دەسووڕاینەوە. دەترساین لە هەر ساتێکدا بەفر ونمان بکات یان بکەوینە ناو خەرەندێکەوە ئەگەر لەو تووڵە ڕێگەیە دووربکەینەوە کە دەبێ بیگرینە بەر کە، چیتر نەماندەتوانی ڕێگەکان بناسینەوە ئەگەر غەریزەی ئەسپەکانمان نەبوایە. دواجار دوای ئەوەی ماوەی شانزە کاتژمێرمان بڕی بۆ ماوەیەك کە دەکرێ تەنها بە نۆ یان دە کاتژمێر ببڕدرێ گەیشتینە حەمامڵی، وەك چۆن شەو داهات، تا بەیانییەکەی ڕۆژی دواتر هاوڕێکانمان پێوەندییان پێوە نەکردین و ئەوانیش هەمان ئەو ئاستەنگانەیان هاتبووە پێش کە ئێمە بینیمان، وێڕای ئەوەی کە ئەسپێکیشیان لێ ون بووبوو. بەفر بەردەوام دەباری بەڵام کەمێك سووکتر. دوای دە کاتژمێر لە ڕۆیشتن گەیشتینە شاری گەریدە، شارێکی بچووك، شارێك کە هیچێکی سەرنجڕاکێشی تێدا نەبوو و ماڵەکانی لە دار دروست کرابوون. نەمانتوانی هیچ ئەسپێکی لێوە بەردەست بخەین بەڵام شەومان لەوێدا بەسەر برد.

٩ ی مانگ بەرەو بۆلی بەڕێ کەوتین و ئێمە ئەوهێندە خراپ سواری پشتی ئەسپەکان بووبووین کە تەنها دوای سێزدە کاتژمێر و بە زەبری قامچی لێدان لە ئەسپەکانمان گەیشتینە ئەوێ. ڕێگەکە تا ڕادەیەك باش بوو بەڵام لە ماوەی یەکەم حەوت کاتژمێردا، نە هیچ ئاواییێك و نەهیچ شتێکمان نەبینی کە ئاماژە بۆ ئاوەدانی بکەن. ئەم شارە ناوچەیەکی خاڵی وەستانی سەرڕێگەی زۆر نایاب بوو، لەم شارەدا پۆستەخانە و بازاڕێکی گەورە و گەرماوگەلی چکۆڵە، بەڵام پاکوخاوێن و چاك ڕاگیراوی لێ بوون. ئەو پێدەشتەی کە دەوری دابوو بەشێوەیەکی چاك چێنرابوو و پڕی بوو لەو ئاواییانەی کە بەشێوەیەکی گشتی کەوتبوونە سەر کەنارەکانی چەند

ڕووبارێکی چکۆڵە کە دەتوانرێ پیایاندا بپەڕیتەوە و دەڕژێنە ناو زەریای ڕەش.

لە ١٠ ی مانگ هەرگیز ئاوا بە خراپی سواری پشتی ئەسپەکان نەبووبووین و هەروەك دوێنێ خراپترین ئەسپ بە نسیبی من بوو. بەڵام ئەسپی خراپ بە نیسبەت تەتەرەکان بیانووەك نەبوو بۆ ئەوەی لێیان خۆشبێ بۆ ئەوەی هەنگاوی خێرا نەنێ ئەگەر بڕیار لەسەر ئەمە بدات. ڕێگەکە خراپ بوو و ئەسپەکانمان تا پاژنیان لەناو قوڕو لیتەدا بوون و بڕێك جار پێیەکانیان لەناو ڕەگی دارەکان دەچەقی وەك ئەوەی (لەناو تەڵەیەکدا بووبن). ئەسپە بەدبەختەکە کە سواری پشتی بووم لە ماندوویێتییان کەوت و ئیدی مەحاڵ بوو هەڵی بسێننەوە و ناچار بووین وازی لێ بهێنین. ئەو ئەسپەی کە دوای ئەوە دایانمێ کەمێك باشتر بوو، ڕێگەکە باشتر دەبوو و بە هەنگاوی خێرا دەڕۆیشتین، بە قامچی لە ئەسپەکانمان دەدا و وەکو شێت هاوار دەکەین تاوەکو ئەسپەکانمان هەڕا بکەن. ئەسپەکەی من دوو جاران لەگەڵ مندا کەوت بەڵام بە بێ ئەوەی لە زینەکە بکەومە خوارەوە.، بەڵام میلێك دواتر جارێکی دیکە بەسەر مندا کەوتە ناو زۆنگاوێك و منی لەودیو زۆنگاوەکە جێهێشت، لە توندی کەوتنەکەم پەشۆکام. پێم داگرت تا ئەسپێکی دیکەم بدەنێ، بەڵام پێشتر لە ڕووداوگەلی هاوشێوەدا هەموو ئەو ئەسپانەی کە لە نۆرەدا بوون بەکارهێنرابوون و بۆیە من ناچار بووم بەوەی خۆم دەستبەردار بم.

ئەمە شێوازی سەفەرکردنە لەگەڵ تەتەر. من بەختی ئەوەم بوو هەیکەلێکی زۆر باشم هەبوو. بەڵام ئەم ڕووداوە بچووکانە دەشێ ببنە وانەیەك و بەڵگەی ئەوەی کە پێویستە تەواو هێزەکانی خۆت لێك بدەیتەوە پێش ئەوەی دەست بە سەفەرێکی ئاوا بکەیت لەگەڵ پارەیەکی کەم کە من هەمبوو. بەڵام ئەگەر بمتوانیبووایە تەتەرێك و خزمەتکارێکم تەنها بۆ من

هەبوایە لەگەڵ کەرەستەگەلی شیاودا، ماوە ماوە گەڕۆکەکان پێوەندییان پێوە دەکردین، و زۆر ئاسوودەتر سەفەرم دەکرد، بەڵام کە نەمتوانی ئەم کەرەسەگەلە بەرچاوانە دابین بکەم ئەوا زۆر خۆم بە بەختەوەر دەزانم لەو دەرفەتەی کە بۆم هاتە پێشەوە. هەرچەندە بوونی من بێ گومان بۆ هاوڕێکانی سەفەرەکەم چارسکار نەبوو، بەڵکو هێزێکی زێدە بوو بۆ هێزی ئەوان و لە ئەنجامدا بۆ ئاسایشی ئەوان، بەڵام زۆر کەم بایەخیان بە پێویستییەکانی من دەدا، دەشیا بە تەنیا جێم بهێڵن و دەستبەردارم بن ئەگەر من وەکو ئەوان بەرگەی ماندووبوون و بێبەشبوونم نەگرتبوایە.

دۆستشە، کە شەوی دەی مانگمان تێدا بەسەر برد، جگە لە چەند خانێکی تایبەت بۆ حەسانەوەی گەشتیارەکان هیچی دیکەی تێدا نەبوو. یانزەی مانگ بەجێمان هێشت و ماوەی دوانزە کاتژمێر بەناو دارستان و بەناو ڕێگەی سەختدا ڕۆیشتین تا گەیشتینە هەندەك کە تەنها چەند کێڵگەیەکمان بە دەوریەوە بینی کە ترێی نایابی پێوە بوو و هیواکانمان خەریك بوو دەبووژایەوە. تاقە شتی سەرنجڕاکێش کە لەو ڕۆژەدا بینیمان دوو یان سێ ئاشی ئاو بوو کە لەسەر جۆگەلەیەکی ئاو دانرابوون، هەرچەندە ئامێرسازییەکی سادە بوو، بەڵام مانای پێشکەوتنێکی هونەری و شارەستانی دەگەیاند کە لە وڵاتێکی گوندنشینی سەرەتاییدا پێشبینی نەدەکرا.

هەندەك دەکەوێتە سەد و بیست میلی کۆنستانتینۆپل، هاوڕێکانم بە دەرچوونیان، سووربوون لەسەر ئەوەی لە گەشتەکە بەردەوام بن بە بێ وەستان. ئەوان نهێنی خۆیان بۆ نەدرکاندم بەڵام من بە بێ ئەوەی ئامادەی ئەم سەفەرە درێژە بم بە شوێنیان کەوتم و بە پردێکی دارین لە ڕووباری سەنگەر، ڕووباری ئەوهێندە تیژڕۆدا پەڕینەوە کە کەم جێگەی ئەمان بوو و بەسەر پاشماوەی پردێکی نایابدا ڕووبارێکی دیکەمان بڕی کە لەوانەیە هەر تەنها لقێکی ئەو ڕووبارە بێت کە تازە باسم کرد. بەڵام واپێدەچوو ئاوەکان

ڕێڕەوی کۆنی خۆیان گۆڕیبێ: بە ئاستەم ئاوی ڕۆیشتوومان لە قووڵایی ڕووبارەکە دەبینی و هیچ شتێکیش ئاماژە بۆ ئەوە ناکات کە ڕەوشەکە لەوەتەی چەند ساڵێك لەوە باشتر بووبێت.

دوانزە کاتژمێر لە دووریی هەندەك، سەبانجیێ* - مان بینی کە کەوتۆتە سەر زەریاچەیەکی جوان کە بەشێکی ڕێگەکە پێچاوپێچی بازنەییە. ئەمە شارێکی بچووکە، دوای ئەوەی ئەسپەکانمان تێدا گۆڕی، بەڕێ کەوتینەوە. بە ڕێگەیەکی کۆنی بەردڕێژکراو بەناو زۆنگاوێکدا پەڕینەوە، دوای ئەوەی دە کاتژمێر ڕۆیشتین گەیشتینە ئیزمید، نیکۆمیدی کۆن، کە کەوتۆتە ناو نیمچە دوورگەیەك کە بەرەو زەریای مەڕمەڕ دەڕوات. کاتێك چووینە ناو ئەم شارە شەو ڕاکشابوو. تەنها ئەسپەکانمان تێدا گۆڕی و بەردەوام بووین لە ڕۆیشتن. شێست میلی کۆتاییمان بە بێ وەستان بڕی، تەنها جارێك وەستاین بۆ گۆڕینی ئەسپەکانمان و بە بێ هیچ ئازووقەیەك جگە لەوەی توانیمان بەردەستی بخەین بە بێ ئەوەی لەسەر زین بێینە خوارەوە و لە ١٣ ی نیسان لە کاتژمێر یەکی پاشنیوەڕۆ گەیشتینە سکوتاری کە لەوێدا سەفەرەکەمان بە کۆتا هات.

کۆتایی

---

* Sabangié

ئیندێکسی
ناوی کەس و شوێن

ناوی کەس

ئا

ئیمپراتۆریای عوسمانی: ٥، ١٤، ١٧، ٢٣، ٤٦

ئەدریان: ١١

ئێزیدییەکان: ١٧، ٢٤، ٢٩، ٦٥، ٦٦، ٦٨، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥

ئادام گیفۆرد گلاسکۆت: ٢٢

ئەدوارد دیکسۆن: ٢٢

ئیزابێلا لوسی بیشۆپ: ٢٦

ئیبراهیم پاشا: ٢٩

ئی.بی. مێجەر سۆن: ٢٩

ئێدوارد ولیم چارلس نۆئێل:٢٩

ئارشیبالد میلنا هامیلتۆن: ٣٠

ئینگلیز:٥١،٥٠،٤٠، ٦٦، ١٠٩،٧٤

ئەرمەنی: ٩٣،٨١،٤٩

ئەوروپی:٥١،٥٠، ٥٩، ٦٢، ٩٢، ١٠٩، ١١١

ئیسلام: ٩٣

ب

برانت: ٢١

بۆتا: ٢٣

بۆناپارت: ٥١

بورگۆن: ٩٧

بایەزید: ١١٠

پ

پییێر بیلۆن: ١٣

پوولیێ: ١٣

پارت: ٨٣

ت

تاڤێرنییێ: ١٣

تەتەر: ٣٧، ٥٣،٤٨،٤٧،٤٥،٤٤،٤٠،٣٩، ٦٤، ٦٧، ٧٣، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٧٨، ٩٠، ٩٥، ٩٦،

٩٨،٩٧، ١٠٠، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٨،
١٠٩، ١١١، ١١٢، ١١٤
تورك: ٣٩، ٦٤، ٦٥، ٧٣، ٧٧، ٨٠،
٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٦، ٩٠، ٩٢، ١٠١،
١٠٥، ١٠٦، ١٠٩، ١١٠، ١١١

ج

جۆن میلدنهال: ١٤
جۆن ماكدۆنالد كێننەر: ١٥
جیمس برانت: ٢٠
جیمیس بیللی فرەیزەر: ٢٢
جۆرج فلۆوەر: ٢٥
جوستین پێركینس: ٢٥
جوولەكە:٤٩، ٦٥، ٨١،٧١، ٨٢
جۆنسۆن: ١٠٦

ح

حوسێن پاشا: ٧٣
حوسێن عەلی : ٨٢
حەموود بەگ ئەفەندی: ١٠١، ١٠٤،
١٠٨، ١١١، ١١٢

د

داود پاشا: ١٠
دوپرێ: ١١
داود ئەفەندی:٥٠، ٥٦، ٦١، ٩٨، ١٠١،
١٠٩
داریوش: ٦٤

ر

ریچارد پۆكۆسكی: ١٤
ریچ: ٣١
رووس: ٥١

ژ

ژاك گاسووت: ١٣
ژان شیسنۆ: ١٣
ژان پاتێست: ١٣
ژان دو تێڤێنۆت: ١٣
ژان شاردان: ١٣
ژان ئۆتیێ: ١٣
ژۆن ژاكسۆن: ١٤
ژ.شیل: ٢٥
ژ.گ. تایلۆر: ٢٥

س

سەعید پاشا: ١٠
سێزار لامبێرت: ١٣
سێر جۆن مالكۆلم: ١٥
سێر رۆبێرت كێر پۆرتێر: ١٨
سلێمان پاشای بابان: ٢٣

سولێمان ئاغا: ٣٧
سانت– ژاك: ٧٩
سلێمانی گەورە: ٨٦، ١٠٨
سولتان: ٩٤
سلێمان پاشای بچووك: ١٠١، ١٠٨
سەعید: ١٠٨

ع
عەبدوڵڵا زەنگەنە: ٦
عوسمان دەشتی، دكتۆر: ٦
عوسمان سەیفی بەگ: ٢٦
عەلی ئاغا چولنگی:٩، ٣٥، ٥٣
عەرەب: ٦٥، ٧٥، ٨١، ٨٢
عەبدوڵلا ئەفەندی: ١٠٨

ف
فریدریك میللینگن: ٢٦
ف.ڕ.مۆنسێل: ٢٧
فرانسیس م. هاللی: ٣٠
فرەنجی: ٥٠

ك
كلۆد بیلیڤر: ١٣
كلۆدیوس جیمس ریچ: ١٩
كۆلۆنێل كیننەر:٥٥
كورد: ٥٤،٤٩،٤٧،٤٤،٤١،٤٠،٣٩، ٥٩، ٦٠، ٦٥، ٨٩
كەرویشك: ٥٠
كاپید: ٩٧

گ
گی.م. لیز: ٢٩
گی.ئی، هیبارد: ٣٠
گورجی: ٣٩، ٦٥،

ل
لیندفایلد سۆن: ٣٠
لیبۆكۆك: ٩١

م
مەحموود پاشای جاف: ٢٠
ماری ماكینتۆش: ٢٠
میر پاشای كۆرە: ٢٣
مارك سایكس:٢٨
مۆلینێكس–سیل: ٢٩
مۆرگان فیلیپ پرایس: ٢٩
ماژۆر كینیپ ماسۆن: ٢٩
مەسیحی: ٦٥، ٦٦، ٧٢، ٧٣، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٩٣، ٩٦، ١٠٣
ماكدۆنالد كیننەر: ٦٦
موتەسلیم: ٨٠، ٨٩

موسلمان: ٨١، ٨٢، ١٠٣، ١٠٦
موستەفا ئاغا: ٩١
مۆنتیسکۆ: ١٠٧

ن

نادر شا: ٧١، ٧٣
نەستووری: ٨١

ه

هێنری ئۆستن لایارد: ٢٣
هۆراتیۆ سوتگات: ٢٥

و

ولیەم هیوود: ١، ٣، ٤، ٩، ١٠، ١١، ١٧، ١٨، ٣١
والتەر .ب. هاریس: ٢٧
ولیەم ئیدوارد کۆللینس: ٢٩

ی

یۆحەننا: ٦٨، ٧١، ٧٢
یەزید: ٨٢

ناوی شوێن

ئا

ئێران: ٥، ١٤، ١٥، ١٦، ١٨، ٢٣،
٢٧،٥٠، ٦٠، ٧٣، ٨١، ١١٠

ئیبراهیم–خانچی: ١٠، ٤٤

ئەربیل: ١٠، ٣٣، ٥٨، ٦٤، ٦٥، ٦٦

ئەماسییە: ١٠،٨٧، ١١٠

ئورفە: ١٤، ١٦

ئامەد: ١٥

ئەردەلان: ١٦

ئازەربایجان: ١٦، ١٨

ئەرمەنستان: ١٦، ١٨، ٢١

ئاسیای بچووك: ٢١

ئەرزەنجان: ٢١

ئەرزەرۆم: ٢١

ئەستەمووڵ: ٢٢

ئەمریكا: ٢٦

ئاسیای ڕۆژهەڵات: ٢٦

ئاسیا: ٦٣، ٨٢

ئەربا:٤٤

ئاغا گهێلی: ٧٧

ئارگۆنا: ٩٦، ٩٧

ئینگلیستان: ١٠٠

ئۆكسۆلی: ١٠١

ئێریس: ١٠٧، ١١٠

ئۆلیمپ: ١١٣

ئیزمید: ١١

ب

بەسرە: ٩، ١٠٨

بەغداد: ١٠، ١٧، ١٨،١٩ ، ٢٣، ٢٨،
٣٣،٤٠ ،٥١، ٥٨، ٦١، ٦٢، ٧١، ٧٣،
١٠١، ١٠٨، ١٠٩

بیر: ١٤

بدلیس: ١٤، ٢١

بریستۆل: ١٩

بەختیارییەكان: ٢٧

بانە: ٢٨

باتووم: ٢٨

بۆمبای: ٣١

بۆسفۆر: ٤٦

بووس: ٥٢

بابل: ٧١

بۆلی: ٨٧

پ
پاریس: ١٢،
پەرسیپۆل: ١٩
پێنجوین: ٢٠

ت
تۆرۆس: ١١، ١٧، ٤٦،٨٧، ٩٦، ٩٧،
٩٨، ٩٩،
توزخورماتوو: ٢٠
تاران: ٢٢
تەورێز: ٢٢، ٢٨
تیبیت: ٢٦
تفلیس: ٢٨
تورعابدین، ٢٩
تورکیا:٥٠، ٦٠، ٨٧
تێزیان: ٨٧، ٨٩، ٩٠

ج
جولفا: ١٤
جەزیرە: ١٧، ٢١
جۆرجیا: ١٨
جەزیرەی ئیبن عومەر: ٢٩

چ
چەمچەماڵ: ٢٠
چین: ٢٦
چیس ئۆغلی: ١٠١
چقل ئەرمەك: ١٠٧
چقلای ئەرمەق

ح
حەلەب: ١٤
حەمرین: ١٨
حەمام: ٧٢، ٩٣
حامودە: ٧٩
حەسەن بادریك: ١٠٣
حەکیم – خان: ١٠٣
حاجی هەمزە: ١١٠
حەماملی: ١١٣

خ
خانەقی: ٢٧
خارپووت: ١٠١

د
دارا (کەلاوە): ٧٩
دیاربەکر: ١٠، ١٤، ١٧، ٢١، ٢٥، ٢٦،
٨٧، ٩٢، ٩٥
دیالە: ١٨، ٢٣،

دیجله: ١٩، ٢٥، ٧١، ٩٠، ٩٢، ٩٧
دیژۆن: ١٩
دەلی عەباس: ٢٠، ٣٩،
دوخەلا: ٣٧
دۆلان: ٤٨،
دووگرووت: ٧٨،
دارغیلتاش: ١٠٤
دۆستشە: ١١٥

ر

روان: ٣١
ڕووسیا: ٥١
رۆمانیا: ٦٠

ز

زەهاو: ١٦
زێی بچووک: ٥٦
زەر: ٥٤
زەریای رەش: ١١٤

ژ

ژاپۆن: ٢٦

س

سلێمانی: ١٠، ١١، ١٧، ١٨، ٢٠، ٢٣،٤٩،٥٤، ٥٧، ٥٨
سکۆتاری: ١٠، ٨٧، ١١٦
سولتانیە: ١٤
سیستان: ١٤
سیواس: ١٧، ٨٧،١٠٥
ساوج—بولاق: ١٨
سەبانجیێ :١١٦
سنە: ٢٠، ٢٨
ساوجبۆلاق: ٢٣
سەردەشت: ٢٣، ٢٨
سابلاغ: ٢٨
سەقز: ٢٨
سوریا: ٢٩
سەرگەرم: ٤٩
سەرا: ٥٠
سوسێ: ٥٢
سوزا: ٧٦
سەریکەخان: ٧٩
سوولە —مان: ١٠٥
سەنگەر: ١١٥

ش

شاروخ: ١٦

شارەزوور: ١٨
شیراز : ١٩
شەنگال: ٨١

ع

عێراقی عەجەمی: ١٨
عێراقی عەرەبی: ١٨
عەرەبگێر: ٢١
عەبدولعەزیز: ٨٥
عوسمان چیك: ١١٠

ف

فرانسا: ١٩، ٣١، (٣٥پ) ،٥١، ٦٣
فورات: ١٠١

ق

قەزوین: ١٤
قەندەهار: ١٤
قوم: ١٤
قەرەقووش: ١٧، ٦٦، ٦٧
قەسری شیرین: ١٨
قزرابات: ١٨
قەندیل: ٥٧
قەسری جیهان: ٧٩
قزل– ئەرمەق: ١١٠
قەرەژوان: ١١٢
قەرەژولار: ١١٢

ك

کاشان: ١٤
کانانۆر: ٩،
کرمان: ١٤
کیرلا: ٩،
کۆنستانتینۆپل: ١٠، ١١،٢٢، ٢٣، ٣٥، ٥٦، ٩١، ٩٣ ، ٩٨ ، ١٠٨، ١٠٩، ١١٥
کفری: ١٠، ١١، ١٧، ٢٣،٤٠،٤١، ٥٧
کۆیسنجاق: ١٠، ١٧، ٣٣، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٦٠
کۆمپانیای هیندی ڕۆژهەڵات: ١٧، ١٩
کرماشان: ١٨
کەرکووك: ١٨
کەنەدا: ٢٦
کۆریا: ٢٦
کوردستان: ٣٣،٤٠،٤٤،٤٩،٥٠، ٥٧، ٥٩، ٦٠
کارپووس: ٥٦
کاروانسەرا: ٦٧، ٩٢
کەنیسە: ٧٢، ٩٣

گ

گۆیژه: ۲۰

گۆرستان:٤٤، ٥٥، ٩٢

گۆڵیخان:٥٤، ٥٥

گوزاوجه: ٥٤،

گورکات: ١٠٧

گەریده (شار) : ١١٣

ل

لەندەن: ١٢، ١٤، ١٦، ١٩، ٢٠، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٧، ٢٨

لاهور: ١٤

لۆنگدۆکی: ٦٣

م

مالابار: ٩

مووسڵ: ١٠، ١١، ١٧، ٢٣، ٣٣، ٥٨، ٦٧، ٦٨، ٧١، ٧٢،٧٣، ٧٥، ٨١، ٩٢

ماردین: ١٠، ١٧، ٦٨، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٨٧، ٨٩، ٩٤، ٩٧، ٩٨

مەلاتیه: ١٧، ٢١، ٨٧، ١٠٢، ١٠٣، ١١٠

ماهیدەشت: ١٨

مەراغه: ١٨، ٢٨

مەریوان:٢٠

موش: ٢١

میزوپۆتامیا: ٢٢، ٢٩، ٨٣

مازولیپاتان: ٣١

(میسر)(پ): ٣٥، ٥١

مزگەوت: ٧٢، ٧٩، ٩٣

مەقدۆنیس: ٧٨

مادن: ٩٧، ١٠١

مەنزل– خانه: ١٠٢

ماراسۆن: ١١٠

مەڕمەڕ: ١١٦

ن

نەسیبین: ١١، ١٧، ٦٨، ٧٥، ٧٨، ٧٩، ٨١

نەمرود: ٢٤

نیل: ٥٢

ه

هیندستان: ٩، ١٤، ١٧، ٣١، ٩٦

هەولێر: ١٠، ١١ (بڕوانه ئەربیل).

هەکاری: ٢٤

هندەك: ٨٧،١١٥– ١١٦

هەلووژه–خان: ١٠٤

و

وان: ١٤، ٢١

ورمێ: ٢٣، ٢٨

ی

یۆنان:٤٦، ٦٠

پێرەستی گشتیی

سەفەرنامەکە

بەشی یەکەم:

پێشەکی– چەند سەرنجێك دەربارەی ڕەوشی ئێستەی مالابار و ئەو گۆڕانکاریانەی کە بەسەر هەلومەرجە سروشتییەکانی ولاتدا هاتوون لەوەتای کەوتۆتە ژێر دەسەلاتی حوکمڕانی بریتانییەوە– ئەنجامەکانی ئەم گۆڕانکاریانە– حکومەتی سیڤیل و سەربازی.

بەشی دووەم:

دەرچوون لە کانانور– کەشتییە هیندییەکان– بازرگانی مانگالۆرە– ئەشکەوتگەلی سەرنجڕاکێش لە کادری–دەمارگیری هیندۆسەکان– ڕەوشی ئێستای گوا– بۆمبای– ڕەوشی هێزەکانی ئینگلیز لە هیندستان.

بەشی سێیەم:

دەرچوون لە بۆمبای– کەنارەکانی عەرەبی–یەمەن–مەسقەت– دانیشتوانەکەی– کۆیلەفرۆشتن– هەلومەرجیان– گەشت بۆ ناوەوە– مەترسییێك بەرەو ڕووی کەشتیەکە بۆوە– دانیشتوان و ئاو و هەوا و مێژووی مەسقەت.

بەشی چوارەم:

یاخیبوون لەناو کەشتی– هورمز–دورگەی قابیل– چەتەکانی قەواسم– دلڕەقیان– گەیشتن بۆ بوشەهر–مێژوو و بازرگانی لەم شارەدا– دوورگەی خارك، ڕاوی مرواری لە دوورگەی بەحرەین– گەیشتن بۆ بەسرە.

بەشی پێنجەم:

گەشێك بۆ كەنداوی عەرەب– باخچەی عەدەن–گەشتێك بەناو بیاباندا بۆناو بیابانشینەكان بۆ ماوەی سێ هەوتوو– هۆزی مەنتەفیك– دەرباری شێخ محەمەد– ناكۆكی لای شێخ ئیبراهیم.

بەشی شەشەم:

گەیشتن بۆ شەترە–رێزگرتن لە سەیدەكان– هۆزی بیابانشینی یەكگرتوو–واسیت–بەیەكگەیشتنی سوپای عەرەبی– فەرمان بۆ جوولەپێكردنی– گەیشتن بۆ بابل.

بەشی حەوتەم:

كەلاوەكانی بابل– بەیەكگەیشتن لەگەڵ كاروان– دزی یەكێك لە ڕێبەرەكان–نۆكەندە كۆنەكان، كەلاوەی سلوقیە و تەیسفون– ترسێكی بێ بنەما– گەیشتن بۆ بەغدا.

بەشی هەشتەم:

وەسپی وڵاتی عەرەب– مەترسی و سەرابی بیابان، خەسڵەتەكانی بیابانشینەكان، داب و نەریت و نەجیبزادەیی و میوانداریان– ژنی عەرەب–بیروڕا لەبارەی وشتر و ئەسپی عەرەبی

بەشی نۆیەم:

كورتەیەكی مێژووی بەغدا لە ساڵی ١٦٣٨ تاوەكو ڕۆژی ئێستا.

بەشی دەیەم:

شۆڕش دەگاتە بەغدا لەوماوەیەی كە نووسەر لە بەغدا ماوەتەوە–گەمارۆدانی ئەم شارە– لەسەركارخستنی سەعید پاشا و مردنی–سەردانیكردنی داود ئەفەندی و جێگرەوەكەیی و وەزیرەكانی–دڵڕەقی پاتشای نوێ–وەسپی بەغدا–جولەكەكان–حكومەت– پۆلیس.

بەشی یانزەم:

دەرچوون لە بەغدا– گەشت بەناو چیاکانی کوردستاندا–کاریگەرییەکانی قامچی– مەترسییەکانی سەر ڕێگە–ئەو ترسەی کە ڕووس ناویەتەوە– کێشە لەگەڵ هۆزێکی کورد– کۆمەڵە گۆڕێکی سەرنجڕاکێش– کۆیسنجاق– وردەکاری لەبارەی کوردانەوە –گەیشتن بە ئەربیل– مووسڵ.................................. ٣٣

بەشی دوانزەم:

پاشماوەکانی نەینەوای کۆن–گۆڕی یۆحەننا– وەسپی مووسڵ– سەفەر بۆ نەسیبین بەناو بیابانە بچووکەکەیدا – گەیشتن بە ماردین– وەسپی شارەکە– وردەکاری لەبارەی ئێزیدییەکان یان شەیتانپەرستەکان...................... ٦٩

بەشی سیانزەم:

دەرچوون لە ماردین– تێزیان–وەسپی دیاربەکر–چیای تۆرۆس–مەلاتیە–دۆڵی سیواس–ڕەوشی جوتیاران لە تورکیا–ئەماسیە–بۆلی–هندەك–گەیشتن بۆ سکوتاری.. ٨٧

بەشێك لە

بەرهەمەكانی وەرگێڕ

١– *كوردستان و كێشەی سنووری توركی–فارسی*، دەزگای موكریانی، هەولێر. ٢٠٠١

٢– *كوردستان لە بەڵگەنامەكانی كونسڵی فرانسا لە بەغداساڵی ١٩١٩*، بنكەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٤

٣– *بازیل نیكیتین و كوردناسی*، بەرگی یەكەم، بنكەی ژین، سلێمانی. ٢٠٠٤

٤– *شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەكانی فەرەنسیدا*، مەكتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٤

٥– گیلان، *مێرشی عوسمانی و كوردەكانی ئێران*، وەرگێران لە فرەنسییەوە، مەكتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی. ٢٠٠٥

٦– ئەلیكساندەر خۆدزكۆ، چەند *لێكۆڵینەوەیەكی زمانەوانی دەربارەی زمانی كوردی (دیالێكتی سلێمانی)*، وەرگێڕان لە فرەنسییەوە، بنكەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦

٧–*شێخ مەحمودی حەفیدزادە لە بەڵگەنامەی فرانسیدا*، بنكەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦

٨ –مینۆرسكی، *بنچینەكانی كورد و چەند وتارێكی كوردناسی*، وەرگێران لە فرەنسییەوە، مەكتەبی بیرو هۆشیاری، سلێمانی،,٢٠٠٧

٩– ئی. بی. سۆن، *چەند سەرنجێك دەربارەی هۆزە كوردەكانی كوردستانی باشوور*، وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە، بنكەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧

١٠– *چەند باسێك دەربارەی ئەهلی حەق*، وەرگێڕان لە فرەنسییەوە، دەزگای موكریانی، ٢٠٠٧

١١– *قەتڵوعامی كورد لە توركیا*، لەفرانسییەوە وەرگێڕانی، پێشەكیو پەراوێزنووسیی، بنكەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧

١٢– *كۆمەڵە و رێكخراوە كوردییەكان ١٩١٨–١٩٣٢ لە بەڵگەنامەكانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فرانسادا*، لەفرانسییەوە وەرگێرانی، پێشەكیو پەراوێز بۆ نووسینی نەجاتی عەبدوڵڵا، بە پێشەكیی دكتۆر كەمال مەزهەر، بنكەی ژین، سلێمانی، ,٢٠٠٨

١٣- *نامە دیپلۆماتییەکانی شەریف پاشای خەندان لە ئەرشیڤخانەکانی بریتانیا و فرانسە*، لە فرانسییەوە وەرگێڕانی، تێبینیو پەراوێزنووسیی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨

١٤- پۆل دۆمۆن، *سەردەمی تەنزیمات*، ئاراس، وەرگێڕان لە فرەنسییەوە، ٢٠٠٨

١٥- حەمید بۆزئەرسلان، *مێژووی تورکیای هاوچەرخ*، وەرگێران لە فرەنسییەوە، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٩، (چاپی دووەم ٢٠١٢)

١٦- *بیبلیۆگرافیای کوردناسی، کورد و کوردستان لە سەرچاوە فرەنسییەکاندا*، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

١٧- *بیبلیۆگرافیای کوردناسی، کورد و کوردستان لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا*، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

١٨- *گەشتنامەی پوژولا بۆ کوردستان ساڵی ١٨٣٧*، وەرگێران لە فرەنسییەوە، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

١٩- پۆل بێدار، *ڕێزمانی کوردی*، وەرگێران لە فرەنسییەوە، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

٢٠- *زاراوەکانی کۆنفراس بە زمانەکانی ئینگلیزی، فرانسی و کوردی*، مەکتەبی بیر و هۆشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٩

٢١-کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد، *کوردستان یا ئەرمەنستان- شەهیدەکان یا ملهوڕەکان*، لە فرانسییەوە وەرگێڕانیو پەراوێزنووسیی، وەرگێڕان لە فرەنسییەوە، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٩

٢٢-*ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکومەتی فرانسا و بریتانیا دا ١٩٣١-١٩٤٩*، بەرگی یەکەم، ئاراس، ٢٠١٠